

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

Tomáš Eliáš

**Srovnání teorie a praxe autoritativních
režimů na příkladu meziválečného
Rakouska a Portugalska**

Diplomová práce

Praha 2009

Autor práce: **Bc. Tomáš Eliáš**

Vedoucí práce: **PhDr. et Dipl.-Pol. Martin Jeřábek, Ph.D.**

Oponent práce:

Datum obhajoby: **červen 2009**

Hodnocení:

Bibliografický záznam:

ELIÁŠ, Tomáš. *Srovnání teorie a praxe autoritativních režimů na příkladu meziválečného Rakouska a Portugalska*. Praha: Karlova Univerzita, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií, katedra politologie. 2009. 110 s. Vedoucí diplomové práce PhDr. et Dipl.-Pol. Martin Jeřábek, Ph.D.

Anotace

Diplomová práce „Srovnání teorie a praxe autoritativních režimů na příkladu meziválečného Rakouska a Portugalska“ pojednává o fungování meziválečných autoritativních režimů v Rakousku 1934 – 1938 a Portugalsku v letech 1926 – 1940. Zaměřuje se na teorii autoritativních režimů, ideologická východiska a autoritativní tendence v obou studovaných případech, přibližuje rakouský a portugalský autoritativní model. Nejvýznamnější část se soustřeďuje na srovnání teoretických koncepcí a jejich převedení do praxe, srovnání problematiky spojené s etablováním autoritativních režimů v Rakousku a Portugalsku, stejně jako srovnání struktur vytvořených oběma politickými systémy. Postihuje také zahraničněpolitické konotace, které ovlivňovaly politiku těchto režimů.

Annotation

Diploma thesis, titled „Comparison of theory and practice of authoritarian regimes in cases of Austria and Portugal between the world wars” deals with authoritarian Austria in 1934 – 1938 and authoritarian Portugal in 1926 – 1940. Diploma thesis is focused on theory of authoritarian regimes, also aimed at ideological base and authoritarian tendencies in both cases, trying to approximate Austrian and Portuguese authoritarian model. The most important part is focused on juxtaposition of theoretic concepts and their practice usage, confrontation of establishing authoritarian regimes in Austria and Portugal, also comparing

regimes structures. Foreign policy connotations, which have influenced both regimes is also mentioned.

Klíčová slova

autoritarismus, autoritativní režim, konec demokracie, Rakousko, Portugalsko, politika, společnost

Keywords

Authoritarianism, authoritarian regime, End of Democracy, Austria, Portugal, politics, society

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti pro účely výzkumu a studia.

V Praze dne ...

Tomáš Eliáš

Velice rád bych poděkoval PhDr. et Dipl.-Pol. Martinu Jeřábkovi, Ph.D. za odborné a důsledné vedení mé diplomové práce a čas, který mi přitom věnoval. Zároveň děkuji své rodině za veškerou podporu ve studiu.

1. ÚVOD	13
1.1 DŮVODY K SEPSÁNÍ TÉTO PRÁCE	14
1.2 CÍLE PRÁCE	15
1.3 METODIKA A STRUKTURA PRÁCE	15
1.4 LITERATURA	16
2. AUTORITARISMUS – TEORIE A TYPOLOGIE.....	18
2.1 DEFINICE AUTORITATIVNÍHO REŽIMU DLE JUANA J. LINZE	19
2.1.1 <i>Linzova typologie autoritativních režimů</i>	24
2.2 NEDEMOKRATISMUS A RAYMOND ARON	27
2.3 AUTOKRATICKÝ SYSTÉM WOLFGANGA MERKELA.....	30
3. IDEOLOGICKÁ VÝCHODISKA A AUTORITATIVNÍ TENDENCE V RAKOUSKU A PORTUGALSKU	32
3.1 RAKOUSKÁ PRVNÍ REPUBLIKA: NEJVÝZNAMNĚJŠÍ PŘÍČINA PÁDU DEMOKRACIE?	32
3.1.1 <i>Vznik nechtěného státu</i>	32
3.1.2 <i>Politické tábory v rakouské společnosti</i>	34
3.1.3 <i>Křesťanskosociální strana: nástroj Engelberta Dollfusse k nastolení autoritarismu?</i> ... 36	
3.2 OTHMAR SPANN.....	40
3.3 DOLLFUSSOVI SOUPEŘI	41
3.3.1 <i>NSDAP</i>	41
3.3.2 <i>SDAP</i>	43
3.4 PORTUGALSKÁ REPUBLIKA – PŘEDSTUPEŇ PRO NÁSTUP AUTORITARISMU?.....	44
4. RAKOUSKÝ AUTORITATIVNÍ MODEL	50
4.1 SMĚREM K AUTORITARISMU.....	50
4.1.1 <i>Konec rakouského parlamentarismu</i>	51
4.2 KŘESŤANSKÝ STAVOVSKÝ STÁT	54
4.2.1 <i>Prvomájová ústava</i>	54
4.3 POSLEDNÍ ŠANCE PRO SAMOSTATNÉ RAKOUSKO.....	56
4.4 ANŠLUS.....	58
5. PORTUGALSKÝ AUTORITATIVNÍ MODEL	59
5.1 28. KVĚTEN 1926.....	59
5.2 NA CESTĚ K PREMIÉRSKÉMU KŘESLU	61
5.3 ESTADO NOVO – AUTORITATIVNÍ SALAZAROVO PORTUGALSKO	63
5.3.1 <i>Koloniální akt a Organická listina Portugalské říše</i>	63
5.3.2 <i>Ústava – nový základní kámen portugalského režimu</i>	65
5.4 ÚTUŽENÍ REŽIMU	68
6. SROVNÁNÍ RAKOUSKÉHO A PORTUGALSKÉHO AUTORITARISMU.....	71
6.1 PROBLEMATIKA ETABLOVÁNÍ AUTORITATIVNÍCH REŽIMŮ	72
6.2 OPORY RAKOUSKÉHO AUTORITATIVNÍHO REŽIMU	74
6.2.1 <i>Konkordát s Vatikánem</i>	74
6.2.2 <i>Heimwehr jako Dollfussův bič na oponenty</i>	75
6.2.3 <i>Vlastenecká fronta</i>	76
6.3 OPORY PORTUGALSKÉHO AUTORITATIVNÍHO REŽIMU	77
6.3.1 <i>Církev</i>	77
6.3.2 <i>Armáda, polovojenské a mládežnické organizace</i>	78
6.3.3 <i>Korporativní systém</i>	80
6.3.4 <i>Národní svaz</i>	81
6.3.5 <i>PVDE</i>	83
6.4 ZHODNOCENÍ	84
6.5 AUTORITATIVNÍ PRAKTIKY V MEZIVÁLEČNÉM RAKOUSKU A PORTUGALSKU	87
6.6 ZAHRANIČNĚPOLITICKÝ KONTEXT	88

6.7 OSOBNOSTI	89
6.7.1 Engelbert Dollfuss (4.10. 1892 – 25.7. 1934).....	90
6.7.2 Kurt von Schuschnigg (14.12. 1897 – 18. 11. 1977)	91
6.7.3 António de Oliveira Salazar (28.4. 1889 – 27.7. 1970).....	92
7. ZÁVĚR.....	95
8. PŘÍLOHY	98
<i>Příloha č. 1: Organický etatismus podle Juana J. Linze</i>	<i>98</i>
<i>Příloha č. 2: Merkelova klasifikace nedemokratických režimů</i>	<i>102</i>
9. SUMMARY	106
10. POUŽITÁ LITERATURA	107

Institut politologických studií FSV UK v Praze

Projekt diplomové práce

Předkladatel: Bc. Tomáš Eliáš

Téma: Srovnání teorie a praxe autoritativních režimů v meziválečném období na příkladu Rakouska a Portugalska ve 30. letech

Navrhovaný vedoucí práce: PhDr. et Dipl.-Pol. Martin Jeřábek

Datum předložení projektu: 5.6. 2008

Nástin tématu:

Meziválečná Evropa je obdobím, kdy autoritativní a totalitní tendence ve společnosti dostávají své konkrétní rysy a dochází k realizaci těchto myšlenek v praxi. Proto jsem si za téma své diplomové práce zvolil komparaci teorie a praxe autoritativních režimů na příkladu meziválečného Rakouska a Portugalska.

Základní otázkou mé diplomové práce je proč vůbec došlo k naplnění teoretických předpokladů a nástupu autoritarismu. Posléze bych se rád zaměřil na oba specifické případy. Nejprve na Rakousko, poté Portugalsko.

Nejdůležitější částí mé práce pak bude komparativní analýza těchto dvou vybraných modelů, zhodnocení stanovených hypotéz a následné zařazení obou modelů do typologie.

Předpokládaná osnova práce:

1. Úvod (teorie a typologie autoritarismu), stanovení hypotéz
2. Ideologická východiska a autoritativní tendence v Rakousku a Portugalsku
3. Rakouský autoritativní model
4. Portugalský autoritativní model
5. Praxe autoritativních režimů ve 30. letech – Komparace
6. Závěr

Seznam předběžné literatury:

Balík, S.; Kubát, M. (2004): Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. Praha. Dokořán.

Borejsza, J. W.; Ziemer, K. (2006): Totalitarian and authoritarian regimes in Europe : legacies and lessons from the twentieth century. New York. Berghahn Books

Budil, I. T. (2005): Totalitarismus. Interdisciplinární pohled. Plzeň. Nakladatelství a vydavatelství Vlasty Králové.

Bukey, E. B. (2002): Hitlerovo Rakousko. Jedna říše, jeden národ. Praha. Rybka Publishers.

Hloušek, V.; Kopeček, L. (2004): Konfliktní demokracie: moderní masová politika ve střední Evropě. Brno. Masarykova Univerzita-Mezinárodní politologický ústav.

Jeřábek, M. (2004) : Konec demokracie v Rakousku 1932-38. Politické, hospodářské a ideologické příčiny pádu demokracie. Praha. Dokořán.

Kaiser, W.; Wahnout, H. (2004) : Political catholicism in Europe 1918-1945. London. Routledge.

Kissinger, H. (1999): Umění diplomacie. Praha. Prostor.

Křen, J. (2005): Dvě století střední Evropy. Praha. Argo

Linz, J.J. (2000): Totalitarian and authoritarian regimes. Boulder : Lynne Rienner

Miller, D. a kol. (2003): Blackwellova encyklopedie politického myšlení. Brno. Barrister & Principal.

Monteiro, A. (1939): Portugal in Africa. *Journal of the Royal African Society*, Vol. 38, No. 151 pp. 259-272. Staženo z jstor.org dne 1.6. 2008

Moravcová, D.; Bělina, P. (1998): Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1914–1941. Praha.

Nolte, E. (1998): Fašismus ve své epoše. Praha. Argo.

Sartori, G. (1993): Teória Demokracie. Bratislava. Archa.

Selby, W. (1945): Austria before the Anschluss and View of Her Future Prospects. *International Affairs (Royal Intsitute of International Affairs 1944-)*, Vol. 21, No. 4, pp. 477-484. Staženo z www.jstor.org dne 29.října 2006

Scheuch, H. (1989): Austria 1918-55: From the First to the Second Republic. *The Historical Journal*, Vol. 32, No. 1. pp. 177-199. Staženo z www.jstor.org dne 29. října 2006

Wandycz, P. S. (1998): Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti. Praha. Academia.

West, S. G. (1938): The Present Situation in Portugal. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1931-1939)*, Vol. 17, No. 2, pp. 211-232 Staženo z jstor.org dne 1.6. 2008

Zitelmann, R. (1993): Adolf Hitler a jeho cesta k moci. Praha. Agentura V.P.K.

1. Úvod

Období mezi dvěma světovými válkami patří mezi nejdůležitější etapy naší historie. Dvacátá a třicátá léta minulého století významným způsobem ovlivnila naše moderní dějiny.

První světová válka, opravdu první konflikt s ryze globálními rysy, umožnila mohutný rozvoj radikálních myšlenek uvnitř tehdejší společnosti. Radikalismus byl jednou z mnoha hlavních příčin etablování antidemokratických myšlenkových proudů na téměř všech evropských politických scénách.

Konec Války a nově nastolený Versailleský systém měl předurčovat nástup nové doby. Doby, která už nikdy nedopustí opakování válečných hrůz, smrti miliónů lidí, destabilizace mezinárodního systému. S jistou nadsázkou bychom mohli porovnat Versailleské mírové uspořádání s tezemi Francise Fukuyamy Konec dějin?¹. Mělo dojít k nástupu liberálních demokracií a vymazání pojmu válka ze slovníků. Už nikdy se nemělo použít zbraní k řešení jakéhokoli sporu.

O příčinách, které znemožnily uvést nový světový řád do fungující praxe, byly napsány tisíce a tisíce stran. Neschopnost politiků ukotvit nový typ mezinárodního systému do veřejného podvědomí nakonec vedlo k vypuknutí nového, ještě hrůznějšího konfliktu.

Právě v éře meziválečných let se naplno projevíli antidemokratické a radikální snahy, které vedli v několika evropských zemích k nástupu autoritativních, v případě Německa a Sovětského svazu dokonce totalitních politických režimů.

Autoritarismus stál poměrně dlouho mimo zájem politologické veřejnosti. Přednost dostával spíše konflikt Východ – Západ a s ním spojené studium demokratických a totalitních typů vlád. O této praxi hovoří i Stanislav Balík (odvolává se přitom na práce Friedricha a Brzezinského, Roberta Dahla či v našem prostředí Vladimíra Čermáka). Vedle dvou zmíněných typů ale existovali i režimy, které nenaplnovaly charakteristiky předchozích, natož aby o to

¹ Fukuyama v této práci přichází s myšlenkou, že dějiny idejí skončily ve chvíli, kdy byla liberální demokracie uznána za definitivní formu lidského vládnutí (Heywood 2004: 51).

usilovaly. Souhrnně můžeme tyto režimy označit jako autoritativní, které společně s totalitními režimy tvoří jako dvě autonomní části jeden samostatný celek nedemokratických režimů (Hloušek, Kopeček 2003:259).

Způsob fungování autoritativních režimů jsem si proto vybral jako ústřední téma mé diplomové práce. Právě srovnání teorie a praxe autoritativních režimů v meziválečné době na případech Rakouska a Portugalska je jedním z dobrých příkladů jak ukázat na problematiku vzniku, ukotvení, životaschopnosti a v případě Rakouska i zániku těchto politických systémů.

1.1 Důvody k sepsání této práce

Rakouský a portugalský autoritativní model jsou téměř ve všech vědeckých pracích řazeny do téže skupiny, často nazývané organicko-etatistická. Můžeme však opravdu vložit rovnítko mezi tyto dvě formy vlády? Je přece jedním ze základních politologických axiomů, že stejný (podobný) normativní základ systému, ústava, nikdy nevytvoří dva stejné politické útvary. Již Charles de Montesquie v Duchu zákonů hovoří o množství proměnných, které ovlivňují organizaci a fungování politického systému (Montesquie neopomněl připomenout i vliv geografických podmínek) (Valeš 2004: 146).

Velký vliv pro výběr tohoto tématu měl také kurz Evropa mezi válkami, který jsem absolvoval ještě v rámci bakalářského studijního programu politologie na Filozofické fakultě Západočeské univerzity v Plzni. V zájmu o tuto problematiku jsem pokračoval i po nástupu do magisterského studijního programu politologie. Prohloubení znalostí mi umožnil kurz Praxe autoritativních režimů - "stavovský stát" Rakousko, který jsem navštěvoval již na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. Ve stejné době jsem také absolvoval kurs Přechody k demokracii I. a II., který mně představil základy a fungování portugalského autoritativního režimu. Byly to především tyto kurzy, které ovlivnily i název mé diplomové práce: Srovnání teorie a praxe autoritativních režimů na příkladech meziválečného Rakouska a Portugalska.

1.2 Cíle práce

Hlavním úkolem této práce by měla být analýza fungování meziválečných autoritativních režimů v Rakousku a Portugalsku a především pak jejich následné srovnání. Mou snahou bude přiblížit politický a společenský vývoj, který předcházel nástupu autoritativních režimů v Rakousku a Portugalsku. Existovaly nějaké paralely, které umožnily nástup těchto nedemokratických režimů? Zaměřím se také na organizační struktury, které vznikly po ustanovení autoritativního režimu v obou zkoumaných případech. Používal rakouský politický systém po roce 1934 stejných metod a prostředků vůči svým oponentům jako portugalský či nikoli? Je správné řadit oba politické systémy do stejné subkategorie autoritativních režimů, nebo snad vykazují výrazné odlišnosti ve svém fungování? Byla to Hitlerova politika, která zničila rakouský autoritativní režim? Proč naopak Salazarovo Portugalsko přestálo druhou světovou válku? To jsou hypotézy, které bych na základě této práce rád odpověděl.

1.3 Metodika a struktura práce

Ve své diplomové práci budu pracovat na srovnání teorie a praxe v meziválečném autoritativním Rakousku a Portugalsku. Vedle deskriptivní metody, která mi umožní představit oba zkoumané případy, budu používat i metodu empiricko-analytickou a srovnal tak fungování obou autoritativních režimů.

Na základě těchto použitých metod jsem svou práci rozčlenil do pěti kapitol. První kapitola je zaměřena na teoretické přístupy ke studiu autoritativních režimů. Druhá část mé diplomové práce se zaměřuje na hledání příčin a ideologických východisek předcházejících etablování nedemokratických autoritativních režimů v meziválečném Rakousku a Portugalsku. Třetí část je věnována deskripci rakouského autoritativního období. Obdobnou strukturu má i kapitola čtvrtá, pouze s tím rozdílem, že se zaměřuje na portugalský autoritativní model. V páté části zacílím na srovnání rakouského a portugalského

autoritativního režimu včetně všech jejich subkategorií. Klíčovými obdobími budou roky 1933 – 1938 v Rakousku a 1926 – 1940 v Portugalsku. V závěru se pokusím zodpovědět hypotézy stanovené v úvodní kapitole.

1.4 Literatura

Důležitými publikacemi, které mě umožnily lepší orientaci v dané problematice (vedle výše zmiňovaných kursů), byly určitě *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1914 – 1941* od Dagmar Moravcové a Pavla Běliny či *Dvě století střední Evropy* od Jana Křena. Tyto práce sice nepatří mezi základní literaturu a snažil jsem se je nevyužívat nadměru, ale bez tohoto základu by má orientace v dané oblasti byla více či méně problematická.

Jako základní literaturu, která ovlivnila strukturu a obsah mé diplomové práce, jsem použil publikaci *Totalitarian and Authoritarian Regimes* od Juana J. Linze, jehož přístup k problematice autoritativních režimů mi umožnil rozšířit mé povědomí o tématu. Kapitulu o autoritativních modelech jsem teze mi z knihy Raymonda Arona *Demokracie a Totalitarismus*. K interpretaci díla obou autorů posloužila práce Stanislava Balíka a Michala Kubáta *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů* a Víta Hlouška a Lubomíra Kopečka *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*.

Pro bližší seznámení se s rakouským autoritativním modelem jsem použil knihu Martina Jeřábka *Konec Demokracie v Rakousku 1932 – 1938*. Pro „rakouskou“ část mé práce byla významna také publikace *Dějiny Rakouska* od Václava Vebera. Přínosná byla taktéž publikace *Austria in the Twentieth Century* od Rolfá Steininger, Güntera Bischofa a Michaela Gehlera.

Velmi významnou prací pro orientaci v oblasti portugalského autoritativního režimu bylo dílo historičky Radky Lainové *Diktatura ministerského předsedy. António de Oliveira Salazar a portugalský autoritativní režim* doplněné knihami Jana Klímy *Salazar - tichý Diktátor* či *Dějiny Portugalska*. Portugalský náhled na tuto problematiku mi přiblížila práce Antónia Pinty *Contemporary Portugal*.

Přestože je rakouský a portugalský autoritativní model velmi zajímavým a důležitým tématem v oblasti politické vědy, není mu v českém prostředí věnována taková pozornost, jakou by si dle mého názoru zasloužil. Větší důraz je v českém prostředí kladen na portugalský přechod k demokracii. Studium Salazarova autoritarismu je v České republice upozaděno. Portugalsku jako celku se v České republice věnuje především Doc. Jan Klíma. Avšak další práce rozsahem podobné jeho publikacím spíše chybí. Podobná situace však nastává i v oblasti anglické literatury. Je upřednostňován spíše teoretický přístup k autoritativním režimům. Pokud se práce věnují studiu portugalského autoritativního režimu, pak spíše poválečné době, především pak na 60. a 70. letům, která předcházela přechodu k demokracii. Doufám proto, že tato práce bude přínosem pro rozšíření povědomí o meziválečných autoritativních režimech v Rakousku a Portugalsku.

2. Autoritarismus – teorie a typologie

Kapitola ze Sartoriho knihy *Teorie Demokracie*, která se také věnuje autoritarismu, nese název: *Co není demokracie?* Podle Sartoriho je to jakýkoli jiný nedemokratický režim: tyranie, despotismus, autokracie, absolutismus, diktatura, autoritarismus a totalitarismus (Sartori 1993: 186). Jistě bychom mohli nalézt i určité další subtypy. Budou však více či méně kombinací výše zmíněného. Ve své práci se budu především zajímat o problematiku autoritarismu.

Velké množství publikací se věnuje vymezení pojmu autorita. Autoři těchto prací řeší terminologické potíže s pojmoslovím v případech, kdy stejný (podobný) slovní základ může vytvářet velké množství různorodých a významově nesourodých slovních výrazů a spojení. Této problematice se věnuje i Dvořáková a Kunc při definování autoritářského režimu (Dvořáková, Kunc 1994:45). I oni, stejně jako množství ostatních autorů (např. i výše zmiňovaný Sartori) používají definici UNESCO: autorita definována jako moc, která je přijímána, respektována a legitimována. Autoritu definují jako formu moci či vlivu, která má podstatu ve spontánním uznání. Její účinnost vychází z toho, že je jí nasloucháno. Jde o typ moci založené na prestiži a úctě. Autorita taktéž zahrnuje legitimitu, vysvětluje jí, stejně jako legitimita vysvětluje autoritu. Můžeme tedy hovořit o dvou stranách téže mince. Autoritu tedy spojujeme se spontánně podporovaným vedením. Pokud však toto vedení (tato moc) ztrácí autoritu, může se z ní stát moc utlačovatelská, nebo neschopná (bezmocná). Ze vztahu autority a svobody pak lze definovat i ostatní pojmy. Jak píše Sartori, svoboda, která neuznává autoritu je *arbitrární – licentia*, ne *libertas*. A opačně autorita, která neuznává svobodu, je autoritářská. Z toho vyplývá i definice dalších pojmů vycházejících ze stejného základu: autoritativní = autorita uznávající svobodu; autoritářský = autorita svobodu neuznávající². Sartoriho definice autoritářství pak tedy hovoří o politickém režimu, který ponechává minimální prostor svobodě.

² Přes tento sémantický problém budu ve své práci používat slovo autoritativní ve významu autoritářský, tedy potlačující svobodu.

2.1 Definice autoritativního režimu dle Juana J. Linze

Propracované teorii a přístupu k uchopení autoritativismu dal vzniknout především Juan José Linz. Dodnes se musí každý sociální vědec vypořádat s Linzovým konceptem autoritativních režimů, pokud se chce tématem autoritativních režimů vážněji zabývat. Jak uvádí Balík s Kubátem, ve výzkumu problematiky nedemokratických režimů existují dvě období – doba před Linzem a doba Linzova (Balík, Kubát 2004: 50).

Linz definuje nedemokratický a netotalitní režim jako autoritativní v případě dosažení následujících podmínek: je to politický systém s limitovaným politickým pluralismem, bez propracované a vůdčí ideologie, avšak se zřetelnou „mentalitou“, bez rozsáhlé či nepřiliš intenzivní politické mobilizace (kromě určitých fází jeho vývoje), ve kterém politický leader či malá skupina lidí drží a vykonává politickou moc uvnitř nepřiliš jasně definovaných, za to však předpokládatelných hranic (Linz 2000:159).

Je to definice, jež se vyhraňuje jak vůči soutěživé demokracii, tak vůči totalitnímu systému (i když se s totalitní definicí může částečně shodovat v případě popisu pre- či posttotalitních situací). Vedle těchto dvou zmíněných příkladů se také neshoduje s definicí tradičních legitimačních režimů (čerpá z jiných zdrojů legitimacy určené vůdci či vládnoucí oligarchii). Stejně tak nelze tuto definici plně aplikovat na režimy označované jako sultanistické. U nich sice platí to, co definice popisuje, avšak s důležitými výjimkami: politický pluralismus je velmi slabý a režim může svévolně a za jakékoli situace nepředpokládatelné použít sílu³ (Linz 2000: 159). Stejně tak sem nemůžeme jednoznačně přiřadit „oligarchické“ demokracie Latinské Ameriky, které se pomocí ovlivňování volebního práva a voleb snaží držet moc a postavení (často s pomocí armády či nediferencovaného stranického systému). De iure se sice blíží klasickým demokraciím z hlediska konstitučních a ideologických koncepcí, de facto se

³ Vedle toho Linz také vylučuje semikonstituční monarchie 19. století (s jejich monarchistickým, feudálním a stavovským uspořádáním namíchaným s postupnou demokratizací) a „cenzorskými“ demokraciemi, kde omezené volební právo (alespoň pro muže) bylo určitým předstupněm pro soutěživou demokracii (Linz 2000: 160).

přibližují spíše autoritativním režimům. Navíc dodnes existuje velké množství politických systémů, na které nelze zcela aplikovat výše zmíněnou definici bez dalšího bádání, které umožní jejich konečnou charakterizaci (Linz 2000: 160).

Jak vidíme, není Linzova snaha o úplnou a jednoznačnou definici autoritarismu vůbec jednoduchá. Pro lepší pochopení jednotlivých elementů jeho definice se na ně blížeji zaměřím.

Nejprve je nutné vysvětlit, proč raději užívat pojem autoritativní režim než autoritativní vláda. Pojem autoritativní režim je vhodnější z hlediska popisu relativně nízké specifčnosti politických institucí: ty se snaží pronikat do života společnosti, chránit (někdy i silou) politickou vůli některých sociálních skupin (např. náboženské skupiny v Turecku a Mexiku po revoluci, dělnictvo ve Španělsku) či se snaží tyto skupiny tvarovat (jako v případě korporativistických režimů). V porovnání s definicí totalitarismu⁴ hovoříme opět raději o režimu než společnosti, protože u autoritarismu není hranice mezi státem a společností nikdy zcela vymazána (Linz 2000: 160).

V případě pluralismu nemůžeme vůbec hovořit o pluralismu známém z demokracií, pluralismu bez „limit“. Autoritarismus sice připouští určitý typ pluralismu, ale v hranicích stanovených režimem⁵. Limity pluralismu mohou být implementovány (více či méně efektivně) skrze politické skupiny (případně rozšířeny na zájmové skupiny), které ovlivňují politický proces. Některé typy režimů dokonce legalizují (institucionalizují) politickou participaci na omezený počet nezávislých skupin či institucí, které ale musejí přijmout podmínky vládnoucích z hlediska jejich vzniku a následného fungování. Je nutné si

⁴ Linz ve své definici totalitarismu vychází z práce Friedricha a Brzezinského. Jako totalitní pak označuje režim, který splňuje následující charakteristiky:

1. Existuje jedno mocenské centrum, které nemusí být nutně jednolitě. Jakýkoli pluralismus existujících institucí či skupin odvozuje svou legitimitu z tohoto jediného centra. Tento „pluralismus“ je instalován shora, není nijak spojen s předchozím systémem.
2. Život společnosti „totálně“ řídí a ovládá výlučná, samostatná a více či méně intelektuálně podložená ideologie, která má ambici stát se vševysvětlující teorií. Právě z ní odvozují vládnoucí svou legitimitu, jenž je staví do pozici „mesiášů“, kteří nastolí ráj na zemi.
3. Ve společnosti probíhá masová politická mobilizace, občané jsou nuceni k aktivní účasti na veřejném dění. Právě s odkazem na ideologii mají být nadchnuti pro plnění úkolů aktivním zapojením se do činnosti strany a jejích masových monopolních organizací. Pouze skrze stranu se lze společensky angažovat. Mimo stranu nejenže neexistuje pravda, ale ani život. Apatie a pasivní poslušnost jsou považovány za nechtěné a nežádoucí (Balík, Kubát 2004: 39).

⁵ Z tohoto hlediska bychom dokonce mohli hovořit o pluralitním monismu.

uvědomit, že vládnoucí garnitura (i když by to tak mohlo být chápáno), není skrze tyto skupiny nikomu odpovědná. Rekrutace do těchto „zájmových skupin“ nevychází ze společnosti (ze spodu), ale je iniciována a kontrolována vládnoucími. Od nich čerpají tyto elity legitimitu (ne tak jako v klasických demokraciích, kde je legitimita čerpána od občanů). Není také náhodou, že velká většina těchto elit se „verbuje“ z oblastí jako jsou byrokracie, armáda, technokratické elity, zájmové skupiny a někdy také z náboženské oblasti. Tento mechanismus „kooptace“ zajišťuje zapojení různých skupin společnosti do fungování systému. Nalézáme zde tedy úzkou skupinu striktních politiků (lidí, kteří spojili svou kariéru striktně s politickými organizacemi) vedle určitého počtu odvislých, ale zároveň participujících organizací (Linz 2000: 161).

V některých režimech existuje oficiální, jediná či privilegovaná politická strana, která se stává více či méně důležitým komponentem omezeného pluralismu. Její snahou je sice proklamovat svou moc a snažit se vykonávat také podobné funkce, které nalézáme u totalitní politické strany, avšak realita je jiná. Na rozdíl od totalitních politických stran jsou tyto politické strany (pokud vůbec existují) poměrně slabé. Často jsou navíc pod záštitou či dokonce propojené s církví (Katolická akce, Opus dei). Církev se zde stává reservoárem elit tak jako je tomu v případě katolických demokratických stran. Politické strany v autoritarismu jsou spíše založené na spojování rozdílných názorů, než aby představovaly jednotné disciplinované tělo (Linz 2000: 161).

Linz v definici autoritarismu používá slovo *mentalita* namísto slova *ideologie*⁶. Proč takový důraz na tento problém? Ideologie podle Linze představuje systém propracovaných a organizovaných myšlenek, často psaných intelektuály nebo pseudointelektuály. Naproti tomu *mentalita* je určitý způsob myšlení a pocitů, které představují nekodifikované způsoby reagování na různé situace⁷. *Mentalita* je intelektuální postoj, psychická predispozice, předchází ideologii, je méně formální, je měnící se ideologií, je to koncept studia sociálního charakteru. Ideologie je naproti tomu intelektuální obsah (v angličtině *content*),

⁶ Linz uvádí, že tento přístup převzal od německého sociologa Theodora Geigera.

⁷ Geiger tuto problematiku přibližuje na německých pojmech subjektiver Geist pro mentalitu a objektiver Geist pro ideologii (Linz 2000: 161).

reflexe, interpretuje sebe sama, je silně formulovaná, je konceptem sociologie kultury. Ideologické systémy jsou postaveny na fixních elementech a charakterizovány silnou pocitovou a kognitivní strukturou, nepřehlédnutelnou donucovací mocí, která je důležitá pro mobilizaci a manipulaci mas. Ideologie je typickou charakteristikou totalitních systémů⁸ (Linz 2000: 161).

Systém limitovaného pluralismu logicky umožňuje vytvoření určitých opozičních či pseudoopozičních entit. Tyto skupiny se většinou výrazně neprofilují na vysoké úrovni. Pokud se nechovají typicky antisystémově, je jejich ne zcela legální existence režimem tolerována. Problém může nastat v případě, kdy přílišná tolerance a otevřenost přeroste režimu přes hlavu. Narůstá podpora klasické ilegální opozice, které již ale ohrožuje samou podstatu režimu.

Přesto se největší množství opozičních názorů drží v mezích nastavených režimem. Nejčastěji se pak tyto názory objevují v „apolitických“ organizacích z oblasti kultury, náboženství či ve skupinách profesního charakteru⁹. Specifické postavení v mnoha autoritativních společnostech v tomto ohledu drží katolická církev. Nejenom konkordáty s Vatikánem dávaly a dávají katolické církvi a jejím organizacím v jednotlivých zemích jistou míru autonomie a stávají se jakýmižsi kanálem pro opoziční názory sociálních tříd nebo kulturních minorit. Taktéž je katolická církev hodnotným zdrojem pro získání nových elit. Paradoxně se tak církev stává jak oporou, tak zároveň kritikem režimu, který se nebojí zvednout ochranou ruku nad disidenty. Podobnou pozici mohou držet také jiné permanentní organizace jako judikatura či dokonce profesionální státní zaměstnanci (Linz 2000: 169).

Na limitovaný pluralismus navazuje další část Linzovi definice: nepřítomná či nepřiliš efektivní (případně objevující se pouze v některých fázích vývoje) politická mobilizace. V některých režimech je „(de)politizace“ přenášena na systém zájmových organizací podporujících vládu, jinde je kladen důraz na její

⁸ Linz se také zaměřuje na otázku proč se autoritativní režimy nesnaží aplikovat ideologii, která je daleko důslednější ve vztahu ke společnosti a „usnadňuje“ způsob vládnutí. Je to pravděpodobně tím, že autoritativní režimy více reflektují sociální a politické realie a nesnaží se (nemohou) nastolit „zcela nový“ a „totální“ řád.

⁹ Ve vícejazyčných a multikulturních společnostech, kde se režim identifikuje s jednou z kulturních skupin, se projevem opozice vůči režimu může stát používání neoficiálního jazyka (Linz 2000: 169).

manifestaci společností (otázkou zůstává jak úspěšně). Požadavek vládnoucích k deklarování politické podpory může být uskutečňován skrze masovou politickou stranu či jiné společenské organizace. Jak může politická mobilizace také vypadat? Může to být boj za autonomii či plnou nezávislost na koloniální moci, snaha zapojit politikou doposud nedotčené masy do politického procesu nebo porážka taktéž vysoce mobilizujícího oponenta v demokracii. To vše může vést až k nacionalistické, populistické či fašistické variantě „mobilizace“. Je nutné si ale uvědomit, že udržení participace a mobilizace je nesmírně složité. Často je pak jediným možným způsobem udržení této politizace posun směrem k demokracii či totalitě. Taktéž může být politická mobilizace skrz jedinou politickou stranu chápána jako ohrožení limitovaného pluralismu a jeho jednotlivé prvky (armáda, byrokracie, církve, zájmové organizace) se tak mohou cítit ohroženy. Prolomení tohoto kontrastu povede k nastoupení totalitní cesty. Druhou cestou je vzrůstající apatie nespokojených občanů s tímto kontrastem, depolitizace, a tudíž nemožnost kontroly občanů skrze politickou mobilizaci¹⁰ (Linz 2000: 166). Autoritativní režimy, etablované po předchozí demokratické zkušenosti, která vytvořila ve společnosti určitý neřešitelný konflikt, tendují k depolitizaci. Mobilizace (či snaha autoritativního režimu o opětovnou mobilizaci) je v tomto případě chápána jako pozůstatek rozporů z předchozí éry (Linz 2000: 167)

Linz klade velký důraz na problematiku liberalizace. Liberalizace autoritativního režimu sice může jít poměrně daleko, ale bez politické soutěže nikdy nemůže nastolit moderní pluralitní společnost.

Navzdory poměrné úspěšnosti v oblasti hospodářského rozvoje, organizační kapacity, zjevné stability a schopnosti překonat postavení druhořadých partnerů v mezinárodních vztazích autoritativní režimy nikdy nedosáhly takového věhlasu jako západní demokracie, fašistické nebo komunistické státy. Jedinou výjimkou se staly autoritativní režimy třicátých let, které se snažily kombinovat korporativistickou teorii s rozmanitým ideologickým dědictvím a katolickou

¹⁰ Nebylo by vhodné opomenout, že mobilizace společnosti samozřejmě roste v případě ohrožení režimu či náhlé vlny nacionalismu.

konservativní sociální doktrínou. Jenomže jejich diskreditace způsobené koketováním s fašismem a odvrácení se církve od organických teorií znemožnily tomuto typu autoritarismu stát se plnohodnotnou alternativou, důstojným třetím modelem k demokracii a totalitě (Linz 2000: 171).

2.1.1 Linzova typologie autoritativních režimů

Výchozí proměnné pro Linzovu klasifikaci:

1. stupeň politického pluralismu v kontinuu od omezeného pluralismu k monismu
2. stupeň reálné politické participace lidí v kontinuu od depolitizace k mobilizaci
3. stupeň ideologizace v kontinuu od pouhé přítomnosti mentálních paradigmat k centrálnímu postavení ideologie (Dvořáková, Kunc 1994:50).

Na základě těchto tří proměnných mohl Linz nastavit členění autoritativních režimů, na kterém rozpracoval svou typologii.

Z hlediska stupně politického pluralismu na kontinuu od monismu k limitovanému pluralismu představil typologii založenou na počtu a charakteru mocenských organizací a způsobu vyloučení z politického procesu. Na jedné straně tak stojí režimy postavené na původních byrokraticko-militaristicko-technokratických elitách (*byrokraticko-militaristický autoritativní režim*¹¹), na straně druhé je participace limitována pouze a jenom členstvím v hlavní (jediné) politické straně. V dalším typu je účast na politickém životě umožněna pouze a

¹¹ Režim kde je vláda ovládána nebo jsou v ní přímo zastoupeni armádní důstojníci a byrokrati, které mohou povolovat či naopak vyloučit jiné skupiny z podílu na moci. Často zde hraje roli jediná masová politická strana, která spíše než by se snažila o masivní politickou mobilizaci tíhne spíše k redukci politické participace (snaha ovládnout politický prostor jen pro sebe). Naopak zde není přítomna žádná specifická ideologie, vládne se především pragmaticky uvnitř hranic stanovených byrokratickou mentalitou. V několika málo případech režim může povolit multipartismus, který ale nestojí na svobodných volbách a klasické politické soutěži. V období mezi dvěma světovými válkami se množství těchto režimů osvojilo fašistickou symboliku a rétoriku (na druhou stranu esenciální pragmatismus zakotvení uvnitř vládnoucích složek jim dovoľoval spojenectví se západními demokraciemi proti nacismu). Byrokraticko-militaristický autoritativní režim patří mezi nejfrekventovanější typ autoritarismu. Příkladem tohoto typu budiž Frankovo Španělsko, Pinochetovo Chile, Horthyovské Maďarsko, Polsko pod Pilsudským a Rydze-Smiglem (Balík, Kubát 2004: 57).

jenom osobám a institucím ustavených či kontrolovaných státem (*organický etatismus, organická demokracie*¹²). Mezi těmito dvěma póly se pohybují ostatní typy autoritativních režimů. Na základě této osy pak Linz předkládá čtyři typy politické participace: limitovaná (mobilizovaná, organizovaná) participace; kontrolovaná participace; tendence k apatii; depolitizace (Hloušek, Kopeček 2003: 275 – 276).

Mobilizace může probíhat skrz určité institucionalizované kanály (dominantní politická strana, masové organizace¹³). Režimy, které využívají mobilizace jako prostředku k docílení participace, Linz nazývá mobilizační a dělí je na dva základní typy. V jednom se nástrojem mobilizace stává jediná (dominantní) politická strana, bojující za nezávislost na koloniální mocnosti. Tato strana se posléze v průběhu vývoje nevyvíjí totalitním směrem a stává se tak pouze důležitou součástí struktury moci (*autoritativní režim ve společnostech, které nově nabyly nezávislost*). Jiný typ se etabloval v postdemokratických společnostech, především v meziválečném období, kde jednoduše nelze nastolit organický etatismus či byrokraticko-militaristický režim kvůli stále značné touze společnosti účastnit se výkonu moci (*mobilizační autoritativní režim v postdemokratických společnostech*¹⁴) (Hloušek, Kopeček 2003: 276).

Ve společnostech, kde je kvůli rase či barvě pleti značná část společnosti z politického života vyloučena, a kde se ta „správná“ část obyvatelstva těší velkému množství politických svobod, nalézá Linz tzv. *rasové a etnické „demokracie“* (Balík, Kubát 2004: 59).

Jiným typem autoritativního režimu je systém, kde se mobilizační politické strany snaží získat absolutní monopol moci, dosáhnout „zglajchšaltování“ společnosti a totální neutralizaci jiných významných entit. Problémem je, že zmíněné subjekty nejsou v tomto snažení úspěšné. Tento typ režimu je nazýván jako *defektní a předtotalitní autoritativní režim*. Druhým typem, založeným na

¹² Organický etatismus je z důvodu svého významu pro tuto diplomovou práci široce popsán v příloze č. 1.

¹³ O autoritativní režim se jedná pouze do té doby, dokud se tento subjekt nesnaží eliminovat či důsledně infiltrovat ostatní entity politického pluralismu. Poté bychom jej musely charakterizovat jako totalitní.

¹⁴ Tento typ je jedním z výsledků krize demokracie způsobené opojením fašistickými tendencemi (Balík, Kubát 2004: 59).

podobných kritériích, je *posttotalitní autoritativní režim*. V tomto typu je na rozdíl od předchozího bylo dosaženo dominantní pozice strany (pouze a jenom členové strany mají oprávnění participace na moci). Tato strana ale již nesplňuje kritéria „pravé“ totalitní strany, režim je na ústupu od totality, avšak dominantní strana stále hraje ve společnosti důležitou roli. Od předcházejících typů se liší odlišnou politicko kulturou i kvalitativně odlišnými vzpomínkami na minulost. V devadesátých letech Linz tento typ z typologie vyčlenil a postavil na roveň s demokratickými, autoritativními a totalitními režimy (vzdálenost posttotalitarismů se mu zdála tak veliká, že je vyřadil z této kategorie a vytvořil z nich kategorii novou) (Hloušek, Kopeček 2003: 277).

Shrnutí Linzovi klasifikace tedy bude vypadat následovně:

1. byrokraticko-militaristický autoritativní režim
2. organický etatismus
3. mobilizační autoritativní režim v postdemokratických společnostech¹⁵
4. autoritativní režim ve společnostech, které nově nabyly nezávislost¹⁶
5. rasové a etnické „demokracie“¹⁷
6. defektní a předtotalitní autoritativní režim¹⁸
7. posttotalitní autoritativní režim¹⁹

¹⁵ Přiblížen výše; příkladem budiž Rijeka v roce 1919, případně fašistická Itálie (Balík, Kubát 2004: 59).

¹⁶ Přiblížen výše; velké množství afrických zemí, které dosáhli v druhé polovině 20. století nezávislost (Balík, Kubát 2004: 59).

¹⁷ Slovo demokracie v názvu tohoto typu může evokovat určitý paradox. Není tomu tak. Tím, že jsou politická a občanská práva přisouzena pouze určité, často menšinové, části společnosti (ostatním částem společnosti jsou odpírána de iure či de facto), musí být tento typ režimu řazen mezi autoritativní. Skutečnost, že se v mnoha částech světa etnicky definované skupiny nevytvářejí geograficky jednotný celek, vede často ke konfliktům, které jsou řešeny autoritativně či alespoň pomocí omezení svobod pro minority zpochybňující legitimitu stávajícího politického systému. Demokracie je sice úspěšná v řešení třídních konfliktů, dokonce v řešení cleavage církev-stát, avšak její pozice ochabuje při řešení etnických, jazykových či kulturních problémů. Tyto konflikty přispívají k nastolení a paradoxně též stabilizaci mnoha autoritativních režimů. Notoricky známým příkladem je JAR v letech 1948 – 1993 (Balík, Kubát 2004: 60)

¹⁸ Pokud je stupeň ideologizace, stejně jako stupeň mobilizace na vysokém stupni a limitovaný pluralismus je prakticky vyloučen, hovoříme o totalitním režimu. Ale pokud není zcela naplněn první nebo druhý bod, případně se situace výše popsanému pouze přibližuje, hovoříme o defektním či pretotalitním autoritarismu. Za příklad je dááno období NEP v SSSR či Československo v letech 1945 – 1948 (Balík, Kubát 2004: 60).

2.2 Nedemokratismus a Raymond Aron

Juan J. Linz nebyl jediným autorem, jenž se výraznou měrou věnoval problematice nedemokratických režimů. Bylo by hříchem nezmínit snad jednoho z největších francouzských společenských myslitelů, Raymonda Arona, který se nedemokratické teorii a praxi věnoval ve velmi hojné míře. Především pak studii totalitarismu a totalitních režimů. Logicky tedy musely následovat vědecké studie věnované nejenom totalitním formám, ale také formám autoritativním. Jeho práce je velmi přínosná i z toho pohledu, že jako mladý sympatizoval s komunismem, myšlenkami Marxovými a jinými, aby v průběhu života „prozřel“ a stal se jedním z nejznámějších kritiků Karla Marxe a komunismu vůbec (Novák 2007: 11).

Aron rozlišuje tři typy režimů, které vystupují proti principu ústavně pluralitního systému. Na první místo staví režim, který je zaměřen spíše proti pluralitě stran než proti ústavnosti. V druhém typu hovoří o režimu vystupujícím proti pluralitě stran, který ale tento problém řeší vznikem jedné „revoluční“ strany, která v podstatě pohlcuje stát a státní zřízení (příkladem tohoto typu je dle Arona Německo Adolfa Hitlera). Jako třetí typ režimu, který má s předchozími společné negativní zaměření proti politické pluralitě, a jehož cílem je jediná všeprostopující monolitická strana, uvádí nedemokratický režim mající za cíl mobilizovat a sjednotit společnost v jednu jedinou třídu (Aron 1993: 129)²⁰.

1. Portugalský režim, jehož studie je také jednou z částí této diplomové práce, řadí Aron do prvního typu. I když Aron poznamenává, že Salazarův režim nepřijímá ústavu parlamentního typu a spíše se snaží omezit funkci státu a zajistit jistou formu nezávislosti jednotlivých sociálních útvarů (chcete-li tříd) ve společnosti. Politický systém se snaží vytvořit jinou formu reprezentace společnosti, odlišnou především od reprezentace parlamentní. Podle

¹⁹ Jako příklady jsou uváděny sovětské satelity v Evropě po nástupu Chruščova (Balík, Kubát 2004: 60).

²⁰ Aron nepopírá, že jeho klasifikace není absolutní, že mohou existovat určité výjimky. Ať už v podobě smíšených typů, případně typů odporujících zařazení do jeho typologie.

Arona je tento typ nedemokratického režimu velmi aktivistický, snažící se být liberální, avšak s vyloučením stranické soutěže. Jednoduše se snaží vymazat stranickou rivalitu a soupeření o moc na parlamentní úrovni a nahradit ji jiným typem, aniž by to však vedlo ke splnutí státu a společnosti. Vládnoucí by se však neměli a nemají stát všemocnými. Tlak je vyvíjen na morálku, podřízenost právu, náboženství, tradicionalismus. Je to režim, který bych chtěl být liberální, ale bez demokracie. Režimu se však tato vytyčená cesta nedaří splnit (Aron 1993: 129).

2. Druhý typ režimu přes četné podobnosti s předcházejícím případem vykazuje i významné odlišnosti. Především v jeho mobilizační tendenci vůči společnosti. Zatímco se Salazar pokoušel společnost spíše „odpolitizovat“, je politická mobilizace jedním z typických příkladů druhého typu. S tím je spojená i existence jedné státostrany, typická pro Německo či Itálii. Zobecněně tedy můžeme tento typ nazvat jako fašistický. Aron do tohoto typu nedemokratických režimů řadí vedle Německa a Itálie i Španělsko, které tvoří jakýsi mezičlánek mezi první a druhou částí jeho typologie²¹.

3. Jako třetí typ uvádí Aron režim komunistický, který stejně jako dva předchozí vyřazuje z politiky stranickou soutěž. Na rozdíl od druhého typu se místo popírání demokraticko-liberální linie tuto snaží naplnit právě vyloučením stranického pluralismu. Využívá k tomu ideologii, která tvrdí, že ústavně pluralitní režimy jsou pouze kamufláží „kapitalistické oligarchie“, kterou je nutné vymýt a nastolit beztřídní společnost. Pouze a jenom tímto způsobem lze nastolit opravdovou demokracii a docílit absolutní svobody. Stranický monopol však

²¹ Španělsko popisuje jako systém odvolávající se na tradicionalismus a autoritu (katolické) církve, který tvrdí, že autorita pochází shora a nesmí být podřízena tendencím občanů. Společný se Salazarismem mu pak je odpor k totalitě. Na druhou stranu je méně konzervativní než Portugalský typ, obsahuje taktéž jisté prvky moderního fašismu, například falangismus. Italský režim, pro který je falangismus taktéž typický, se od Španělska odlišoval etatismem, tradicionalismem (viz všeobecně známé a Mussolinim prosazované Mare Nostro, tedy obnovení antické římské říše), částečnou revolučností. Německý nacionálně socialistický režim představuje dle Arona (podobně jako Portugalsko v prvním případě) nejčistší případ druhého typu. Typický je odpor k demokracii a liberalismu, výrazná „revolučnost“ ve smyslu antisystémovosti vůči předchozímu politickému uspořádání. Oproti Itálii nebyl jednotícím principem stát, ale národ či „rasa“ (Aron 1993:130).

předcházející nepopírá, ale utvrzuje. Aby bylo tudíž možné dosáhnout nejvyšších cílů beztřídní společnosti, je absolutní moc monopolní a všeprostupující strany jediným prostředkem k dosažení zmiňovaného cíle (Aron 1993: 130).

Aron hovoří o několika možnostech seskupování těchto typů:

a) 1. vs. 2. a 3. Konservativní režimy versus režimy revoluční.

Na jedné straně tradiční společnost s omezeným, ale absolutním státem, na straně druhé revoluční strana, která prostupuje celým společenským systémem.

b) 1. a 2. vs. 3. Druhý způsob dělení lze Arona nazvat ideologickým. Zde stojí na jedné straně režimy odmítající liberální a demokratické ideje, odmítající myšlenky roku 1789. Aron hovoří o režimech, které nedialekticky negují ústavně pluralitní režimy. Na opačné straně stojí režimy, které sebe samy staví do pozice dědiců myšlenek roku 1789, režimy chtějící být dialektickou negací, tedy zároveň předchozí popřít i uchovat, a tak je překonat.

c) Seskupování podle myšlenkových východisek.

Zde se jednotlivé typy nestavějí proti sobě, ale představují samostatný způsob spojení sociální rozmanitosti a jediné politické vůle. První typ pak akceptuje přirozenou rozmanitost rodin, korporací nebo oblastí a jednotu pak udržuje pomocí silného státu, který ale nesmí překročit určité hranice. Druhý typ je naopak založen na překonání rozmanitosti ve společnosti, kterou sebou přináší modernizace (nejlépe vymícením všech ostatních („nevhodných“) sociálních skupin). Třetí typ je postaven na vymícení ekonomického „základu“ každé třídy. Tím bude zcela potlačen antagonismus mezi jednotlivými vrstvami a umožní se tak cesta k nastolení beztřídní společnosti (Aron 1993: 130).

Je nutné podotknout, že Aron se při studiu totalitních režimů věnoval především typu třetímu. Hlavně proto, že první dva typy vybočují z jeho studia tradiční a industriální společnosti. První typ podle Arona stojí na okraji vývoje

industriální civilizace. První a druhý typ stojí na odporu k demokracii. Aron však dává přednost režimům, které se jako demokratické vidí a za takové se prohlašují (tedy třetímu typu). V neposlední řadě pak podle Arona má komunismus v Evropských dějinách větší význam než režimy postavené především na nacionalismu (Aron 1993: 132).

2.3 Autokratický systém Wolfganga Merkela

Merkelova práce patří mezi jednu z nejnovějších teorií, které se věnují autoritarismu. Její snahou je postihnout co největší počet nedemokratických systémů na základě předchozích teorií Juana J. Linze. Originální je zvláště Merkelovo rozlišení totalitní a autoritativní varianty komunistických a fašistických režimů. Hranicí je mu přitom podoba nositele moci – buď jde o *Parteidiktatur* (diktaturu strany), nebo o *Führerdiktatur* (diktaturu vůdce). Rozlišení diktaturou vůdce a diktaturou strany mu umožnilo do své typologie začlenit i netotalitní fáze fašistických a komunistických režimů (Balík, Kubát 2004: 62). Totalitní variantou je pouze diktatura vůdce, přičemž diktatura strany je neklamným znakem režimu autoritativního. Opačně to však neplatí. S diktaturou vůdce se setkáváme nejen u totalitarismů, ale i u autoritativních variant nedemokratických režimů (Balík, Kubát 2004:46).

Merkel nejprve stanovil šest proměnných, na jejichž základě mohl posléze vytvořit podrobnou klasifikaci nedemokratických systémů. Merkelova typologie je rozpracována v příloze č. 2.

Merkel rozpracoval přístup k nedemokratickým režimům a předložil charakteristické prvky, které takový systém popisují. Systém můžeme nazvat autokratický pokud:

- a) legitimita mocenského postavení je odvozována od všeobecné mentality či z „objektivně pravdivého paradigmatu“, ne z principu suverenity lidu
- b) volební právo je omezeno censy (náboženskými, pohlavními, rasovými, politickými), je vyloučen stranický pluralismus

- c) mocenský monopol nepodléhá kontrole legitimních demokratických institucí
- d) monistické mocenské centrum si podřizuje státní orgány
- e) základní lidská práva a svobody jsou potlačovány
- f) neexistuje právní stát, mocenské struktury určují co je „právoplatné“ (Hloušek, Kopeček 2003: 279).

Přínos Merkelovi práce je především ve snaze sjednotit předchozí společenskovědní přístupy a vytvořit typologii, která neponechává příliš prostoru pro deviantní a jiné výjimky.

3. Ideologická východiska a autoritativní tendence v Rakousku a Portugalsku

3.1 Rakouská první republika: nejvýznamnější příčina pádu demokracie?

Nastolení autoritářského režimu v meziválečném Rakousku předcházelo poměrně složitý společenský proces, který vyústil až do dvou občanských válek. Velmi vyhraněný politický boj mezi dvěma nejsilnějšími politickými subjekty, křesťanskými sociály a sociálními demokraty, se odehrál na počátku roku 1934. Tento konflikt naplno potvrdil autoritářské směřování vládní koalice.

Jako druhý občanský konflikt v Rakousku bývá označován nacistický pokus o puč. Ten dokonce připravil v červnu téhož roku o život autora a hlavního „architekta“ rakouského autoritarismu, kancléře Engelberta Dollfusse.

Co však předcházelo nastolení autoritativního rakouského režimu? Byl opravdu jedinou tvrdou obranou proti sílící vlně nacismu? Situaci, která předcházela etablování Dollfussova a posléze Schusnigova režimu se budu věnovat na následujících stranách.

3.1.1 Vznik nechtěného státu

Rozpad Rakousko-Uherska byl započat tzv. Andrásyho nótou²². Po této žádosti o mír dochází k rychlému rozkladu celé monarchie. Den po zveřejnění nóty, 29. října 1918, byla ve Vídni ustanovena Národní rada Německého Rakouska a na to navazovalo vyhlášení samostatné republiky. Celá tato akce proběhla pod taktovkou Karla Rennera, představitele rakouské sociální demokracie.

²² Andrásyho nóta byl akt, kterým Rakousko-Uhersko požádalo dne 28. října 1918 spojení o mír. Po jejím zveřejnění dochází například k vyhlášení samostatného Československa a je tak plně nastartován rozpad rakousko-uherské monarchie (Moravcová, Bělina 1998: 39).

Příprava mírové smlouvy s Rakouskem tedy byla ovlivněna těmito nově vzniklými skutečnostmi, které spíše než rakouské politické reprezentaci nahrávaly představitelům nově vzniklých státních útvarů. Pro Rakousko, které ovládalo oblast středovýchodní Evropy v podstatě od 16. století, byl rozpad monarchie a ztráta politické moci na bývalých územích této obrovské říše těžce stravitelným soustem. Jedinou možnou útechou pro všechny Rakušany bylo doufat ve spojení s Německem²³.

Mírová smlouva s Rakouskem byla podepsána 10. září 1919. Pro rakouskou delegaci bylo její znění zklamáním. I když v Paříži, kde byla smlouva připravována, pobývala už od května a snažila se alespoň nějakým způsobem ovlivnit znění tohoto textu, nebylo to rakouské delegaci umožněno. S rozpadem monarchie již rakouští diplomaté částečně počítali, proto se veškeré jejich myšlenky upíraly k vytouženému spojení s Německem. To ale spojenecké mocnosti důrazně odmítly. Rakousku smlouva zakazovala užívat názvu Německé Rakousko, donutila ho zavázat se ke splácení reparací, k redukci armády, ztrátě válečného a obchodního loďstva a letectva. Navíc bylo donuceno vzdát se části svého území ve prospěch Československa, Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, Itálie či Polska²⁴. Dále bylo zakázáno sudetským Němcům v Československu připojit se k Rakousku (Moravcová, Bělina, 1998:40).

Není proto překvapením, že Rakouská republika se stala státem nechtěným, některými Rakušany až nenáviděným. Inklinace k uskupením požadujícím revizi poválečných mírových smluv a připojení k Německu nebyla náhodná. V neposlední řadě se na přístupu Rakušanů k tomuto novému státnímu útvaru podepsala i ztráta mocenského postavení v Evropě. Tato poválečná situace velmi

²³ Od února roku 1919 probíhala tajná přípravná jednání o spojení obou nově vyhlášených republik – německé a rakouské (Jeřábek, 2004: 23).

²⁴ Na úkor Itálie došlo ke ztrátě jižního Tyrolska, přičemž do italského území byla inkorporována početná německy hovořící menšina. Itálii připadla i část Korutan. Úspěšně Rakousko uhájilo (i za pomoci použití síly) korutanská území s početnou slovinskou menšinou (navíc v roce 1919 proběhlo v této oblasti referendum, ve kterém se většina obyvatel rozhodla pro setrvání v Rakouském státě). Přesto ve prospěch SHS Rakousko ztrácí část Štýrska a Korutan. Kompromisně byl vyřešen spor o Burgenland (v srpnu 1921 byl pod dohledem Dohody obsazen i zbytek Burgenlandu (Hloušek, Sychra 2004: 9-10).

přispěla k úspěchu Hitlerovi NSDAP v Rakousku, která proti všem těmto bodům silně vystupovala.

Jak uvádí Hanno Scheuch, etablování Rakouské republiky provázelo spoustu problémů spojených nejenom s odporem k „diktátu“ vítězných mocností. Rakouské hospodářství se ocitlo v troskách. První dny nezávislého Rakouska provázal obrovský hlad. Ztráta průmyslu, zejména ve prospěch Československa, způsobila obrovské potíže rakouské ekonomice. Projevovaly se zde podobné tendence jako v Německu, tedy pokusy o nastolení marxistických republik rad. Problémy nastaly také s návratem rakouských vojáků.

K vyřešení této situace především díky prozíravosti politických špiček a ustanovení velké koalice křesťanskosociální strany se sociální demokracií na základě voleb z 16. února 1919²⁵ (Scheuch 1989: 178–179).

3.1.2 Politické tábory v rakouské společnosti

Vnitropolitickou scénu Rakouské první republiky tvořila tři největší uskupení: sociálnědemokratický, křesťanskosociální a nacionální tábor. Všechna tři navazovala na politické a ideologické proudy předválečného Rakouska a byla jejich logickým pokračováním (Jeřábek 2004: 30). Jednotlivé tábory se proti sobě značně vymezovaly, což se podepsalo i při vzniku společenských institucí, jako byly tělocvičné, vzdělávací či spotřební spolky, taktéž ve stranickém tisku.

Z křesťanskosociálního tábora, který vznikl podle Hlouška s Kopečkem na cleavage církev-stát, se etablovala Křesťanskosociální strana. Její vlastní vznik je spojen se sbližováním dvou politických proudů na konci 19. století. První představoval katolicko-konzervativní proud, druhý proud křesťanskosociální.

²⁵ Nová koaliční vláda křesťanských sociálů a sociálních demokratů připravila a na počátku roku 1920 přijala novou rakouskou ústavu. Z Rakouska se stala demokratická spolková republika, složená z Vídně a osmi autonomních zemí (Dolní Rakousy, Horní Rakousy, Salzbursko, Tyroly, Vorarlbersko, Štýrsko, Korutany a Burgenland). Jako hlavní legislativní orgán byla ustanoven parlament složený z Národní rady (Nationalrat, dolní komora, 165 mandátů) a Spolkové rady (Bundesrat, 50 zástupců zemí dle počtu obyvatel). V čele státu stál prezident, vládě předsedal spolkový kancléř (Dorazil 1993: 211).

Nakonec došlo k faktickému zastřešení obou proudů pod vlajkou Křesťanskosociální strany.

Na cleavage vlastníci-pracující vznikla sociálnědemokratická strana. Vlastní kořeny vzniku tohoto subjektu jsou spojeny s rokem 1874, přesněji se zakládacím sněmem v Neudörfelu (Jeřábek uvádí jako zakládací sněm SDAP sjezd v Hainfeldu z přelomu 1888 a 1889). Prvotní existence strany je spojena s národnostními problémy ve straně, jež nakonec vedly k rozdělení SDAP. Příkladem může být rok 1910, kdy se oddělila většina českých sociálních demokratů (Hloušek, Kopeček 2004:61).

Třetí tábor je charakteristický svou jak obrovskou vazbou na Německou říši, tak snahou o připojení Rakouska k Německu, ale také silným antisemitismem a sekularismem. Toto poměrně heterogenní hnutí jinak kandidovalo pod hlavičkou Velkoněmecké nacionální strany. Od tohoto seskupení se posléze oddělil tzv. Heimatblock, politická sekce radikálního hnutí Heimwehr, které se posléze začalo chovat prorakousky. Specifickou roli zde hrálo agrárnícké hnutí Landbund, které bychom mohli charakterizovat jako nacionálně-liberální stranu. Oproti předchozím dvěma táborům neměl nacionální proud v rakouské společnosti tak silnou podporu. Vše se změnilo s růstem moci Adolfa Hitlera na přelomu 30. let 20. století.

Po vzniku samostatného rakouského státu se do popředí dostávají další konfliktní linie, město-venkov a centrum-periferie. Specifickým rysem, který spadal do konfliktní linie centrum-periferie, byla otázka rakouské nezávislosti, která rozdělila stranické spektrum na proněmecké strany a strany akceptující nezávislé Rakousko (Hloušek, Kopeček 2004:62). Posledním bodem, jenž je nutný na tomto místě zmínit, je oddělení Komunistické strany Rakouska (KPÖ) od SDAP v roce 1918. Tato strana však byla politicky bezvýznamná a neměla šanci promluvit do mocenského soupeření parlamentních stran. Vztah konfliktních linií a politických stran představuje následující tabulka.

Politické strany	centrum / periferie	stát / církvev	město / venkov	vlastníci / pracující
Křesťanští sociálové	prorakouská	Katolická	venkov	vlastníci
Sociální demokracie	prorakouská	sekulární	město	pracující
Velkoněmci	proněmecká	sekulární	město	vlastníci
Landbund	proněmecká	sekulární	venkov	-
NSDAP	proněmecká	sekulární	město	-
KPÖ	-	sekulární	město	pracující

zdroj: Hloušek, Kopeček (2004:63)

3.1.3 Křesťanskosociální strana: nástroj Engelberta Dollfusse k nastolení autoritarismu?

Za nejvýznamnějšího představitele konservatismu a pravice v meziválečném Rakousku můžeme označit Křesťanskosociální stranu (Christlichsoziale Partei, CSP), která se stala jedním z nejdůležitějších nástrojů pro nastolení autoritativního režimu.

Etablování CSP je spojeno s osobou Karla Luegera. Byl to on, kdo spojil křesťanské myšlenky s konceptem stavovského uspořádání a získal tak pro své politické názory podporu středních vrstev, především měšťanstva. Podporu pro svou politiku čerpal také z papežské encykliky Rerum novarum, která vyjádřila souhlas s křesťanskosociální politikou a její aktivní účasti v politice. To mu umožnilo usednout do křesla starosty Vídně v roce 1897. Lueger se tak dostal na výsluní rakousko-uherské politické scény a byl jedním z těch, kteří se zasadili o sblížení křesťanských sociálů s konzervativci. Toto sblížení bylo stvrzeno v roce 1907, kdy vzniká Christlichsoziale Reichspartei (předchůdce prvorepublikové CSP). Ovšem po smrti Karla Luegera v roce 1911 stranická podpora začíná stagnovat, a proto se CSP snažila pomocí nového směřování

navrátit k pozici nejsilnější strany v Rakousku. K tomu jí dopomohla i výraznější orientace politický katolicismus.

Co si pod tímto pojmem představit? Politický katolicismus lze představit jako světonázor, jež spojoval CSP s její sociální bází, tedy především katolickou církví. Katolická církev představovala pro CSP její kotvu ve společnosti, ovlivňovala elektorát, ale byla také určitým informačním kanálem, jímž strana komunikovala s obyvatelstvem a voliči.

Křesťanskosociální strana se od svého vzniku snažila o přímé napojení církve na svou stranickou strukturu. K tomu však nikdy nedošlo. Proti byli především rakouští biskupové. Přesto bylo silné propojení církve s touto stranou patrné. Katolická církev byla pro CSP zdrojem velkého množství vůdčích osobností. To lze nejlépe dokázat na příkladu Ignaze Seipela, preláta, ale taktéž rakouského kancléře.

Postoj církve k demokracii a k rakouským státním institucím kopíroval postoj Křesťanskosociální strany. Pro CSP byla demokracie nastolená po první světové válce projevem marxismu. Možná také proto, že největším obhájcem rakouské demokracie se stala SDAP, jež podle interpretace CSP z marxismu vycházela a propagovala ho. Obdobný postoj k sociální demokracii zastávala i církev (a také z toho důvodu, že SDAP se ve dvacátých letech zasazovala o masové vystupování z církve). Když tedy v roce 1933 došlo k vyřazení demokratických mechanismů, církev proti CSP nevystoupila, ale její chování podpořila. Stejný postoj zaujala i k zákazu SDAP. Lze tedy říci, že i rakouská katolická církev byla jednou z příčin, jež nakonec vedly k občanské válce v únoru 1934 mezi příznivci sociální demokracie a křesťanských sociálů. Na druhou stranu nesmíme opomenout vyhocené slovní přestřelky mezi představiteli CSP a SDAP, jež započaly již po rozpadu velké koalice v roce 1920.

Důležitým myšlenkovým zdrojem pro křesťanské sociály se stal také profesor vídeňské univerzity Othmar Spann, který hlásal myšlenky stavovského státu. Státu, který by nebyl svázán demokratickým mechanismem a jež by podle něho umožnil nejlepší možné fungování státní moci.

Velká koalice vznikla na základě výsledků voleb do rakouské Národní rady, jež se konaly 16. února 1919. CSP se představila jako druhá nejsilnější strana se ziskem 69 poslanců (sociální demokraté 72 křesel a Velkoněmci 26 křesel). Společně se sociálními demokraty vytvořili vládní koalici, ve které na nejvyšším postu za CSP zasedl jako vicekancléř Jodok Fink (Kaiser, Wohnout, 2004:173). Kancléřem této vlády se stal sociální demokrat Karl Renner. Přestože se byli oba koaliční partneři schopni dohodnout na podobě Ústavy nového rakouského státu, ideologické rozpory mezi nimi neumožnily delší trvání koalice a vedly pouze k volbám v říjnu 1920.

V té době se do popředí dostává osoba Ignaze Seipela. Tento katolický hodnostář působil též na vídeňské univerzitě jako profesor morální teologie. V říjnu 1918 byl pozván do poslední vlády monarchie a zde začala jeho politická kariéra. Byla to právě jeho zásluha, že se dojednalo kompromisní znění Ústavy mezi CSP a SDAP. V červenci 1921 se dostává do vedení strany a od roku 1922 se stává ministerským předsedou vlády tzv. Občanské koalice mezi Velkoněmci a CSP (Kaiser, Wohnout 2004: 174).

Osobnost Ignaze Seipela také určila směr ekonomického směřování Křesťanskosociální strany. Seipel a jeho ministr financí, Viktor Kienböck, se neměli k reformě sociálního systému, protože zastávali striktní fiskální politiku, využívanou ve dvacátých letech (Kaiser, Wohnout 2004:174).

Odpor vůči moderní společnosti a marxismu se u CSP projevil taktéž pod hlavičkou antisemitismu. I zde nacházela CSP podporu u církve. Podobnou podstatu měl i tzv. Kulturní boj. Tak nazývá Wohnout soupeření o důležitá společenská témata mezi Křesťanskými sociály a Sociálními demokraty. Jaká témata to byla? Například spor o možnost sňatku mimo církve nebo především o sekularizované školství.

V tomto „Kulturkampfu“ mezi CSP a SDAP, který byl založen na vzájemném vymezování se jednoho vůči druhému, je dobře vidět důvod, proč se na počátku 30. let zvýšila tendence CSP k nastolení autoritářského režimu. Zprvce to byla reakce na situaci v sousedním Německu. Taktéž se zde podepsal určitý

tlak Mussoliniho z Itálie, ale především to byla snaha zabránit SDAP k udržení demokratických hodnot.

Z našeho pohledu byla zahleděnost do tohoto vymezování se vůči sociální demokracii důvodem, proč CSP nebyla schopna hned na počátku tvrdě vystoupit proti radikálnímu hnutí zosobněném NSDAP. To například počátkem 30. let začalo pomalu získávat voliče z řad voličů křesťanských sociálů. Elektorát CSP se z původního spojení pod vlajkou katolické církve poměrně rozštěpil. Vliv na tuto situaci měl i výše zmiňovaný vzestup nacistů v sousedním Německu. Ve spojitosti s největším sousedem provázela celé meziválečné rakouské období diskuse o anšlusu.

Vznik samostatného Rakouska byl Rakušany vnímán jako nucený akt západních mocností, jež vyhrály Válku. Nastolení demokratického systému po mírových jednáních ve Versailles neplatilo jen pro Rakousko. Avšak pouze v Rakousku tranzice režimu proběhla poměrně mírovou cestou. Jiná situace byla v Bavorsku či Maďarsku. Přesto nespokojenost se systémem nastoleným ve Versailles byla silná. Tuto myšlenku potvrzuje i silný tlak společnosti na anšlus s Německem. Sama CSP anšlus podporovala. Zvrat nastal až poté, kdy se do čela strany postavil Ignaz Seipel. Seipel se jako kancléř snažil o napojení Rakouska na západní mocnosti a tím i garanci nezávislého rakouského státu. I tato politika otevřela dveře pro zahraniční půjčku hospodářsky zdevastovanému Rakousku, jež byla podepsána v rámci tzv. Ženevských protokolů.

Cílem Ženevských protokolů byla však především snaha upřesnit vágní formulaci o řešení konfliktů pomocí smírčího řízení. Tato změna ve stanovách Společnosti národů by tak umožnila lépe určit agresora a dokonce by umožnila proti agresorovi použít vojenské sankce. Zpřísnila také povinnosti států řešit spory mírovou cestou. Jedním z bodů bylo také potvrzení zákazu Anšlusu (Moravcová, Bělina, 1998:96).

Ještě více prosazovat nezávislé Rakousko začala CSP na počátku 30. let, kdy národní socialisté začali v lokálních parlamentech získávat na síle. Jako opozici k těmto náladám ve společnosti přišli křesťanští sociálové s ideou lepšího a kulturnějšího německého národa, jehož kořeny spadají hluboko do historie

Svaté říše římské národa německého. Národa, který si právě z těchto důvodů zaslouží samostatný a nezávislý stát.

Dalším důležitým mezníkem ve vývoji Rakouska pod vedením Občanské koalice, tedy pod vedením křesťanskosociálního kancléře, byla reforma Ústavy z roku 1929. Ta chtěla převést více pravomocí z parlamentu na hlavu státu za účelem omezení možné role parlamentu při vzrůstajících nedemokratických náladách ve společnosti. Zajímavostí je například přímá volba prezidenta, jež ale nebyla do Anšlusu 1938 využita.

Přes tento kompromis se sociálními demokraty se propast mezi oběma tábory velmi prohlubovala. Už v roce 1929 se CSP začíná orientovat na radikální hnutí Heimwehr. Právě s Heimwehrem (respektive jeho parlamentní složkou Heimatblock) a rolnickým Landbudem vyřešila CSP vládní krizi v roce 1932, kdy došlo k rozbití Občanské koalice po odchodu Velkoněmců. Spolupráce s novými koaličními partnery vedla k nárůstu tendencí ke změně demokratického systému na autoritářství. Zde se dostává do popředí postava Engelberta Dollfusse, který byl pověřen sestavením nové vlády v roce 1932.

Dollfuss, přestože to byl právě on, kdo se postavil za nezávislé Rakousko, místo aby se spojil se sociálními demokraty proti nacistům, vyhodnotil jako většího nepřítele SDAP a marxismus, proti kterému se rozhodl bojovat.

Ideologické dědictví křesťanskosociální strany, posléze přetransformované do tzv. Vlastenecké fronty, se stalo jedním ze základů nového autoritativního, stavovského a křesťanského státu.

3.2 Othmar Spann

Rakouský ekonom, sociolog a částečně i publicista svými přednáškami na vídeňské univerzitě formoval v průběhu dvacátých let nejednoho studenta této instituce. Jeho teorie byly prodchnuty antidemokratismem, odporem k levici, částečně antisemitismem, velkoněmeckými ideály, později i prvky nacionálního socialismu. Jeho učení částečně ovlivnilo i budoucího kancléře (ve dvacátých letech studenta), Engelberta Dollfusse, který některé jeho myšlenky aplikoval do korporativní ústavy. Avšak za své přijali Spannovi světonázory především

Heimwehři, i když lze spekulovat, do jaké hloubky toto sociální hnutí bylo schopné Spannovi názory reflektovat a kriticky nahlížet.

Mezi nejvýznamnější publikace Othmara Spanna patří jednoznačně jeho kniha *Skutečný stát*. Pokusil v ní odpovědět na poválečné, pro mnoho Rakušanů neutěšené, období republiky a demokracie. Svůj vliv na spíše negativní nahlížení nového státu měly i hospodářské problémy spojené s koncem monarchie, návrat vojáků z fronty a s tím spojený nedostatek potravin. Spann, ovlivněný romantickým antiliberalismem a konservatismem, vytvořil v *Skutečném státě* koncepci organizace společenské struktury podél profesních linií, která měla uchovat a ochraňovat sociální výdobytky před narůstající agresivitou dělnického hnutí (Steininger, Bischof, Gehler 2002: 53).

Podle Spannových představ měly být vytvořeny svazy a odbory, které by byly posléze sloučeny do profesních asociací s povinným členstvím. Podle Spanna by tak došlo k omezení vlivu sociální demokracie na tyto nové decentralizované korporativní jednotky. Na konci dvacátých let pak své politické názory pozměnil v důsledku sblížení s hnutím Heimwehr. Po nastolení autoritativního státu by byly obchodní a profesní korporace přímo podřízeny vládnímu vedení za účelem překonání třídního boje (Steininger, Bischof, Gehler 2002: 53).

Spannovo učení hrálo v poválečné rakouské společnosti významnou úlohu reakce na demokracii a republikanismus. Jeho koncepce hierarchické společnosti sehrála důležitou roli v otázce státního a společenského uspořádání po vyřazení parlamentu v březnu 1933.

3.3 *Dollfussovi soupeři*

3.3.1 NSDAP

Fenomén nacionálního socialismu se v Rakousku projevuje již před první světovou válkou. Například v okolí Antona Drexlera se formuje Deutsche Arbeits Partei, která se stala předstupněm NSDAP (Zittelmann, 1993:20).

Po Válce se v Rakousku formuje několik nacionálně socialistických skupin, které se snaží dostat pod své vedení Karl Schulz, jako představitel DNSAP (Deutsche Nationalsozialistische Arbeitspartei). Avšak toto nacistické hnutí stále charakteristické svou nejednotností.

V roce 1925 se od hlavního proudu odděluje skupina Richarda Suchenwirtha jako NSDAP-*Hitlerbewegung* (Jeřábek, 2004: 79). Stává se tak prakticky rakouskou součástí německé NSDAP. I přes volební úspěchy v některých regionech zůstává strana do voleb v roce 1932 na celorakouské úrovni spíše stranou marginální. Teprve rok 1932 a úspěch nacistů v sousedním Německu přinesly rakouské NSDAP toužebně očekávanou mocenskou pozici. NSDAP silně promluvila do výsledků zemských voleb²⁶

Nezpůsobil to ale pouze úspěch v sousedním německém státě. Programově NSDAP přitahovala velké množství voličů. Voliči slyšeli na typický nacistický antisemitismus, antimarxismus či německý nacionalismus. Především to ale bylo výhledové spojení s Německem, což NSDAP přineslo velké množství voličů z Velkoněmeckého tábora. Dále nacisté slibovali brzké vyřešení hospodářské krize. To vše způsobilo, že se voliči NSDAP rekrutovali z různých vrstev populace.

Po volebních úspěších začali nacisté volat po vyhlášení nových parlamentních voleb. K nim se připojila i sociální demokracie a Heimatblock, politické uskupení militantní organizace Heimwehr.

Křesťanští sociálové nechtěli o předčasných volbách ani slyšet. Obávali se především vzestupu SDAP. Špatně však vyhodnotili největšího nepřítele. Nebyla jím prorakouská sociální demokracie, ale o rozbití státu se pokoušející NSDAP. V této situaci ztrácí vláda většinu v parlamentu a pověřením sestavení vlády nově je pověřen Dr. Engelbert Dollfuss.

²⁶ Ve volbách 1932 do zemských zastupitelstev ve Vídni, Dolním Rakousku, získala NSDAP 16% hlasů, ve spolkové zemi Salcburk 20 % a ve městě Salcburku dokonce 29,7 %. (Jeřábek, 2004: 81).

3.3.2 SDAP

Postavení Sociálně demokratické strany dělnické (Sozialdemokratische Arbeitspartei, SDAP) vycházelo ze silného zakotvení v rakouské společnosti. Rakousko společně s českými zeměmi patřilo k nevyspělejším oblastem bývalé monarchie a sociální stratifikace společnosti logicky vybízela k etablování silné politické strany, která by se zasazovala o práva dělníků. Za doby první republiky se prezentovala jako třídní masová demokratická strana s návazností na dělnické sociální skupiny, která se také aktivně účastnila mezinárodního marxistického hnutí (Jeřábek 2004: 34). Oporou sociálně demokratické strany se staly průmyslová dělnická města jako Vídeň, Linec či Štýrský Hradec. Velký ohlas sklízela její velkorysá sociální politika, zejména výstavba velkých dělnických obytných komplexů ve Vídni (Bieberle 2001: 114). Sociální demokracii v tomto pomáhala i slabost Komunistické strany Rakouska, která přes počáteční nárůst podpory zcela vymizela z politické scény (v Rakousku už v roce 1919 klesl počet členů ze 40 tisíc na 11 tisíc (Křen 2005: 384).

Vztah mezi SDAP na jedné straně a CSP a katolické církve na straně druhé můžeme charakterizovat jako převážně bipolární a konfrontační. Od roku 1920 (konec „velké“ koalice sociálních demokratů a křesťanských sociálů) to pak byl vztah vládní strany a zásadní parlamentní opozice, jehož antagonismus byl ještě prohlubován existencí polovojenských formací Heimwehru na straně vládní a sociálně demokratického Schutzbundu, takže hrozilo stálé nebezpečí i mimoparlamentních konfrontací (Bieberle 2001: 114). Mezi nejvýznamnější představitele patřili zakladatel Viktor Adler, Karl Renner, Otto Bauer či Julius Deutsch.

O rakouské sociální demokracii můžeme hovořit jako typickém zastánci rakouské demokracie. Byla to právě ona, která tlačila na Dollfusse a prezidenta Miklase, aby vypsali nové volby a zajistili jí tak pravděpodobně zisk vládních postů. Ovšem Dollfuss vyhodnotil situaci opačně, obával se ztráty pozic CSP v případných volbách v letech 1932 či 1933. Vedle toho pravděpodobně správně vyhodnotil i postavení NSDAP, která by se v případných volbách mohla stát

parlamentní stranou. Tomu chtěl Dollfuss taktéž zamezit a eliminovat tak pozici NSDAP na politickém jevišti. Pravděpodobně vycházel z dění v sousedním Německu, kde NSDAP držela parlament v „šachu“ svou blokační politikou (Dollfuss nejspíše srovnával postavení CSP s konservativní koalicí v Německu, která byla ohrožována radikály zleva i zprava, a případným ohrožením ze strany NSDAP a SDAP; tato úvaha se ale z budoucího hlediska ukázala jako zcela mylná; nebyla to SDAP, která se snažila o zničení režimu a jakékoli jiné opozice, tuto pozici zastávali právě nacisté).

Špatné vyhodnocení situace vedlo až k 12. únoru 1934 a vyústilo do přibližně týdenní občanské války, kde na jedné straně stáli představitelé křesťanských sociálů a Heimwehru a na straně druhé stoupenci sociální demokracie a dělnictva. Špatná koordinace postupu nakonec vedla k porážce SDAP a vyloučení jejích představitelů z politického života Rakouské republiky. Její předáci byli situací donuceni k emigraci, případně se vystavili perzekuci vládního režimu²⁷.

3.4 Portugalská republika – předstupeň pro nástup autoritarismu?²⁸

Když byla roku 1822 přijata nová Ústava, stalo se Portugalsko konstituční monarchií, Brazílii byla udělena nezávislost, vše mělo směřovat k lepším zítřkům. Ale opak byl pravdou. Monarchie chřadla, král ztrácel své výsadní postavení.

Jednou z hlavních hybných sil v Portugalsku se stala Republikánská strana Portugalska, která si za cíl stanovila rozbití monarchie a vyhlášení republiky. To vše vedlo až k 1. únoru 1908, kdy byl zavražděn král Karel, ochránce diktátora Joãa Franca, se svým synem a následníkem trůnu Luísem Filipem. Bylo více než zřejmé, že nově vybraná hlava státu, osmnáctiletý Manuel II. už nezastaví kolotoč

²⁷ Velká část členů rakouské sociální demokracie se rozhodla pro emigraci do sousedního Československa. Paradoxem je, že nejprve byli tito lidé perzekuováni domácími představiteli, aby je následně čekala perzekuce další, tentokrát nacistická. Nebylo výjimkou, že se v nacistických vězeních setkávali společně s představiteli křesťansko sociální strany (Bieberle 2001: 115).

²⁸ Jako první republika je popisován politický systém Portugalska od roku 1910 do vojenského převratu 1926.

represí, zmatků, radikálních požadavků a volání po pořádku (Klíma 2005: 17). Stávky a vzpoury všech možných vrstev obyvatelstva byly na denním pořádku. Hospodářský obraz země se stále nezlepšoval. Padala vláda za vládu. Vše směřovalo ke konfrontaci mezi zastánci monarchie a republiky.

Potom, co premiér Franco v roce 1910 podal jednu z dalších demisí vlády, byly vyhlášeny nové volby, které s přehledem vyhráli republikáni. Docházelo k dalším, nejenom ideologickým střetům. K vyhocení situace došlo při zavraždění populárního lékaře a předáka Liberálního výboru Miguela Bombardy dne 3. října 1910. Spustila se tak lavina převratných událostí. 4. října započaly křížníky São Rafael a Adamastor s blokadou lisabonského přístavu a s bombardováním portugalských vládních budov. To už monarchistický režim, zosobněný mladičkým králem Manuelem II., nevydržel a padl. Dne 6. října 1910 byla vyhlášena republika jako v pořadí teprve čtvrtá republika na Evropském kontinentu (Kohoutek 2001: 73).

Do pozice prozatímního předsedy vlády byl postaven Teófilo Braga. Mezi ostatní významné politické představitele, kteří ovlivňovali celý prvorepublikový vývoj, můžeme řadit i Alfonsa Costu, Josó de Almeinu či Bernardina Machada. Republika se veřejnosti prezentovala jako nejlepší možný společenský stát. Snažila se o garanci občanských práv a svobod (např. bylo zavedeno právo na stávku, byl vydán zákon o svobodě tisku) zavedení určitého sociálního smíru, zrušení šlechtických titulů a privilegií, došlo ke změně národní vlaky - z modrobílé na rudozelenou²⁹. Vláda zajistila veřejný pořádek, upevnila nové zřízení a zajistila si uznání zahraničních velmocí (Binková 2004: 87). To vše se mohlo a také líbilo tradičně rurální a zemědělské portugalské společnosti. Vedle zmíněného ale republika přinášela i další liberální výdobytky – odluku církve a státu a s ní spojené uzavírání klášterů, vyhnání jezuitů, proticírkevní kampaně, zavedení občanského sňatku, etc. To ale logicky přinášelo celospolečenský odpor a podrážděnost. Všechny plusy a minusy, se kterými nová politická garnitura přišla, však ustupovaly do pozadí při pohledu na záležitost pro fungování systému

²⁹ I to vypovídalo o charakteru nového režimu. O přechodu od „konzervativního“ (modrobílého) k „demokratickému“ (rudozelenému).

nejdůležitější: finanční deficit převzatý od monarchistické vlády. Hospodářská a platební neschopnost ovlivňovala veškeré dění první republiky. Očekávané zlepšení špatné finanční situace nepřineslo ani zavedení nové měnové jednotky escudo, ani volby v květnu a červnu 1911 do nově ustanoveného parlamentu. Voleb se zúčastnili především kandidáti Republikánské strany (z 234 křesel získali republikáni 229), takže v parlamentu převládali představitelé maloburžoazie (Pinto 2005: 6).

Hlavním úkolem zákonodárného shromáždění se měla stát příprava nové ústavy. Jenže na místo hledání konsensu se mezi spolustraníky stupňovala rivalita a apatie. Radikálnější vláda si nerozuměla s umírněným a konzervativnějším stranickým vedením. Nerozuměli si ani sami členové vlády. Nejradiálnější názory měli Costa s Machadem, jako oponenti se jim postavili Almeina či Brit Camacha. Názorová roztržičnost se tak přelila i na prezidentské volby, které následovali po přijetí ústavy. Nakonec byl prvním portugalským prezidentem zvolen Manuel José de Arriaga, kandidát spíše umírněné frakce³⁰. Jeho snahou bylo ustanovit vládu zcela nových politických představitelů, kteří by nebyli tak silně ovlivňováni jednotlivými frakcemi³¹. Do roku 1913 tak vládli koaliční vlády, kterým ale chyběl silný mandát i podpora veřejnosti, což jim neumožňovalo prosazování svého politického programu (Binková 2004: 88).

Přesto vratký a nově ustanovený režim přežil a odolával tlaku nejrůznějších skupin (zpravidla to byly monarchistické pokusy o puč, ale o slovo se hlásily i ostatní politické skupiny, pravicové i levicové). Jeden z největších pokusů o svržení nového pořádku proběhl v létě 1912, ale revoluční skupiny byly tvrdě potlačeny armádou (Klíma 2005: 25). Bylo jasné, že vládu musí převzít silnější osoba, která by na svou stranu opět získala veřejné mínění, která by obnovila vládní akceschopnost. Prezident proto do vlády opět povolal Alfonse Costu, jenž sestavil převážně demokratickou vládu. Vydávány byly především zákony z ekonomické oblasti. Byla to právě a jenom tato vláda, které pro rozpočtové

³⁰ Protikandidátem mu byl Bernardino Machado, podporovaný Alfonsem Costou.

³¹ Na sjezdu republikánské strany došlo k rozštěpení na Evolucionistickou stranu, vedenou José de Almeinou, a stranu Republikánské unie, jejímž představitelem se stal Brita Camacho. V čele původní strany, nově někdy nazývané Demokratická strana, zůstal Alfonso Costa (Klíma 1996:162).

období 1912–1913 a 1913–1914 byla schopna sestavit vyrovnaný rozpočet³². Z činnosti vlády dále vzešla reforma daní v oblasti nemovitostí, a to tak, že největší zatížení bylo postaveno na středních a vyšších vrstvách. Přesto tato poměrně úspěšná vláda nevydržela. Po odchodu unionistů prezident Costu odvolal a na jeho místo usedl Bernardino Machado, který v únoru 1914 ustanovil úřednickou vládu s podporou demokratů (Binková 2004: 89).

V oblasti zahraniční politiky už však „úspěchy“ republiky nebyli nijak valné. Především portugalské koloniální panství se dostalo do hledáčku německé imperiální politiky. Ve shodě s Velkou Británií se Německo již od roku 1898³³ začalo zajímat o části portugalského Mosambiku či Angoly, bohatých na nerostné suroviny. Nakonec došlo k „lišácké“ dohodě, že Portugalsko odprodá část své Afriky Německu v případě, že se dostane do finanční tísně. Proto po celou dobu do vypuknutí 1. světové války tajně proudily z Londýna do Lisabonu nemalé finanční částky. Británie tak potvrdila přátelství s ambiciózním Německem, stejně jako držela tradiční spojenecké svazky s Portugalskem. Přesto nakonec zvítězila německá cesta a v roce 1913 byla podepsána tajná německo-britská dohoda o předání portugalské Afriky Německu výměnou za německé uznání britských zájmů v oblasti Perského zálivu. V době, kdy by jakoukoli domácí vládu zničila ztráta integrity portugalského impéria (jak by tuto situaci republikáni obhajovali, není sice známé, ale domnívám se, že by nebylo daleko k vypuknutí občanské války), se na Portugalsko usmálo štěstí. Spojenecké závazky „donutily“ Německo v důsledku Sarajevského atentátu k vstupu do války. Britsko-německé spolenectví se zpřetrhalo, Portugalsko přetrvalo (Klíma 1996: 163).

Nový premiér Machado tak namísto řešení vnitropolitických problémů musel přemítat nad portugalskou účastí či neúčastí v první světové válce. Demokraté i evolucionisté³⁴ se shodovali v tom, že portugalské národní, koloniální i republikánské zájmy je možné prosazovat ve válce na straně Dohody.

³²Žádné jiné vládě se do nástupu diktatury tento kousek nepodařil a státní dluh stále narůstal.

³³Výměnou za Německou neutralitu v Búrské válce měla Velká Británie dotlačit Portugalsko k ústupkům v portugalské Africe ve prospěch Německa.

³⁴Evolucionisté společně s unionisty představovali další dvě politická uskupení, jež se etablovala na portugalské politické scéně. Celé období republiky je prodchnuto jejich soupeřením o vládní posty (Pinto 2006: 6).

Spočítali si, že bojovat na straně Dohody by znamenalo konečně vymýtit pochybovačné mezinárodní uznání. Navíc by mohla vzrůst prestiž Portugalska na úkor sice neutrálního, ale Německu stranícímu Španělsku. Opačné stanovisko zastávali unionisté, taktéž část monarchistického exilu a církve, mezi nimiž se nacházelo mnoho příznivců Německa (už jen z toho důvodu, že bojovat na straně Dohody by znamenalo spolupracovat s ateistickou Francií, protestantskou Británií a carským Ruskem). A především by jejich sympatie k Dohodě podpořily ambice demokratického předáka Costy, což se jim přičilo (Binková 2004: 89).

Machadova vláda však poměrně brzy padla. Do zjištěné situace zasáhl prezident Arriaga. Jmenoval na post předsedy vlády svého přítele, generála Pimenta de Castra. Ten sestavil vládu z důstojníků armády a námořnictva. Zastavil pronásledování opozice republikánského režimu, pozastavil činnost parlamentu, aby nakonec zavedl vojenskou diktaturu (Binková 2004: 90).

Éra vojenské diktatury ale neměla dlouhého trvání. Do čela povstání proti armádnímu establishmentu se postavila Demokratická strana Alfonsa Costy, které za pomoci části armády a námořnictva dne 14. května 1915 vládu svrhla. Na prezidentský post byl dosazen Bernardino Machado, který jmenoval do premiérského křesla Alfonsa Costu. Nepřímo tak potvrdil vstup Portugalska do války (Klíma 1996: 164). Počátkem roku 1916 byla portugalská vláda požádána, aby zabavila několik desítek německých obchodních lodí, které kotvily v portugalských přístavech rozestých po celém světě. Odpovědí na tuto akci bylo německé vyhlášení války (9. březen 1916) a přerušování diplomatických styků s Rakousko-Uherskem (Binková 2004: 90).

Portugalská účast ve válce ale dostávala zemi do ještě větších hospodářských problémů. Dostavil se nedostatek základních potravin, což podporovalo sociální nepokoje ve městech i na venkově. Na žádost Francie byl sestaven a vyslán třicetitisícový expediční sbor na západní frontu, nutné bylo vyslat vojáky do Mosambiku. Navíc se ukázalo, že portugalská armáda není připravena na moderní pojetí boje. V domácí politice se opustila svobodomyšlná republikánská rétorika, došlo k zavedení cenzury, zákazu shromažďování (Pinto 2005: 11). Zvyšující se represivita režimu vedla ke ztrátě podpory pro vládu. Vše

nakonec vyústilo v další nástup diktatury, tentokrát v čele s prezidentem Sidónio Paisem. Došlo ke změně ústavy³⁵, díky níž prezident získal rozsáhlé pravomoci, kterými si vynucoval svou autoritu. Ale ani Pais dlouhodobě neudržel svou pozici. 14. prosince 1918 podlehl následkům atentátu, země se vracela původní republikánský k poměrům (Klíma 1996:165).

Republika svou angažovaností ve válce sice uhájila své kolonie a mezinárodní postavení, ekonomický kolaps ji ale uvrhl do celospolečenského chaosu. Za všeobecné nejistoty neměla velkou účinnost modernizační opatření typu zavedení osmihodinové pracovní doby či zákon o ochraně nájemníků (Klíma 2007: 430). Politické strany nebyly schopny sestavit (a především udržet) jakýkoli celistvý a smysluplný politický program. Mezi květnem 1919 (první poválečné volby) a lednem 1922 se vystříдалo 14 vlád. Vzpomínky na válečná utrpení posilovali nástup nových ideologických koncepcí. V Portugalsku to ovlivnilo a vyhrotilo střet katolicko-tradicionalistické pravice a komunisticko-anarchistické levice. Neustálé spory a zmatky utvrzovaly nepřátele demokracie a posilovaly volání po zavedení režimu „tvrdé ruky“ (Klíma 2007: 430).

Kritickou situaci a zklamání z demokracie potvrzovaly i výdobytky moderní doby. Portugalci chtěli více využívat lákadel konzumní společnosti jako kino, kabaret, jazz. Ale neschopnost režimu změnit rurální charakter země a výrazně snížit společenskou negramotnost³⁶ dávala další a silnější argumenty odpůrcům režimu. Nakonec, po mnoha nevydařených pravicových i levicových pokusech o převrat, byla republikánská éra dne 28. května 1926 ukončena vojenským pučem. Demokracie se zkompromitovala. Nezralost politických stran podporujících republikánský a demokratický charakter Portugalska ustoupila „pevné ruce armády“. Jejím cílem byla spíše stabilizace a sjednocení národa než příznivá perspektiva politického rozvoje.

³⁵ Způsob vlády prezidenta Paise je označován jako sidonismus. Nová republika pak představuje nový, Paisem zavedený, ústavní pořádek. Režim však neměl žádný konkrétní politický program, jímž by se odlišoval od předchozí politické situace. Vyznačoval se především represí vůči domácímu obyvatelstvu, které nyní trpělo kvůli válce čím dál více (Pinto 2005: 12).

³⁶ V letech 1911–1930 klesla negramotnost ze 75% na pouhých 68% (Lainová 1999: 213).

4. Rakouský autoritativní model

Nástup autoritarismu v Rakousku byl důsledkem několika provázaných faktorů. Mezi tyto proměnné musíme jednoznačně zařadit nové osobnosti ve vedení Křesťanskosociální strany (především pozdější kancléři Dollfuss a Schusnigg), pro něž vláda silné ruky ve spojení s dalšími autoritativními akty představovala jediné možné řešení krizové situace v Rakousku třicátých let. S tím souvisí i snaha eliminovat (ať už politicky, či přímo fyzicky) své politické soupeře. Pro Dollfusse to byla především sociální demokracie, až posléze NSDAP. Svou roli v nastolení autoritarismu sehrálo také hnutí Heimwehr, bytostně odmítající parlamentní demokracii.

4.1 Směrem k autoritarismu

Dopad světové hospodářské krize na Rakousko byl katastrofální. Kolaps bankovního sektoru vyvrcholil pádem vídeňské banky Credit-Anstalt z 11. května 1931, který zruinoval valutovou pokladnu a zlaté rezervy a zahájil rakouskou bankovní krizi. V období 1929 – 1932 klesla průmyslová výroba o 39 %, zahraniční obchod klesl dokonce o 47 %, velkoobchodní ceny o 17 %. Během stejného období postihla nezaměstnanost více než jednu třetinu rakouských pracujících (Bukey 2002: 24).

Přesto v této době v rakouské společnosti nepřevládly extremistické tendence. Ve volbách konaných 9. listopadu 1930, dva měsíce po vítězství NSDAP v říšských volbách, se 90% rakouských voličů rozhodlo podpořit svým hlasem jednu ze tří zavedených politických stran (CSP, SDAP, Velkoněmci). Dokonce ve snaze zamezit nástupu vlny extremismu probíhala velmi seriózní jednání mezi křesťanskými sociály a sociální demokracií. Obrovské názorové rozdíly a vzájemná nedůvěra ale neumožnily širší spolupráci obou oponentních táborů (Bukey 2002: 25).

Dollfuss byl jmenován kancléřem 20. května 1932. Díky koalici s rolnickým hnutím Landbund a stranou Heimatblock získává těsnou většinu³⁷ v dolní komoře (Jeřábek 2004:83).

Veškerá Dollfussova politická snaha směřovala k uklidnění neklidné situace v Rakousku. Rakousko bylo stále ovlivňováno důsledky hospodářské krize: vysoká nezaměstnanost, krizová situace po pádu banky Credit-Anstalt³⁸ či růst státního dluhu. Tuto krizi se mu částečně podařilo vyřešit podepsáním ženevských protokolů, které byly spojeny s půjčkou 300 miliónů šilinků pro obnovu rakouského hospodářství.

Dollfuss byl známý svým odporem k SDAP. Jejím představitelem, Otto Bauerem, silně pohrdal. Dollfussova neochota spolupracovat se sociální demokracií pro samostatné a na Německu nezávislé Rakousko nakonec vedla k nastolení autoritativního režimu.

4.1.1 Konec rakouského parlamentarismu

V rakouské společnosti stále více zaznívaly hlasy proti parlamentní demokracii, proti vládě politických stran. Dollfuss, který se zasazoval o nezávislý rakouský stát, těchto hlasů využil pro naplnění svých myšlenek o silném korporativním státě, který nebude ovlivňován stranickými spory.

Problémy spojené s hospodářskou krizí denně ovlivňovaly celou rakouskou společnost. Problémy se mzdami donutily rakouské železničáře ke stávce, která byla připravena na 1. března 1933. Vláda však proti stávce s pomocí armády tvrdě zasáhla a stávkou ukončila. 4. března se pak v reakci na stávkou měla na půdě parlamentu projednávat opatření, která by obdobné situace do příště vyloučila. Proti se ale postavila opozice. Po velmi ostré debatě nakonec odstoupil předseda parlamentu Karl Renner a s ním také zbylí členové předsednictva³⁹. Nastala tak

³⁷ Koalice vedená Dollfussem měla v parlamentu 83 poslanců. Opozice, představovaná SDAP a velkoněmci, držela 82 křesel (Jeřábek 2004: 84).

³⁸ Pád této banky se stal velkou ranou pro rakouské hospodářství. V roce 1931, kdy banka padla, ovládala asi 42 % rakouského průmyslu. Situaci nepomohl ani pokus státu banku sanovat (Veber a kol. 2002: 508).

³⁹ Výsledek byl 81 ku 80 proti vládě, ale přihodilo se pozoruhodné nedopatření. Při tak významném hlasování si jeden sociálně demokratický poslanec musel odskočit, požádal proto

situace, kdy nemohlo dojít k ukončení či dalšímu svolání zasedání, protože toto právo mělo pouze předsednictvo parlamentu (Veber a kol. 2002: 508).

Dollfuss „samorozpuštění“ parlamentu ze 4. března využil k nastolení autoritarismu. Nejprve však podal prezidentovi svou demisi. Ten ji ale podle všeobecného očekávání nepřijal a umožnil mu vládnout díky válečnému zmocňovacímu zákonu z roku 1917 (tzv. KWEG), který umožňoval vládě vydávat zákonné dekrety (Selby 1945: 477). Dollfuss vydal prohlášení o tom, že se parlament vyřadil sám a jedinou ústavní institucí zůstane vláda. Poslední možnou překážkou nově vzniklé situace mohl být ústavní soudní dvůr. Ten byl ale postupně obsazen Dollfussovými přívrženci a následně se také rozpustil.

Jedním z prvních význačných kroků, které Dollfuss po 4. březnu provedl, byl zákaz politických stran a vytvoření Vlastenecké fronty⁴⁰. Postupnými kroky se také snažil o nastolení korporativního státu. Velmi se zasazoval o samostatné Rakousko. Po nástupu nacistů k moci v sousedním Německu se stal pro Hitlera největším nepřítelem. Také proto nemůže být překvapivá Dollfussova orientace na Mussolinio Itálii, která byla v té době pro Německo rovněž konkurentem.

Sociální demokracie, do té doby nejvýznamnější oponent CSP, se stále chovala jako demokratická strana. Avšak neustálé zatlačování SDAP do kouta nakonec její představitelé neunesli, což nakonec vedlo ke střetu vojenských oddílů sociální demokracie s Dollfussovou vládou. Dollfuss po nastolení nového režimu odmítal jakoukoli debatu s ostatními politickými aktéry. Vše vyvrcholilo 12. února 1934, kdy se linecké oddíly Schutzbundu odmítly odzbrojit a namísto toho se rozhodly policejním složkám vzdorovat se zbraní v ruce. Vládní vojsko s oddíly Heimwehru proti živelnému povstání rychle zakročilo a vše do 17. února ukončilo. Příslušníci sociálních demokratů byli zatčeni nebo utekli do zahraničí,

svého souseda, aby hlasoval za něho. Soused to provedl, ale omylem odevzdal dva hlasovací lístky se svým jménem a lístek na jméno svého kolegy neodevzdal. Počet souhlasil, jeden však hlasoval dvakrát. Nepřistojnost ohlásil předsedající sociální demokrat Renner (hájl se později objektivitou a spravedlností), ve sněmovně propuklo rozčilení, křesťanští sociálové žádali nové hlasování, ve zmatku předseda Renner tak ztratil hlavu, že se vzdal předsednictví. Totéž za bouřlivého průběhu učinili posléze oba místopředsedové, křesťanský sociál Rudolf Ramek a Velkoněmec Sepp Strafnér. Parlament se v hluku rozešel (Veber a kol., 2002: 514).

⁴⁰ Jako první byly zakázány nacisté – 19. března 1933, 26. května 1933. 31. března byl také zakázán Schutzbund, militantní oddíl sociální demokracie (Veber a kol. 2002: 514).

často do Československa (Veber a kol. 2002: 520). Dollfuss tak odstranil poslední důležitou překážku pro vyhlášení ústavy, která normativně ukotvila nový korporativismus⁴¹.

Nastalé okolnosti byly plně využity nacionálními socialisty. Dollfuss po občanské válce ztratil v zahraničí své výsadní postavení úspěšného politika, který vzdoruje jak hospodářské krizi, tak nacismu (Selby 1945: 478). Nacisté se rozhodli využít oslabeného postavení vlády a s Hitlerovou podporou nastolit v Rakousku stejný nacistický režim jako v Německu.

Německo podporovalo rakouskou NSDAP pomocí vojenských provokací typu přeletu vojenských letadel nad rakouským územím. Taktéž uvalilo obrovské clo na turistické cestování do Rakouska, což rakouské straně způsobilo značné finanční potíže.

Vyvrcholením celé této nacistické mašinérie se měl stát nacistický puč, který byl naplánován na 25. července. Oddíl SS-standarta 89 měl za úkol přerušit jednání vlády, její členy zatknout, zastřelit kancléře a jmenovat novou, nacistům odpovědnou vládu. Dollfuss se o chystané akci dozvěděl a vládní zasedání ukončil. Sám však zůstal v budově, kde ho posléze pučisté zatkli a postřelili. Bez lékařské pomoci Dollfuss svým zraněním podlehl. Pučistům se převrat nezdařil, byl ukončen policií a vojskem (Jeřábek 2004: 151).

Hodnocení nacistického puče ve srovnání s únorovými srážkami je poměrně jednoduché: nacistické povstání bylo rozsáhlejší, ale zároveň méně intenzivní. Rozšířilo se do Štýrska, Korutan, Tyrolska, Salcburska a části Horních Rakous.

Hitler se od převratu distancoval, Mussolini vyslal své armádní divize na ochranu rakouské samostatnosti až ve chvíli, kdy se situace uklidnila (Selby 1945: 478). Dollfuss byl pochován 28. července 1934, 30. července byl kancléřem jmenován Kurt Schuschnigg, který v bývalé vládě zastával post ministra školství (Veber a kol. 2002: 525).

⁴¹ Podle nové ústavy byla celá společnost rozdělena do sedmi stavovských korporací, které sdružovaly jak zaměstnance, tak i zaměstnavatele. Korporace i země byly zastoupeny ve spolkové shromáždění, které mělo 59 členů. Shromáždění nemělo právo zákonodárné iniciativy, ani právo diskutovat o vládních návrzích. Smělo je pouze potvrdit či zamítnout. (Veber a kol. 2002: 521).

4.2 Křesťanský stavovský stát

Charakterizovat rakouský politický systém po 4. březnu 1933 nelze pouze a jenom pomocí slova autoritativní. Mezi jeho základní stavební kameny patřily vedle „vlády silné ruky“ také křesťanský socialismus a korporativní systém. Ideově se odvolával na středověké stavovské uspořádání ve Svaté říši římské. Ovlivněn byl také učením Othmara Spanna o „Skutečném státě“. Všechny tyto body byly shrnuty do nového ústavního textu, který byl připravován již za Dollfusse a přijat byl dne 1. května 1934. V jeho preambuli stálo: *Ve jménu Boha všemohoucího dostává rakouský lid pro svůj křesťanský, spolkový stát na stavovském základě tuto ústavu* (Jeřábek 2004: 161). Datum 1. května 1934 nebylo náhodné. Dollfuss se snažil přetransformovat 1. máj, do té doby svátek práce a manifestační den sociálních demokratů, na den nové korporativní ústavy. Ústavy, která započne novou éru rakouských dějin.

4.2.1 Prvomájová ústava

Nová ústava byla vydána již 24. dubna 1934 formou vládního nařízení. Zdání legitimacy měl vládě poskytnout souhlas „zbytkové“ části Národní rady, zastoupené již pouze poslanci z řad křesťanských sociálů a Heimatblocku (Jeřábek 2004: 161). Zbytkové z toho důvodu, že již v květnu 1933 byl ohlášen konec politického stranictví a byla vytvořena jediná všeobjímající strana – Vlastenecká fronta (již 19. března vešel v platnost zákaz NSDAP, 26. května pak KPÖ) (Veber a kol. 2002: 515). Přes veškerou Dollfussovou a Schusniggovu snahu však Vlastenecká fronta i jejich vláda znamenala „diktaturu jednoho tábora nad dvěma zbývajícími“. Znamenala vládu opřenou o armádu, církve, venkovské obyvatelstvo a přívržence habsburského byrokratismu, rakouské patrioty (Bukey 2002: 31).

Nová ústava zaváděla sedm stavovských korporací⁴², které zastřešovaly celou rakouskou společnost. Sdružovaly jak zaměstnance, tak zaměstnavatele. Korporace i země byly zastoupeny v tzv. Spolkovém shromáždění⁴³ (Bundestag), které mělo 59 křesel. Toto shromáždění nemělo právo zákonodárné iniciativy, nemělo dokonce ani právo připomínkovat vládní návrhy. Jeho úkolem bylo schvalování či zamítání vládních rozhodnutí. Pouze korporativní část měla jakousi možnost předkládat vládě nezávazná doporučení (Veber a kol. 2002: 521).

Dollfuss (po něm i Schusnigg) od teď představovali Rakousko jako jeden velký zemědělský stát, kde „sedláci i čeledíni sedí za jedním stolem a jedí z jedné mísy“, stát, ve kterém drží otěže autoritativní, ne totalitní ruka. Hospodářskou samostatnost podle kancléře získaly korporace, soudy si podržely svou nezávislost, stejně jako se dodržovala rovnost občanů před zákonem a práva menšin (Steiniger, Bischof, Gehler 2002: 56).

Rakouské stavovské uspořádání mělo ve spojení s křesťanským světonázorem zabránit nástupu liberálního a sekulárního uspořádání. Tento politickým model byl založen na principu nadřazené autority. Spolkový kancléř pak přímo i nepřímo jmenoval zemské i okresní představitele. Byla to pouze a jenom vláda (kancléř), kdo měl právo iniciovat zákony.

S ústavou a společenským uspořádáním souvisel i nový Zákon o stavovských výborech a řešení konfliktů vyplývajících z pracovních vztahů, který měl zajistit dodržování kolektivních smluv. Závazná forma řešení konfliktů měla nahradit právo na stávkou, která byla zakázaná. Smírčí osoba, určená státem, případně soudy měly zasahovat pouze v případech, kdy se paritně obsazené výbory nedohodly (Jeřábek 2004: 164).

⁴² Korporace hornictví a průmyslu, zemědělství a lesnictví, obchodu, řemesel, pojišťovnictví, svobodných povolání a veřejné správy. Jejich úkolem bylo převzetí státní agendy a subsidiární vykonávání této agendy (Jeřábek 2004: 163).

⁴³ Právo nominovat členy sněmu měly čtyři poradní orgány: Státní rada, Spolková kulturní rada, Spolková hospodářská rada a Rada zemí.

4.3 Poslední šance pro samostatné Rakousko

Po Dollfussově smrti se hlavní otázkou rakouské zahraniční politiky stala snaha zajistit rakouskou bezpečnost s pomocí zahraničních spojenců. První fáze byla spojená s pokračující orientací na Itálii⁴⁴. To se však rakouským politikům nevyplatilo. Po italské okupaci Habeše v roce 1935 (Moravcová, Bělina, 1998:135) upadla Itálie na mezinárodním poli v nemilost a s ní také státy, které s italskou politikou sympatizovaly. Proto se Rakousko nakonec uchýlilo ke spolupráci s nacistickým Německem. Rakouské politické elity sice stále proklamovaly svou snahu o zachování nezávislého Rakouského státu, ale nátlak nacistů doma⁴⁵ i v zahraničí jim tuto snahu stále více znemožňoval. V roce 1936 podává Schuschniggova vláda demisi⁴⁶ a tím de facto končí éra fašistického Heimwehru, který se stal díky své proitalské orientaci pro konzervativní vládní složky nepotřebným (Veber a kol., 2002: 525). Schuschnigg se sice dostal zpět do kancléřského křesla, avšak vláda již byla doplněna o skryté nacisty⁴⁷. Nacistická propaganda dále pokračovala v systematickém vytváření chaosu v rakouské společnosti a utvrzovala rakouské občany v nutnosti k připojení k nacistické Třetí říši.

Jako nejvýznamnější úkol si nyní Schuschnigg vytyčil zachování nezávislého rakouského státu. Po „neúspěšné“ orientaci na Itálii se nyní rozhodl pro zajištění nezávislého Rakouska ve spolupráci s Německem. Jednoduše musel. Itálie se po

⁴⁴ Významným aktem, který se snažil zajistit Rakouskou nezávislost, byla tzv. Streská fronta. Západní mocnosti se zde zavázaly k garantování rakouské nezávislosti. Avšak Seton-Watson poukazuje na fakt, že konference ve Strese z Rakouska vytvořila italský satelit. Tedy místo zajištění nezávislosti Rakouska (především před vzrůstající Německou hrozbou) jej vehnala do italské sféry vlivu a pod italský diktát. (Seton-Watson 1936: 12).

⁴⁵ Jednou ze snah omezit sílu a činnost nacistů v Rakousku bylo vydání tzv. Hnědé knihy. Ta se snažila o „reflexi“ nacistického puče a nacismu v Rakousku. Nepřímo podporovala zavírání nacistů do rakouských vězení a pracovních táborů (Veber a kol. 2002: 526).

⁴⁶ Pád vlády kancléře Schuschnigga je nutný hledat v zahraničněpolitických konsekvencích. Vícekancléř Starhemberg se překonával v pění od na italskou mocenskou politiku a obhajování fašistických idejí zosobněných v Mussolinim. Kritika italských kroků pocházela především z Velké Británie, poté se přenesla až na půdu Společnosti Národů. Rakousko společně s Maďarskem a Albánií byly jediné státy, které podpořily Itálii v útoku na Habeš. Podpora Itálie vedla ke ztrátě politického kreditu, která se nakonec přenesla až na rakouskou vnitropolitickou scénu. Vše nakonec vedlo k pádu vlády, ke ztrátě podpory u představitelů Heimwehru a konci Schuschniggova prvního kancléřství (Veber a kol. 2002: 525).

⁴⁷ Tato fáze silně připomíná situaci při sestavování vlády v poválečném Československu, kde některá vládní křesla byla obsazena tajnými členy KSČ.

okupaci Habeše⁴⁸ dostala do mezinárodní izolace a spolupráce s takovou vládou by byla z dlouhodobého hlediska neprůchodná. Naproti tomu se Německo stále těšilo významné podpoře Británie, po vpádu do Habeše došlo také k přeorientování Mussoliniho na spojenectví s Německem (do té doby téměř nemyslitelné). Mussolini v lednu 1936 naznačil německému velvyslanci v Římě, že své stanovisko změnil a nebude nic namítat proti tomu, aby se Rakousko (formálně samostatný stát) stalo německým satelitem (Moravcová, Bělina 1998: 139).

Vše vyvrcholilo 11. července 1936, kdy dochází k uzavření smlouvy mezi Německem a Rakouskem. Tato takzvaná Gentlemanská dohoda sice formálně hovořila o respektování vnitřní a vnější nezávislosti Rakouska, označovala jej však za „německý stát“. Vedle toho se v ní Schusnigg zavázal, že nebude bránit nacionálním socialistům v „převzetí odpovědnosti“ a prakticky jim tak uvolnil ruce v zostřování propagandy (zavázal se také k umožnění vstupu nacistům do vlády⁴⁹) (Moravcová, Bělina 1998: 139).

Schusnigg se sice stále pokoušel o samostatnou politiku nezávislou na politice německé, avšak stále více ztrácel své mocenské postavení. Nedařilo se mu skloubit tvrdý postup proti nacistům doma⁵⁰ a zahraniční diplomacii vůči německému sousedovi. Důležitou roli také hrála neochota Rakušanů veřejně manifestovat ve prospěch samostatného rakouského státu.

Konec samostatného, silně autoritativního rakouského klerofašistického státu, nekončí Anšlusem, ale v podstatě postupnou nacistickou likvidací od roku 1935.

⁴⁸ Zde se již naplno projeví Mussoliniho expanzivní plány. Útok započal 3. října 1935 za účelem „*plnění civilizační mise v barbarském státě, neschopném kontrolovat vlastní obyvatelstvo*“ (Moravcová, Bělina 1998: 135).

⁴⁹ Tajný dodatek IXb, ve kterém se rakouský kancléř zavázal k jmenování nejméně dvou reprezentantů takzvané „německé národní opozice“ (Steininger, Bischof, Gehler 2002: 78).

⁵⁰ Tlak nacistů na rakouskou vládu a nezávislost zaštiťoval Hitlerův velvyslanec ve Vídni Franz von Papen. Jeho snahu podkopat rakouskou vládu podporovaly například každodenní pumové atentáty, násilné demonstrace v především horských oblastech. Dokonce se připravoval plán na zavraždění kancléře Schusnigga (Shirer 2004: 294).

4.4 Anšlus

Sílicí tlak nacistů nakonec dovedl rakouského kancléře k nutným ústupkům ve prospěch NSDAP. Návštěva u Hitlera v únoru 1938 plně prokázala, že nezávislý rakouský stát již nemá budoucnost. Hitler Schuschniggovi diktoval personální obsazení vlády a nutil ho k ústupkům ve prospěch nacistické strany. Schuschnigg navíc ztrácel podporu domácího obyvatelstva. Nikdy sice nebyly provedeny oficiální průzkumy podpory rakouskému státu⁵¹, ale nacistická propaganda silně ovlivňovala rakouskou společnost již od roku 1933.

Meziválečnou historii Rakouska ukončilo Hitlerovo rozhodnutí o výměně na kancléřském postu. Schuschnigg byl 11. března nahrazen Arthurem Seyss-Inquartem, loutkovým nacistickým politikem. (Veber a kol., 2002: 530). Bezmocný Schuschnigg rezignoval se slovy: „Bůh ochraňuj Rakousko“ (Selby 1945: 482). Hitler ještě 11. března večer vydal rozkazy k postupu německých vojsk na rakouské území. 13. března pak nový kancléř vyhlásil zákon o připojení k Německu. Zde končí rakouská státní nezávislost, která byla plně obnovena až Státní smlouvou v roce 1955.

⁵¹ Schuschnigg připravoval na 13. březen referendum o rakouské samostatnosti, které ale bylo po Hitlerově nátlaku zrušeno. Navíc předpokládané výsledky ukazovaly, že výsledek referenda mohl být jakýkoli (Veber a kol., 2002: 525).

5. Portugalský autoritativní model

5.1 28. Květen 1926

28. května 1926 došlo díky vojenskému puči k završení existence portugalské první republiky. Úspěšný vojenský převrat však v prvních dnech své existence nepředložil žádnou přelomovou vizi, jak stabilizovat „chaotickou“, „nestabilní“, pro někoho „úpadkovou“ republikánskou éru. Vojenská garnitura jednoduše nevěděla jak dál. Jako v té situaci nejrozumnější počín se jevílo přenesení části odpovědnosti na civilní autority. Armáda proto opustila cestu vojenského triumvirátu a vydala se směrem k vládě odborníků. Nově jmenovaný premiér generál Gomes da Costa převzal dne 7. června svůj úřad a jmenoval vládu. Mezi vojáky zasedli také tři civilisté, jako ministr financí António Salazar. Da Costa tak mohl prohlásit, že končí vojenská a začíná civilní etapa revoluce (Klíma 2005:53). Mýlil se. Dne 14. června předložil generál Da Costa rozsáhlý politický program reorganizace systému, který ale vyvolal vlnu nevole mezi jeho spolupracovníky⁵². Vše nakonec generál vyřešil dalším vojenským převratem, při kterém odstranil všechny své oponenty. To ale nebyli ochotni akceptovat nevojenští ministři v čele se Salazarem. Proto podávají demisi. Salazar byl ministrem financí pouhých 5 dní.

Generál Costa se nastalou situací nenechal překvapit a započal s tvrdou konsolidací. Koncem června zavedl cenzuru tisku a udělil si pravomoci hlavy státu. Poté odvolal několik ministrů své vlády (mezi nimi ministra zahraničí generála Antonia Óscara de Fragosa Carmonu). To už ale nevydrželi zástupci armády a tlačili na Costu, aby položil funkci premiéra. Costa odmítl. Ztratil tak dosavadní podporu „svých“ posádek. 10. července byl zatčen a poslán do vyhnanství na Azorské ostrovy. Na místo vůdce revoluce nastoupil generál Carmona (Klíma 1996: 168). Pokusil se o prodloužení a posílení vojenské diktatury za účelem stabilizace nastalého *státu quo*. Posvětil mimo jiné jmenování

⁵² Podle Klímy nešlo ani tak o strukturu systému, skladbu a kompetence navrhovaných institucí či o míru příklonu k Mussoliniho fašistickému vzoru, jako spíše o osobní ambice generála Costy (Klíma 2005:54).

Salazara předsedou komise pro vypracování *Zásad pro revizi a přestavbu státních příspěvků a daní s výjimkou celních* (Klíma 2005: 55).

Pod Carmonou se poměry částečně uklidnily. Režim „silné ruky“ s podporou všech konzervativních sil ve společnosti se na přelomu let 1926 a 1927 stabilizoval. Byl vytvořen institut „zvláštní tajné policie“. Kdo odporoval, byl odejit na Kapverdy a Azory. Přesto byly stále přítomny projevy nespokojenosti s nastalým stavem, často podporované neuspokojenými částmi armády. Jedno z největších ohrožení režimu přišlo na počátku února. Část armády se v Portu vzbouřila a za cíl si vytyčila znovunastolení demokracie. Prorežimní jednotky započali s několika denním bombardováním Porta, bojovalo se i v Lisabonu. 9. února se povstalci museli vzdát přesile. Povstání bylo krvavě potlačeno, jeho příznivci perzekuováni. Dovolím si tvrdit, že toto byla poslední možnost zastavit započatou cestu vojenské diktatury, která posléze vydláždila chodník pro budoucího premiéra Salazara.

Vojenská diktatura, která si rychle osvojovala fašistické prvky vynucování autority, však ztrácela podporu obyvatel. Březnu 1928 vzniká tajná Informační policie ministerstva vnitra s kompetencí pro celé státní území. Ta zajišťovala eliminaci veškeré politické opozice v zemi (nejednalo se o likvidaci fyzickou). I proto bylo zvolení generála Carmona prezidentem spíše formální záležitostí (Kohoutek 2001: 73). Bez politického programu a konkrétního ideologického východiska režim neměl šanci dlouhodobě přežít. Tíha této koncepce měla ležet především na vyřešení hospodářské situace⁵³.

Premiérem byl jmenován José Vincenta de Freitas. Jediným posláním této vlády se stala stabilizace veřejných financí. Neúspěch tehdejších vlád v této oblasti ale znemožnil na cokoli navazovat. Jako jediné řešení se tedy jevilo znovu polovat osobu António Salazara, který se v průběhu uplynulých let stal jedním z nejerudovanějších, ne-li nejvýznamnějších odborníkem na ekonomiku v Portugalsku. Ministerské křeslo byl ale Salazar ochoten přijmout pod jedinou podmínkou: všichni členové vlády budou povinně spolupracovat s jeho resortem.

⁵³ Výrazem neschopnosti režimu řešit krizovou situaci státních financí je i rušení některých středních škol a fakult vysokých škol. Údajně za účelem šetření (nezanedbatelným přínosem bylo také zastrasování intelektuálů) (Klíma 2005:58).

Premiéroví nezbylo nic jiného než souhlasit. Tak byl dne 27. dubna 1928 jmenován Salazar ministrem financí (Klíma 2005: 59).

5.2 Na cestě k premiérskému křeslu

Nový ministr financí se hned pustil do práce. Jeho koncept „ozdravení“ měl poměrně jednoduchý základ – vyrovnaný státní rozpočet. Aby toho dosáhl, snížil mzdy a zvýšil daně⁵⁴. Vyrovnané hospodaření bylo dle Salazara jediným lékem na ukončení dlouholeté finanční krize. Bez Salazarova vědomí nesměl nikdo vydat jedině escudo. Každému ministerstvu určil přesný rozpočet, případné změny musely být s ministrem financí podrobně diskutovány. Jeho politika po dlouhé době opět přinesla Portugalsku vyrovnaný rozpočet. Příhodné prostředí pro Salazarovu tvrdou politiku vytvářela vojenská diktatura. Armádní představitelé bezostyšně odstavovali z cesty všechny protivníky nové politiky. Demokratičtí, levicoví, civilní i armádní oponenti byli odejiti na Madeiru či Azory (Lainová 1999: 212).

Drastická opatření přinesla Salazarovi úspěchy. Vyrovnané rozpočty (vždy nakonec skončily s mírným přebytkem) utvrzovaly ministra v jím nastoupeném směru. Aby se zbavil možné kontroly a zásahů do státních financí, odmítl Salazar zahraniční půjčky⁵⁵ (West 1938: 211).

Po celou dobu svého ministrování již směřoval k získání pozice nejsilnějšího a nejdůležitějšího muže ve státě. Nástrojem pro zisk této pozice byly jeho neustálé demise z pozice ministra financí. Po nich se vždy vracel zpět do vlády, avšak s výrazně silnější pozicí než předtím. Uměl velice dobře využít své nepostradatelnosti. Pro fungování státu byl nezbytným odborníkem, navíc za ním stál prezident Carmona, který se o jeho několikrát znovuzvolení také zasloužil. V této době se naplno projevil jeho taktické schopnosti. Pokud jenom trochu

⁵⁴ Došlo k zvýšení daně z nemovitosti a pozemků, tzv. městské daně a doplňkové daně z osobních příjmů. Z delegátů jednotlivých ministerstev byl vytvořen Výbor rozpočtové reformy, který prosadil poměrně drastické rozpočtové škrty. Zároveň došlo k zmírnění „daně veřejné spásy“, uvalené na platy státních zaměstnanců. Uvolnily se i devizové povinnosti vývozců. Dekretem o neslučitelnosti a kumulacích z 1. června odstranil nebezpečí střetu zájmů (Klíma 2005: 61).

⁵⁵ Escudo se díky Salazarově hospodářské politice v roce 1931 stabilizovalo v poměru 110 escudos k 1 libře šterlinků. Diskontní sazba se v průběhu let snížila z 8 % v roce 1930 na 1,5 % v roce 1938 (West 1938: 211).

mohl, zbavoval se svých potencionálních i reálných protivníků. Samostatně myslící, oponující či prostě velmi schopní lidé odcházeli pod neviditelným tlakem stále vlivnějšího ministra z vlády. Například se mu podařilo vystrnadit ministra kolonií a zahraničí Arminda Monteiru na post velvyslance ve Velké Británii (Lainová 1999: 212).

Tato doba byla charakteristická také nárůstem ctižádosti ministra financí. Otevřeně volal po reformě koloniální správy a efektivnějším využívání zámořských oblastí. Jeho cílem bylo pozvednutí a morální obnova Portugalska. Líbivá hesla dávala zapomenout na tvrdou daňovou politiku a zvyšovala Salazarovu popularitu. Vše směřovalo k téměř jasnému rozuzlení. Když 24. června 1932 podal tehdejší předseda vlády Domingos de Oliveira kolektivní demisi vlády, bylo už téměř jasné, že Salazar se přesune opět o stupínek výše a zasedne v premiérském křesle. Na zasedání Národní politické rady (27. června 1932) se prezident Carmona předběžně rozhodl a o dva dny později jmenoval Antónia Salazara premiérem (Klíma 2005: 84).

Novou vládu představil civilista Salazar 5. července 1932. V pořadí osmá vláda od počátku vojenské diktatury ukončila politické improvizace armádních generálů a umožnila Salazarovi naplno zahájit přestavbu státu. Salazar již nebyl terčem ironických poznámek, za čtyři roky ve vládě prokázal svou ctižádost a systematicčnost. Jeho osobnost vyvolávala podivnou směs respektu, nadějí a strachu (Klíma 1996: 170).

Salazar v podstatě jako jediný v historii dovedl do praxe Platónovu ideu nejlepšího státu, když do čela státu postavil vládu intelektuálů. Mezi lety 1932 a 1961 neměl jeho kabinet nikdy méně než 20% univerzitních profesorů. V letech 1936 – 1944 obsadili polovinu kabinetních míst. Navíc každý čtvrtý Salazarův spolupracovník pocházel z právnické fakulty Coimberské univerzity, Salazarovi *alma mater*. Tato katedrokracie (vláda akademiků) byla velmi úspěšná v udržení pozvolného ekonomického růstu, držela tvrdou měnu, zabraňovala inflaci, ale především dala Portugalsku politickou stabilitu (Johnson 1991: 589).

5.3 Estado Novo – autoritativní Salazarovo Portugalsko

Salazar se rozhodl čelit světové hospodářské krizi i nemodernímu stavu správy portugalského impéria poměrně nekonvenčně: výstavbou zcela nového politického systému, který by sdružoval politické, hospodářské a ideologické instituce do jednoho pevně řízeného celku. K úspěchu mu měla pomoci jeho víra v portugalský národ a v účinnost režimu. Úspěšné naplnění své vize viděl také v nově nabyté pozici „premiérského absolutisty“. Kdo by se snad snažil Salazara zastavit či redigovat jím nastoupenou cestu, byl by odejit. Podporu pro své přesvědčení našel také u katolické církve, když s ní začal opět plně spolupracovat (i když už na bázi odluky církve od státu). Jeho snahu měly podepřít tři významné dokumenty: Koloniální akt přijatý na počátku 30. let, který měl uklidnit situaci v koloniích a na něj navazující Organická listina portugalské koloniální říše, nově připravovaná ústava a Národní pracovní statut, který měl zavést zcela nové hospodářsko-společenský systém.

Pojem Nový stát (Estado Novo), který se začíná hojně používat počátkem třicátých let, byl z „marketingového“ hlediska velmi výhodným produktem. Přídavné jméno umožnilo distancovat se od starých pořádků, všeho minulého, bývalého, které tím pádem získalo cejch čehosi nedokonalého, přežilého a překonaného. Nový stát v sobě neobsahoval navzdory adjektivu „Nový“ výrazný modernizační potenciál. Použitím slova „stát“ snažil vyhovět všem představám – monarchistickým, republikánským i autoritativním zároveň. Nový stát jako celek byl neideologický pojem, díky němuž nemělo docházet k prohlubování názorových odlišností, ba naopak jeho zjevným cílem bylo sjednocovat (Lainová 1999: 273).

5.3.1 Koloniální akt a Organická listina Portugalské říše

Po sérii poměrně úspěšných ekonomických reforem, kdy došlo k vytvoření vyrovnaného rozpočtu, stabilizaci veřejných financí a zamezení celkového hospodářského úpadku se Salazar obrací na neutěšenou situaci v Portugalských

koloniích. Salazar v nich viděl poměrně významný hospodářský potenciál. Byly to jedny z nejuhodnějších exportních (důležitou úlohu hrála taktéž poloha kolonií pro přístup na jiné trhy – Timor pro Jihovýchodní Asii a Austrálii, Macao pro Čínu a Filipíny, etc.), ale také importních (z nejuvýznamnějších angolské diamanty, nerostné suroviny Mosambiku, etc.) oblastí pro portugalské hospodářství⁵⁶ (Klíma 2005: 70).

Vedle ekonomického a hospodářského potenciálu viděl Salazar v koloniích i nástroj pro svou nacionalistickou politiku. Historizující imperiální mytologie měla zbídačenému národu nabízet národní pocit slávy z objevů a z vlastnictví velké zámořské říše (Klíma 2007: 483). Je nutné si uvědomit, že Portugalská říše přežila jak „Závod o Afriku“, tak přerozdělování světa po první světové válce. Svou rozlohou bylo Portugalsko třetí největší koloniální říší na světě s 9 miliony obyvatel a rozloze větší než 2 miliony km² (Lainová 1999: 271).

Salazar proto v roce 1930 ke svému ministerstvu financí připojuje taktéž ministerstvo pro kolonie. Rezultátem jeho práce byl Koloniální akt přijatý 8. července 1930. Jeho cílem bylo přetvoření dosavadní koloniální situace, která byla postavena na reformách z republikánské doby – republika nabídla portugalskému zámoří větší organizační svobodu, rasovou a kulturní toleranci. Kolonie v té době ale trpěly nedostatečným řešením „moderního otroctví“ – důstojným využitím pracovní síly. Územní administrace nefungovala, stejně jako rozvojové investice nenacházely svůj cíl (Klíma 2005: 71). Koloniální akt proto ruší dosavadní civilní správu, veškerá kontrola a řízení byla nově podřízena přímo metropoli. Kolonie měly daleko více obohacovat domovskou zemi než doposud. I z toho důvodu došlo na Salazarův příkaz k ukončení subvencování Angolské a Mosambické ekonomiky⁵⁷.

⁵⁶ Tehdejší portugalské koloniální impériu zahrnovalo následující oblasti: Macao, Timor, Portugalská Indie – Goa, Dio, Damão, Kapverdské ostrovy, Svatý Tomáš a Princův ostrov, Portugalská Guinea, Mosambik, Angola. (Klíma 2005: 70).

⁵⁷ V lednu 1930 se angolské hospodářství dostalo do opětovných finančních potíží, bývalí republikánský předák a angolský guvernér žádal mateřskou zemi o jednorázovou finanční výpomoc spojenou s ustanovením každoroční časově neomezené finanční subvence, které se od dob vzniku republiky v roce 1910 staly železným stereotypem. Salazar tento návrh odmítá a podává jako ministr financí demisi. Nakonec po jeho demisi padá celá vláda. Po nastalém zmatku je ustanovena vláda nová, kde již Salazar získává vedle financí i křeslo ministra pro kolonie a může plně prosazovat svou politiku (Klíma 2005: 72).

O tři roky později přichází Salazar s dalším rozpracováním a dokončením reformy územní správy impéria v Organické listině portugalské koloniální říše. Obě normy, jak Akt tak Listina, ustanovovaly právo domorodců na vlastnictví půdy a sklizně, dále poskytovaly právní subjektivitu a státní pomoc katolickým misiím (Lainová 1999: 271). Poukazovaly na to, že „*Portugalsko má historické poslání vlastnit a kolonizovat zámořská území a civilizovat domorodé obyvatelstvo*“. Užší provázanost s Evropou byla řešena „správní decentralizací a finanční autonomií se slučitelností s Ústavou“. Normy obecně upravovaly guvernérskou správu (opravdu silně provázanou s Lisabonem) i právo na „samostatný rozpočet“ (Klíma 1996: 172). Koloniální akt a Organická listina portugalské koloniální říše byly včleněny do nové portugalské ústavy a potvrzovaly nastoupený autoritářský směr Antónia de Oliviery Salazara.

5.3.2 Ústava – nový základní kámen portugalského režimu

De iure zaniká vojenská diktatura nastolená po 28. květnu 1926 až schválením nové ústavy dne 11. dubna 1933. Dochází k formálnímu obnovení republikánského zřízení ve formě unitární a korporativní republiky. Schválení ústavy předcházela plebiscit, který ale volební právo silně omezil (volit mohli pouze muži starší 25 let a „hlavy rodin“ s významnou restrikcí, týkající se gramotnosti a výše daní, dále ženy s vyšším vzděláním platící určitou výši daní⁵⁸) (Lainová 1999: 212).

Nový institucionální rámec sice částečně omezoval demokratické principy, přesto formálně zachovával občanské svobody. Podle článku 8. se uznávala práva, svobody a individuální záruky občanů podobně jako v klasických demokratických společnostech. Zdálo se, že Salazar bude nadále rozvíjet dědictví republiky s důrazem na vyloučení „zmatků“. Zůstalo zachováno právo na práci, na dobré

⁵⁸ Ze 6 360 347 (1930) Portugalců a z dalších miliónů v zámořských koloniích bylo oprávněno volit pouze 1 213 159 voličů. Pro novou ústavu se vyjádřilo 719 364 voličů, pro bylo pouze 5955. Avšak všech 487 364 absencí, tedy téměř 40%, se podle předem schváleného zákona považovalo za souhlas. Tato „netradiční“ pravidla tedy přinesla dokumentu paradoxní podporu téměř 99,5% (Klíma 2005:90).

jméno a pověst, svoboda názoru i vzdělání, neporušitelnost domova či korespondence. Navíc ústava garantovala svobodu shromažďování a spolčování, nezákonnost zatčení bez viny, právo na odpor vůči porušování zájmu jednotlivce (Klíma 2005: 90). Svrchovanost státu byla přenesena na „portugalský národ“, její ochrana pak byla vložena do rukou nejvyššího muže ve státě – prezidentu republiky. Již v té době však bylo naivní si myslet, že bude kladen důraz na dodržování výše zmíněných ústavních formulací. Nebyl. Další vývoj jenom potvrzoval nastolený autoritativní směr určovaný osobou premiéra Salazara. Jakákoli snaha o změnu této Salazarovi pozice znamenala perzekuce ze strany režimu, často také nucenou emigraci do portugalských kolonií.

Ústava formálně považovala za nejmocnějšího muže ve státě přímo voleného prezidenta, jehož volební období trvalo sedm let. Volba prezidenta probíhala jednokolovým všeobecným hlasováním, voliči museli být starší 45 let⁵⁹. Mezi prezidentovy pravomoci patřilo jmenování ministrů, řízení zahraniční politiky, vyjednávání a potvrzování mezinárodních smluv, které byly posléze pouze předloženy parlamentu ke schválení. Dále mezi jeho kompetence patřilo vyhlášení války a míru, vyhlášení zákonů, rozpouštění parlamentu na základě vlastního rozhodnutí, předsedání kabinetu a nejvyšší radě národní obrany. Jako poradní orgán prezidenta byla ustanovena Státní rada, složená z předsedy vlády, Národního shromáždění, Sněmovny korporací, Nejvyššího soudu, generálního prokurátora, a pěti notáblů doživotně jmenovaných prezidentem republiky (Klíma 2005: 90). Salazar prohlašoval, že ústava zajišťuje prezidentovi pozici nejvyššího arbitra ve všech politických sporech, že nikdo nemá pravdu proti hlavě státu. Do roku 1951 drží prezidentský post generál António Óscar de Frafosa Carmona (Lainová 1999: 212).

Ústava dále dala vzniknout dvoukomorovému parlamentu. Dolní komora, Národní shromáždění, měla 90 poslanců volených na čtyřleté funkční období. Dolní komora díky ústavě ztrácí právo kontrolovat vládu a stává se spíše trpěným orgánem. Navíc všechny zákony připravené Národním shromážděním musely být

⁵⁹ Stalo se tradicí, že portugalským prezidentem se stal vždy představitel armády. Byl to jakýsi odkaz na 28. květen 1926, který předurčoval prezidentský post reprezentantům armády jako představitelům boje za nové portugalské uspořádání (Pinto 2005: 27).

schváleny Sněmovnou korporací. Právo volit devadesátimístnou kandidátku do dolní komory měli dospělí gramotní Portugalci platící minimální roční daň, dále portugalské ženy s minimálně středním vzděláním, případně ženy, které byly hlavami rodin, či ženy které byly vdané, gramotné a platily daně⁶⁰ (Lainová 1999: 212). Na nevýznamnost dolní komory poukazuje i fakt, že se scházel pouze na tři měsíce v roce. Navíc od roku 1935 sněmovna ztrácí možnost kontrolovat státní finance. Další ztrátu pozic zaznamenala sněmovna poté, co umožnila vládě vydávat v naléhavých případech dekrety (od roku 1945 bez omezení). Jako druhou komoru ustanovila ústava Komoru korporací (Sněmovnu korporací). Byla složena ze zástupců místních správ a zástupců jednotlivých korporací. Konzultativní pravomoc komory čím dál více pouze přizpůsobovala všechna svá doporučení k zákonům „salazaristickému duchu“ (Klíma 2005: 90).

Nová ústava ve své podstatě nastolila antidemokratickou diktaturu předsedy vlády, který pod prezidentskou figurkou určoval veškeré směry portugalského vývoje. Ačkoli se systém formálně tvářil jako prezidentský, stalo se tradicí nazývat tento systém jako dvouhlavý prezidencialismus či prezidentský systém ministerského předsedy. Salazar do svých rukou soustředil veškerou moc ve státě. Neexistovalo téměř nic, co by nepodléhalo jeho přímé kontrole či přinejmenším kontrole orgánů jemu přímo či nepřímo podléhajícím. Přestože formálně prezident držel veškerou moc, je nutné upozornit na fakt potřebné premiéřské či ministerské kontrasignace v podstatě u všech jeho aktů (Lainová 1999:212).

Exekutivu ústava přisoudila vládě. V tomto smyslu prezident stál nad exekutivou jako osoba chránící „národní zájmy“. Vláda, respektive ministerský předseda, držela veškerou výkonnou moc. Sám Salazar prohlašoval, že není silného státu tam, kde není silné exekutivy. Exekutiva potom může být silná pouze v případě, že legislativa se slouží výkonné moci. Stalo se také „tradicí“, že Salazar nesvolával schůze vlády a raději jednal s každým ministrem samostatně

⁶⁰ Volební princip byl následující: hlavy rodin volili radu farností (základní správní jednotky), Rada farností volila Obecní radu, Obecní rada pak radu provinční, která byla zastoupena v Korporativní komoře parlamentu (West 1938: 213).

(úplně nejvíce mu vyhovovala písemná forma styku). Využil vždy svého charisma a umění manipulovat s lidmi.

Do vlády prezident Carmona většinou nanominoval osoby Salazarovi blízké, často podobného věku, kolegy z vysokoškolského prostředí. Jeho vlády vykazovaly velmi vysokou stabilitu (v průměru ministři drželi svůj post téměř pět let). Salazar navíc často kumuloval mnoho významných pozic, které dále podtrhovaly jeho už tak význačné postavení. Od července 1932 až do mozkové mrtvice v roce 1968 držel nepřetržitě premiérský post, navíc v letech 1928–1968 byl ministrem financí, v letech 1936–1944 ministrem kolonií a v letech 1936–1946 ministrem zahraničí a obrany⁶¹ (Lainová 1999: 212).

5.4 Utužení režimu

Nový politický systém umožnil Salazarovi veškerou kontrolu nad státem, hospodářstvím, společností. 14. prosince 1934 se konaly první popřevratové volby do nově vzniklého Národního shromáždění. Do něj už mohli kandidovat pouze členové Národního svazu. Navíc se režim zasadil o to, aby hlasovací lístky neobdržel nikdo, kdo v minulých letech vystupoval proti Salazarovi a režimní struktuře. Poté následuje volba jediného prezidentského kandidáta, generála Carmona (14. únor 1935). (Klíma 2007: 493–494).

Idea korporativismu dosáhla svého vrcholu. Na nejnižší úrovni „základních prvků“ byli Portugalci povinně sdružováni do „národních odborů“, které se dále rozčleňovaly dle profesí a okresů do průmyslových, obchodních a zemědělských grémií. Kdo nebyl začleněn ani do jedné z nich, ocitl se v Lidových nebo Rybářských domech, duchovní pak v řádech. Státní odbory a grémia byly sdruženy do regionálních či celostátních federací⁶². V nejvyšší rovině splýval stát a národ s obecným pojmem korporace, tedy jakési organizační struktury propojující všechny a všechno pod opatrovnictvím Nového státu a kontrolou předsedy vlády (Klíma 1996: 172).

⁶¹ V období května až září 1936 dochází k politickým čistkám v armádě pod striktním Salazarovým dohledem (Klíma 2007: 497).

⁶² Existovala například Národní Federace výrobců obilí či Federace vinařů oblasti Douro (Klíma 1996: 172).

Plně se také prosadila mašinérie zvaná PVDE. Neomezená možnost manipulace, šikany či kontroly společnosti zajistila Salazarovi dokonalý přehled o veškerém dění v Portugalsku. Represe směřovaly vůči odpůrcům režimu z řad anarchistů, syndikalistů či komunistů. Mezi významné úspěchy PVDE patří například odhalení komunistického puče připravovaného na 26. květen 1938 v Coimbre. PVDE vše odhalila a zajistila dříve, než mohlo cokoli propuknout (Klíma 1996: 173).

Obrovskou úlohu pro uchování Salazarova autoritarismu sehrála i zahraniční politika. Když v roce 1936 vypukla ve Španělsku občanská válka, vyhlásil Salazar „podivnou neutralitu“⁶³. Salazar nikdy neskrýval své sympatie k Francovi. Portugalsko sehrálo ve španělské občanské válce roli významného zázemí nacionalistických jednotek⁶⁴ (viz kapitola Opony portugalského režimu - armáda). Na konci občanské války podepsal Salazar s Francem smlouvu o neútočení a přátelství, na jejímž základě byli do Španělska navraceni republikánští uprchlíci (Salazar využil této příležitosti a společně s nimi odeslal i několik odpůrců vlastního režimu, kteří byli zastřeleni společně se Španěly). Na tento akt navazuje tzv. Iberský pakt⁶⁵, dodatečný protokol, jenž posiluje španělsko-portugalské vazby. Tento dokument obsahoval i tajné klausule o vzájemné pomoci v případě vnitropolitické krize, který oběma stranám zajišťoval vzájemnou vojenskou pomoc. Dokladem významnosti tohoto spojení budiž i jedno z mála Salazarových veřejných vystoupení, ve kterém poblahopřál Francovi k jeho (a tím pádem i svému) vítězství (Lainová 1999: 214). Klid na Iberském poloostrově a vyhlášení tentokrát již „klasické“ neutrality (přes své sympatie k Itálii a Německu poskytl v srpnu 1943 Velké Británii koncesi na zřízení námořní základny na Azorských ostrovech) umožnilo Salazarovi dále provádět svou mocenskou politiku doma i v zahraničí (Klíma 1996: 177).

⁶³ Slovo „podivná“ zde vystupuje v podobném významu jako tzv. Podivná válka či Válka v sedě. Stejně jako byla podpora Francie a Británie Hitlerem napadenému Polsku pouhou proklamací, byla i tato neutralita proklamační.

⁶⁴ West hovoří o upřímném strachu z přenesení revolučních a levicových myšlenek do Portugalska, kterým se Salazar pomocí spolupráce s Francem snažil zamezit (West 1938: 215).

⁶⁵ Iberský pakt je podepsán 29. července 1940 v návaznosti na porážku Francie (Klíma 2007: 505).

Vrcholem utužení režimu a propagandy jsou oslavy „dvojího výročí“ vytvoření (1140) a obnovení (1640) portugalského státu z 2. června 1940. Současně v Lisabonu dochází k otevření Výstavy portugalského světa, která připomíná objevy, kolonie a „restauraci“ národa pod nynější vládou. Série oslav je slavnostně ukončena mší celebrowané kardinálem Cerejeirou za přítomnosti prezidenta Carmona i premiéra Salazara (Klíma 2007: 505). Estado Novo tak na rozdíl od Rakouska přežilo éru nacionálního socialismu.

6. Srovnání rakouského a portugalského autoritarismu

Eric Hobsbawm ve své knize *Věk extrému – Krátké 20. století 1914 – 1991* rozděluje dva proudy pravicových autoritářských režimů. Na jedné straně stojí konzervativci či reakcionáři starého typu – admirál Horthy v Maďarsku, vítěz občanské války bílých proti rudým ve Finsku maršál Mannerheim, maršál Pilsudski, jugoslávský král Alexander či generál Franco. Charakterizuje je jako režimy pouze ryze antikomunistické, bez jakékoli jiné ideologie. Potencionálně se mohly ocitnout ve spojení s Německem, avšak spíše z důvodu „pravicové“ spolupráce než zastávání nacionálně sociálních postojů (stejně jako si mohl silně pravicový Winston Churchill dovolit nepodporovat španělské republikány v boji s Francem či „sympatizovat s Mussolinim; až německá hrozba jej postavila do role vůdce antifašistické aliance). Stejně tak se tyto režimy mohly setkat s domácí fašistickou opozicí, často s významnou masovou podporou (Hobsbawm 1998: 121).

Do druhé skupiny řadí Hobsbawm takzvané organicko-etatistické režimy, neboli konzervativní režimy, které nehájily tolik tradiční pořádek, ale rozpracovaly své koncepty jak zabránit nástupu liberálního individualismu i hrozbě socialismu. V jejich pozadí stojí podle Hobsbawma „ideologická“ nostalgie po adorovaném středověku či feudální společnosti založené na třídách či ekonomických skupinách. K zamezení sociálních rozbrojů zavedly sociální hierarchii, kde každá sociální skupina či stav má ve společnosti svou úlohu a měla by být uznávána jako kolektivistická entita. Tyto představy pak daly vzniknout různým korporativním teoriím, které nahradily liberální demokracii systémem reprezentace zaměstnaneckých a ekonomických zájmových skupin. Někdy se tento typ společenského uspořádání nazýval jako organická demokracie. Ve skutečnosti však byly tyto teorie vždy nerozlučně spjaty s autoritářskými režimy a silnými státy ovládanými shora (vesměs byrokraty a technokraty), které bez výjimky omezovaly či zcela rušily volební demokracii. Jako typické příklady uvádí Hobsbawm nejdéle trávající antiliberální pravicový režim – Portugalsko

Antónia de Oliveira Salazara. Neopomíná také Rakousko v letech 1934 – 1938, do jisté míry jsem patří i Francovo Španělsko (Hobsbawm 1998: 122).

Je otázkou, zdali můžeme ve shodě s Hobsbawmem hovořit o ideologické rovině těchto režimů. Rakousko i Portugalsko formulovalo poměrně vágní formu „ideologie“, lépe řečeno mentality, s apelem na rodinu, patriotismus či národ. Pokud se někde výrazněji ideologicky profilyovaly, bylo to především v souvislosti se silným antimarxismem a antikomunismem.

Většina společenskovedních autorů řadí rakouský a portugalský autoritativní režim do stejné kategorie. Je také pravda, že právě meziválečné Rakousko a Portugalsko si byly svým charakterem vůbec nejbližší. Přes výraznou shodu v základních pilířích obou politických systémů však existuje i několik rozdílností, které ovlivnily nejenom vnitřní fungování těchto režimů, ale také zahraničně politické postavení rakouského a portugalského státu.

6.1 Problematika etablování autoritativních režimů

Při pohledu na etablování obou autoritativních režimů je jednoznačně vidět rozdílná příčina jejich nástupu. Zatímco v Rakousku můžeme nalézt spíše ideologické důvody pro ustanovení pravicové diktatury, v Portugalsku bylo důvodem pro etablování režimu „silné ruky“ hledání cesty z nestability republiky a demokracie.

V Rakousku nově ustanovený demokratický režim přes nostalgické vzpomínky na dobu monarchie více méně fungoval. V průběhu dvacátých let se přes velmi vyhrčené útoky jednotlivých politických skupin na své oponenty vždy podařilo nalézt alespoň částečný kompromis. Potvrzení těchto slov můžeme nalézt například při přípravě revize rakouské ústavy z roku 1929. Původní křesťanskosociální návrh, který se těšil významné podpoře sílícího Heimwehru, byl kvůli nutnosti dvoutřetinové podpory parlamentu konsultován a upraven ve spolupráci se sociální demokracií (Jeřábek 2004: 57). Avšak i zde se názorové rozdíly dále zvětšovaly, což ovlivnilo následné dění v třicátých letech.

Naproti tomu Portugalská první republika, která vznikla již před první světovou válkou v roce 1910, se již od počátku svého fungování netěšila podpoře především ze strany monarchistů. Po celou dobu její existence byly na „denním“ pořádku pučistické snahy o restauraci monarchie. Vedle toho se na portugalské politické scéně přetahovali jak pravicové, tak levicové skupiny ve snaze přetvořit republiku k obrazu svému. Na rozdíl od Rakouska totiž v Portugalsku hrála relevantnější roli komunistická strana. Její význam převyšoval roli Komunistické strany Rakouska.

Nefunkčnost demokratického a republikánského zřízení svým způsobem potvrdila již krátká etapa diktatury Sidónio Paíse. Můžeme pouze spekulovat, jakým směrem by se Portugalsko ubíralo, kdyby tento diktátorský prezident nebyl zavražděn a nedošlo k obnovení republikánské demokracie. Je možné, že po dobu vlády tohoto nepřilíš agresivního diktátora (především ve srovnání s pozdější diktaturou Salazara) by došlo k diskreditaci autoritářství. Portugalci by se tak mohli utvrdit v nutnosti uchování demokracie.

Neschopnost ukotvit demokracii v Portugalsku a vklínit demokratické názory do myslí portugalských občanů se nakonec stala portugalské první republice osudnou. Byla to právě a především slabost portugalských zastánců demokracie, která nakonec vyústila v 28. květen 1926 a postupně umožnila vstup na scénu António Salazarovi.

Poněkud jiná situace však předcházela nastolení autoritarismu v meziválečném Rakousku. Zde převládly především ideové rozpory mezi sociální demokracií a křesťanskými sociály v přístupu k řešení hospodářské krize a s ní spojené krize politické. Růst nacionálního socialismu neznamenal pro vládnoucí CSP takovou hrozbu, jakou podle nich pro Rakousko představovala SDAP. Především vyřazení parlamentu a neochota společně se socialisty bránit rakouské demokratické zřízení vyústily nejprve v občanskou válku a posléze nastolení Dollfussovi diktatury⁶⁶.

⁶⁶ Zde si dovoluji odkázat na paralelu s dalším meziválečným autoritativním režimem – Polskem. I v Polsku se meziválečné období vyznačovalo hledáním nejvhodnějšího státního uspořádání. Polská ústava z roku 1921 (inspirovaná francouzským systémem) však nepřežila vojenský převrat maršála Pilsudského. I zde selhal parlamentarismus a demokracie v důsledku nepřekonatelných

I zde lze spekulovat, zdali by společný postup proti nastupujícímu nacismu mohl být úspěšný. Odpovídám, že ano v případě zachování rakouské demokracie. Avšak dovolím si tvrdit, že Hitlerově snaze o anšlus by ani tato spolupráce nezabránila.

6.2 Opory rakouského autoritativního režimu

Mezi opory rakouského autoritativního režimu patřilo především vládní vojsko. Jeho role se významně projevila v době rakouské občanské války stejně jako v době nacistického pokusu o puč. Avšak je nutné zmínit, že nikdy nedosáhlo takového společenského významu, jako portugalská armáda (např. prezidentský post za Salazara držel až do své smrti generál Carmona; armáda představovala část portugalské společenské elity). Bylo to pravděpodobně proto, že Rakousku nebylo povoleno opětovné zbrojení a restrukturalizace armády, případně proto, že se do pozice nejvýznamnějšího provládního militantního uskupení postavil především Heimwehr. Oba tyto faktory se na postavení armády v rakouském státu nemalou měrou podepsaly.

Nepřímou oporou Dollfusova se stala velmocenská politika Benita Mussoliniho. Byla to především jeho neskrývaná neochota spolupráce s Hitlerem, která ho „nutila“ ke spolupráci a zaštiťování rakouské a maďarské politiky. Vše se ale obrátilo po italském vpádu do Habeše a následném sblížení Itálie a Německa.

6.2.1 Konkordát s Vatikánem

V souvislosti se zahraniční podporou se významným aktérem a obráncem rakouské nezávislosti stala katolická církev. Sama o sobě již dlouhodobě hrála v rakouské společnosti i politice (Ignaz Seipel, předseda CSP, byl katolickým prelátem) významnou roli. Když došlo 5. června 1933 k podpisu konkordátu

rozporů mezi levicovými socialisty (Drnowski) a pravicovými národními demokraty (Pilsudski). Podobu s Rakouskem potvrzuje i vztah představitelů obou politických táborů. Stejně jako nemohl Dollfuss „cítit“ Bauera (a opačně), v Polsku se nesnesli Pilsudski a Drnowski (Wandycz 1998: 201).

s Papežem Piem XI., získalo Rakousko velmi významného spojence. Morální podpora, kterou tak Dollfuss získal, hrála velmi důležitou roli (Jeřábek 2004: 133).

Navíc se spolupráce s Vatikánem projevila i v přípravě nové ústavy. Při Dollfussově snaze o vytvoření „křesťanského“ státu bylo rozhodnuto o ideologickém zakomponování myšlenek papežské encykliky *Quadragesimo anno*⁶⁷ do ústavního textu. Přestože nedošlo k úplnému přenesení ideologického poslání do nově připravované ústavy, a přestože se Vatikán s Dollfussem a Schusniggem v lecčems neshodoval, Svatý stolec za Rakouskem v jeho těžkých chvílích stál (Jeřábek 2004: 133).

6.2.2 Heimwehr jako Dollfussův bič na oponenty

Podobně jako v Německu vznikly po válce oddíly Freikorps, vzniká v Rakousku paramilitantní uskupení Heimwehr. Jeho členové podobně jako u Freikorps pocházeli z řad bývalých vojáků. Podobnost s Freikorps byla i ve vůdcovské struktuře této organizace či v silném antimarxismu. Avšak jak uvádí Jeřábek, na rozdíl od Freikorps jednotlivé skupiny Heimwehru v Rakousku přetrvaly v podobě občanské domobrany.

Struktura Heimwehru vykazovala znaky fašistického hnutí. To předurčovalo i její základní charakteristické znaky: zmíněný antimarxismus a vůdcovský princip, snaha mobilizovat masy, militantní chování přenesené z armády do společnosti. Širší základnu tvořily střední a nižší vrstvy obyvatel. Nemalou část členů představovali zemědělci⁶⁸. Největší „boom“ v nárůstu počtu členů zaznamenal Heimwehr v období mezi roky 1927 až 1929⁶⁹, kdy vzrostl počet jeho sympatizantů až na 350 tisíc. Ne všichni však byli polovojensky organizováni (Jeřábek, 2004: 45). Fašistický charakter Heimwehru ovlivnil také zaměření

⁶⁷ Je nutné si uvědomit, že ošetřovala spíše společenské, než státoprávní uspořádání.

⁶⁸ Marxismus byl jeden z fenoménů, na který negativně reagovalo jak rolnictvo z alpských zemí, tak i provinční městské střední vrstvy (Jeřábek 2004: 45).

⁶⁹ Právě rok 1927, respektive události z 15. července 1927 umožnily mocenský vzestup Heimwehru. Byl to Ignaz Seidel, který se rozhodl využít vojenského potenciálu proti dělnickým povstáním z 15. července. Heimwehr se od této doby stává nástrojem CSP v boji proti sociální demokracii (Steininger, Bischof, Gehler 2002: 50).

jednotlivých regionálních organizací. Scheuch v podstatě dělí tyto skupiny na proněmecky zaměřené a proitalsky zaměřené. Právě proitalsky zaměřené skupiny, které vzhlížely k italským fašistům, se zasazovaly o nezávislé a samostatné Rakousko. Naproti tomu proněmecky zaměřená křídla Heimwehru se vzhledla v Hitlerovy a ve spojení s Německem.

Přestože toto radikálně pravicové hnutí hlásá myšlenku vůdcovského principu, dlouhodobě silný vůdce chybí. Heimwehr ho nachází až v osobě knížete Ernsta Rüdiger Starhemberga. Ten se dostává do čela této instituce v roce 1930. Díky němu získává Heimwehr svůj prorakouský charakter a odděluje se z něj proněmecky smýšlející seskupení⁷⁰.

V Heimwehru se velmi silně prosadily myšlenky Othmara Spanna, který jako alternativu k demokracii prosazoval stavovské uspořádání státu v čele se silnou autoritou. To je také jedno z pojitků, které přivedlo Heimwehr ke spolupráci s CSP a kancléřem Dollfussem.

Na poli politickém zastupovalo Heimwehr sdružení Heimatblock, pod jehož hlavičkou představitelé Heimwehru kandidovali.

6.2.3 Vlastenecká fronta

Jedním z prvních bodů přestavby Rakouska na křesťanský stavovský stát bylo zrušení politických stran a vytvoření jednotné zastřešující politické organizace s názvem Vlastenecká fronta (VF, Vaterländische Front). Vytvoření této organizace bylo završením „transformace“ rakouské politické scény v jednu masovou organizaci. Předcházel jí zákaz nacionálních socialistů z 19. března 1933 a komunistické strany z 26. května 1933. Vedle toho však stále fungovala sociálně demokratická strana. Dollfuss v této době ještě nebyl v tak silné pozici, aby si mohl dovolit zakázat tak významného politického hráče. Důvod našel až v únoru 1934, kdy došlo ke střetům mezi vládními složkami a Schutzbundem (vojenskou organizací SDAP), které přerostly až v občanskou válku. Sociální demokracie

⁷⁰ Mezi takové seskupení patřila například Štýrská organizace, která dlouhodobě sympatizovala s NSDAP.

byla zakázána hned po započetí vojenských střetů dne 12. února 1934 (Veber a kol. 2002: 519).

Vlastenecká fronta podobně jako portugalský Národní svaz nebyla žádnou masovou organizací. Spíše byla využita jako symbol nové éry, konce stranického soupeření a politikaření. Ve znaku Vlastenecké fronty se objevil berličkový kříž (Kruckenkreuz), který měl symbolizovat sjednocení všech Rakušanů v duchu vlastenectví a zdůrazňovat křesťanskou myšlenku proti pohanskému hákovému kříži (Jeřábek 2004: 77).

Na základě podepsání tzv. Gentlemanské dohody mezi Rakouskem a Německem v červenci 1936 došlo k včlenění „německých nacionalistů“ do Vlastenecké fronty. Otevřela se tak možnost legální organizační podpory zakázané NSDAP skrze tuto struktury VF. Neschopnost Schusnigga postavit se Hitlerově diktátu tak stále více nabourávala rakouskou nezávislost, potažmo celý rakouský režim (Steiniger, Bischof, Gehler 2002: 78).

6.3 Opory portugalského autoritativního režimu

Salazar postavil svůj režim na církevní, armádní a korporativní základy ve spojení s polickou stranou Národní svaz. Skutečnou oporou režimu však byla tajná policie PVDE. Těchto pět pilířů plně vystihuje charakter nového politického systému. Vedle nich existovaly i další organizace, jejichž cílem byla mobilizace některých společenských skupin, především mládeže. Svou podstatou ale byly víceméně závislé na výše zmíněných strukturách.

6.3.1 Církev

Přestože je všeobecně Salazar brán jako osoba silně nábožensky založená a církev za Salazara získala v Portugalsku velmi významné postavení, neměli bychom o Salazarově Portugalsku hovořit jako o klerikálním státě. Představy o přísně katolické zemi, mase praktikujících věřících plně nevypovídají skutečnosti. V oblasti religiozity existovaly významné teritoriální rozdíly: mezi nejvíce nábožensky aktivní část patřil sever Portugalska; na druhou stranu ale v Lisabonu

nalézáme na počátku třicátých let pouze asi 17% praktikujících katolíků (Lainová 1999: 212). Navíc Salazar po převzetí pozice nejvýznamnějšího muže režimu nechal v platnosti odluku církve od státu přijatou za éry republiky. V platnosti také zůstala možnost civilního sňatku i rozvodu. Navíc konkordát s Vatikánem je přijat až v roce 1940. Katolicismus nikdy nebyl proklamován jako portugalské státní náboženství. Církev ale přesto měla důležité postavení uvnitř portugalské společnosti. Zvláštní postavení církve snižovalo význam ostatních režimních institucí (Národní svaz, Portugalská mládež, Legie).

Na církevních základech stála Salazarova politická rétorika a „ideologie“. Salazar přebíral myšlenky z papežských encyklik, využíval katolické sociální doktríny a hierarchie při výstavbě „svého“ státu. Salazar i církev se navzájem ovlivňovali a spojili ve věcech korporativismu, antiliberalismu a antikomunismu (Pinto 2005: 40). Na katolický tisk nevztahovala cenzura. Nejvýznamnějším představitelem tohoto segmentu byl dlouholetý Salazarův přítel, kardinál Manuel Cerejeira. Přestože byla portugalská katolická církev vždy oporou režimu, její výsadní postavení jí umožňovalo vzepřít se proti některé režimní činnosti a kriticky až opozičně artikulovat⁷¹ (Lainová 1999: 213).

6.3.2 Armáda, polovojenské a mládežnické organizace

Hospodářský a ekonomický úspěch Salazarovi politiky umožnil režimu započít v roce 1934 s rozsáhlou reformou a modernizací armády. Byly vydávány milióny escudos na nákup či modernizaci pozemní armády, námořnictva a budování strategických zařízení⁷². Argumentovalo se nutností zasáhnout ve dvou možných situacích: v případě vstupu do války na straně některé z koalic; v případě vypuknutí komunistického povstání ve Španělsku (Klíma 1996: 173).

Portugalské důstojnictvo představovalo část portugalské společenské elity. Bylo podřízeno striktní státní kontrole (např. svazek mohl být pouze církevní a jenom s katoličkou, bohatou či vzdělanou).

⁷¹ Pokud však byla kritika příliš „hlučná“, byla režimem (či lépe PVDE vymýcena).

⁷² Paradoxem je, že armáda až do roku 1961 (vypuknutí konfliktů v koloniích) nebojovala a spíše upadala do pasivity (Lainová 1999:213).

Za účelem lepší „výchovy“ a docílením lepšího „uvědomění“ a mínění o režimu byla 28. ledna 1934 ustanovena Akce školního předvoje (AEV – Acção Escolar Vanguarda), vůbec první organizace režimu, jejímž úkolem byla převýchova dětí a mládeže (Klíma 2005: 98).

V souvislosti s vítězstvím Španělské lidové fronty v těsném sousedství Portugalska (a následném vypuknutí občanského konfliktu) a z obavy přenesení „rudé hrozby“ na portugalskou půdu, přichází režim v roce 1936 s novou rétorikou a symbolikou a ustanovení dvou polovojenských organizací – Portugalské mládeže (MP – Mocidade Portuguesa) a Legie (LP - Legião Portuguesa). (2005: 36). Svou strukturou a charakterem představovala Legie klasickou fašistickou bojůvku⁷³, která byla přímo podřízena Salazarovi. Složena byla z dobrovolníků starších 18 let a velící posty zastávali důstojníci portugalské armády. Portugalská mládež vzniká na návrh ministra školství za účelem sjednotit rozličné mládežnické organizace do té doby formálně sdružené pod hlavičkou AEV. Vedle původních členů AEV musí do Portugalské mládeže vstoupit všechny portugalské děti školou povinné (tedy ve věku od 7-14 let). Symbolem MP se stalo zelené oblečení a přezky s vyraženým písmenem S, které měli vyjadřovat věrnost portugalskému ministerskému předsedovi. Portugalská mládež spadala pod plnou kontrolu ministerstva školství a po určité kritice její struktury z řad církevních hodnostářů nabyta taktéž velmi silného náboženského podtextu. Zajímavostí je Salazarovo odmítnutí začlenit MP pod Nacionální svaz. Pro obě skupiny (MP, LP) byla typická výrazně větší závislost na státním aparátu a orgánech než tomu bylo u jiných evropských autoritativních a fašistických režimů. Prezentace obou organizací na veřejnosti byla vždy spíše proklamativní, nikdy nedošlo k jejich plnému přetvoření na klasickou fašistickou organizaci se všemi jejími charakteristickými prvky (terorismus, fyzický boj a šikana proti nepřátelské skupině, etc.) (Pinto 2005: 37).

V souvislosti s vojenskými organizacemi a Španělskou válkou bychom měli taktéž zmínit vznik dobrovolnických vojenských organizací zvaných viriatos. Na

⁷³ Po vzoru Mussoliniho fašistických bojůvek nosili členové Legie taktéž černé košile, avšak s křížem (Lainová 1999: 213).

Francově straně padlo asi šest tisíc členů tohoto hnutí. Salazar s nacionalisty logicky sympatizoval a také je podporoval. Např. expediční sbor generála Sanjurja se připravoval v portugalském přístavu v Estorilu (sám Sanjurjo zemřel po pádu letadla nedaleko Lisabonu). Portugalsko sloužilo po dobu španělské občanské války jako tranzitní země, v lisabonském hotelu Avis měl Franco své neoficiální vyslanectví (Lainová 1999: 214). V armádě a portugalské společnosti ale existovala i část podporující španělské republikány. Někteří Portugalci spontánně překračovali hranici a vstupovali do republikánských brigád. Je taktéž znám případ vzpoury tří portugalských lodí na Teju, které se chtěli přidat k španělské republikánské flotile (Klíma 1996: 174). Dne 23. října přerušilo Portugalsko diplomatické styky se španělskou republikou a již v lednu následujícího roku Salazar jmenoval svého oficiální velvyslance pro území ovládané frankisty. 28. dubna 1938 pak portugalská vláda *de iure* uznává španělskou povstaleckou vládu generála Franca v Burgasu (Klíma 2007: 501).

6.3.3 Korporativní systém

Estado Novo bylo v zásadě korporativním systémem. Korporativismus byl zakotven v ústavě, hrál základní roli ovlivňující institucionální struktury, ideologii, vztahy se zájmovými organizacemi a určoval státní ekonomickou politiku. Pinto poukazuje na fakt, že korporativismus není žádným specifickým fašismu. Z hlediska tehdejšího přístupu korporativismus překrýval velmi široké ideologické spektrum, které vykazovalo autoritativní tendence (Pinto 2005: 33).

Podobně jako v Itálii, jež byla pro Salazara vzorem⁷⁴, měl korporativní systém vymýtit ze společnosti sociální konflikt, vyřešit spory mezi zaměstnanci a zaměstnavateli, odstranit stávky, zabránit hospodářským krizím a zajistit základní prosperitu (Lainová 1999: 213). Korporativní model podepřel Národní pracovní statut přijatý 23. září 1933. Zaměstnanci a pracující se ocitli na stejné lodi a pod státní kontrolou. Národní pracovní statut stanovující korporativní povahu Nového

⁷⁴ Salazar se nikdy netajil svým obdivem k „rozumnému“ fašismu. Ve své pracovně měl fotografii Mussoliniho, i když se s ním nikdy osobně nesešel. Navíc se v Portugalsku zdravilo zdviženou pravicí i po druhé světové válce (Lainová 1999: 213).

státu byl postaven na kombinaci italského korporativismu a místního katolicismu. Jeho cílem bylo reglementovat výrobní a sociální vztahy. Pracovní zákonodárství pak vytváří (podle italského vzoru) soubor korporací a jako povinné odbory kontrolované státem tzv. národní syndikáty a grémia. Pro nezařaditelné vznikají tzv. lidové domy. Jednou z významných nadstavbových institucí se stává Národní ústav práce a zabezpečení (INTP – Instituto Nacional do Trabalho e Previdência), který má za úkol integrovat pracující a další výrobní síly do „korporativního organismu“. Pomocí tohoto statutu jsou lehce zlikvidovány všechny svobodné odborové organizace v zemi (Klíma 2007: 491).

Národní pracovní statut byl strukturován na 52 článků rozdělených do čtyř částí, ve kterých se mimo jiné píše o „*právech a povinnostech státu koordinovat a regulovat hospodářský život, zajistit rovnováhu výroby, zaměstnání, profesí, kapitálu a práce, hájit národní hospodářství před vykořisťováním zemědělství, průmyslu a obchodu parazitními metodami či metodami neshlučitelnými s nejvyššími zájmy lidského života, vytvářet a rozvíjet korporativní národní hospodářství v duchu spolupráce umožňující každému sledovat spravedlivé společenské i osobní cíle s vyloučením škodlivé opozice či anarchické konkurence*“ (Klíma 1996: 171).

Dělnictvo mělo podle této doktríny v podstatě pouze dvě perspektivy: komunismus, který je podle Salazara zlem, či korporativní systém, který je dobrem. Korporativismus byl společnosti prezentován jako jediný správný systém, díky němuž může občan participovat na životě země a solidaritě v zájmu národa. Vertikální struktura korporativismu vedle pracujících sdružených v odborech sdružovala i představitele duchovenstva. Vše bylo dále regionálně a následně celostátně strukturováno. V konečné instanci všichni podléhali kontrole ministerského předsedy (Lainová 1999: 213).

6.3.4 Národní svaz

Národní svaz byl založen na shromáždění představitelů všech obcí a obvodů 30. července 1930 jako jakási „vlastenecká liga“ a jediná preferovaná politická

strana vznikajícího autoritativního režimu (Klíma 2007: 483). Národní svaz (či unie – UN - União Nacional) byl spíše než z důvodu potřeby masové politické strany založen za účelem distancovat se od všech stávajících politických stran, ve snaze paralyzovat všechny extremistické tendence a s cílem disponovat v případě potřeby určitým funkčním politickým instrumentem. Národní svaz také neměl sloužit pouze určitým segmentům společnosti, jako tomu bylo dle Salazara v případě předchozích politických stran, ale cílem Národního svazu měla být služba národu. Nemůžeme jej však charakterizovat jako klasickou politickou stranu (známou z Itálie či Německa), ale spíše jako opoziční uskupení vůči klasickým politickým formacím (Lainová 1999: 213).

Národní svaz tedy byl slabou strukturou. Postrádal propagandu, ideologii, socioprofesi a „kulturní“ zakotvení, což ho odlišovalo od ostatních politických stran aktivních v jiných autoritativních režimech. Propaganda v Salazarově režimu spadala spíše pod Portugalskou mládež, která ale s UN nebyla nijak spojena. Národní svaz fungoval jako artikulační médium „technokratického“ pluralismu, které ale zároveň mohlo jakoukoli formu opozičního či kritického názoru lehce snadno kontrolovat či eliminovat. Estado Novo nikdy nebylo podle Pinta dualitním státem (myšleno mocenské centrum v osobě Salazara vs. mocenské centrum Národní svaz). Salazar vládl nad a skrz administrativní aparát, „politické“ instituce typu UN hráli až druhotnou roli. Úkolem svazu bylo spíše kontrolovat centrální a lokální administrativu, sjednocovat rozdílné politické uskupení podporující režim a podporovat režim společně s politickými úředníky (Pinto 2005: 32-33).

V listopadu 1932 při ustanovení vedoucích představitelů Národního svazu do jejich funkcí požaduje Salazar rozpuštění všech politických subjektů na levici i pravici (dokonce i katolické akce, v níž se dříve angažoval) (Klíma 2007: 488). Národní svaz se tak stává jediným legálním politickým orgánem. K národnímu svazu muselo přistoupit i jediné významnější fašizující hnutí v zemi, Integristická

strana Rula Preta, která měla podporu asi 50 000 příslušníků „modrých košil“⁷⁵. Preto byl posléze deportován do Španělska.

Salazarův režim bývá někdy označován jako „fašismus bez fašistické strany“. Je zcela zřejmé, že Salazar cílevědomě likvidoval jakoukoli možnou opozici, ať už levicovou či pravicovou (Lainová 1999: 213).

6.3.5 PVDE

Ještě před 29. srpnem 1933, kdy je založena Policie bdělosti a ochrany státu (PVDE – Polícia de Vigilância e Defesa do Estado), využíval Salazar tajných služeb zřízených po vojenském převratu z 28. května 1926. Avšak PVDE vzniká jako nově zreformovaný subjekt pro služby režimu (respektive Salazara). Na konstituování PVDE se podílelo i Gestapo a italská tajná policie (Klíma 2007: 490).

Základním úkolem Policie bdělosti a ochrany státu se stalo pronásledování a zpacifikování politických odpůrců, především na území evropského Portugalska. Formálně byla tajná policie podřízena ministerstvu vnitra, avšak ve skutečnosti se jejím neomezeným vládcem stal António Salazar. Pozici nejvyššího představitele PVDE⁷⁶ až do konce 50. let držel Agostinho Lourenço. Tajná policie měla obrovský potenciál a dlouholeté možnosti stále zdokonalovat svoje metody. Když byly po pádu režimu v roce 1974 odtajněny jejich materiály, bylo zjištěno, že PVDE shromáždila údaje o téměř polovině obyvatelstva (Lainová 1999: 213).

Mezi metody PVDE patřila středověká tortura, psychické i fyzické zastrášení, týrání, jednoduše vše co představovalo pro vyslýchaného bolest. Kolovalo prý dokonce prohlášení jednoho z čelních představitelů PVDE, že jediný člověk, kterého nemůže zatknout, je Salazar, i když už měl určité pochybnosti. Režim se svých nepohodlných občanů často zbavoval vyhoštěním do zámořských území, v jejichž některých částech byly zřízeny tzv. tábory smrti

⁷⁵ Pocházeli z odborářského hnutí založeným Pretem v roce 1932, jejímž typickým symbolem byly modré košile; toto bylo jedno z mála významných opozičních hnutí v zemi (Klíma 1996: 173).

⁷⁶ 22. října 1945 dochází k reorganizaci a přetransformování PVDE na PIDE (Mezinárodní policie na ochranu státu – Polícia Internacional de Defesa do estado) (Klíma 2007: 518).

(pobyt v nich takovýto rozsudek skýtal). Paradoxem je, že portugalské právo neznalo institut absolutního trestu a nikdy ani nebyl takovýto rozsudek vyneseno. Salazar se vždy tvářil jako morálně a eticky vládnoucí autorita (Lainová 1999: 213).

Po převzetí moci Salazarem byla justice rychle vytlačena z pozice arbitra politických procesů, kterou převzala PVDE. Obviněný v takovém procesu dokonce neměl právo vidět podklady, na jejichž základě byl vyšetřován (Klíma 2005: 94).

PVDE byla jednoznačně nejvýznamnější režimní strukturou, která umožnila jak počáteční etablování režimu, tak od počátku eliminovala veškeré pokusy o převrácení, vždy spolehlivě odstranila všechny náznaky odporu vůči režimu, která v počátcích manipulovala voliče, která jednoduše uměla na Salazarův rozkaz zařídit téměř vše.

6.4 Zhodnocení

Korporativní uspořádání státu a společnosti se v obou případech stalo jedním z výsostných znaků politického režimu. Jak již bylo naznačeno v předchozích částech textu, korporativistické teorie se v meziválečné době těšily nezanedbatelné podpoře celosvětové veřejnosti. Staly se meziválečnou Giddensovou „Třetí cestou“, hledáním Aristotelského mezonu⁷⁷ mezi meziválečnou demokracií a totalitou.

Jak rakouský, tak portugalský režim se pomocí korporativistických teorií snažil zamezit třídním konfliktům, vyřešit společenské uspořádání. Výsledkem však byla spíše kontrola a řízení jednotlivých společenských oblastí. Profesních, výrobních, kulturních, vzdělávacích či volnočasových.

Na tomto místě je nutné poukázat na rozdíly v naplnění korporativního uspořádání. Ani v Rakousku, ani v Portugalsku nikdy společnost nepřijala korporativní uspořádání za své. V obou případech byl korporativismus přijímán

⁷⁷ Aristotelův mezon je „ideální střed“, stav kombinující výhody obou (případně všech) zkoumaných částí (Valeš 2004: 34).

spíše jako nutné zlo, které je potřeba přijmout a zamezit tak případným sporům se státní byrokracií. Vedle toho rakouskému korporativnímu uspořádání nebylo dána ani možnost plného rozvinutí.

Rakouský autoritativní režim Dollfusse a Schusnigga se sice nazýval stavovským (korporativním), ale nikdy nedošlo k úplné realizaci přestavby společnosti na stavovskou. V praxi se do roku 1938 ze sedmi plánovaných korporací podařilo zřídit pouze dvě, veřejná správa a zemědělství. Ustanovení zbylých stavů zůstalo pouze ve fázi příprav (Jeřábek 2004: 164).

Jednou z významných slabin se stalo nedostatečné rozpracování nižších stupňů správy, chyběla přesná formulace činnosti korporativních orgánů. Možná byl právě autoritativní model vlády jedním z nejvýznamnějších faktorů, který znemožnil převedení stavovského konceptu z papíru do reality. Politické elity, které díky vládě silné ruky měly poměrně široký manévrovací prostor, jednoduše dále nepotřebovaly tlačit na prosazování a aplikaci ústavy do praxe.

Také v Portugalsku fungoval korporativismus pouze v proklamatorní rovině a ni nikdy nepřekročil počáteční „ustavující“ fázi. Veřejnost jej akceptovalo pouze s výraznými výhradami (Lainová 1999: 213). Například nikdy nebyl ve spolupráci s druhou korporativní komorou přijat minimální plat. Navíc hned po uvedení Statutu v platnost se proti zvedla stávka (jíž měl zabránit) 60 000 zaměstnanců bez ohledu na svou politickou orientaci (Klíma 1996: 171). Přesto je třeba zdůraznit, že portugalský korporativismus předčil ten rakouský nejenom v délce trvání, ale především v úplnosti převedení teorie do praxe. Pro osobnost jakou Salazar by byla neschopnost převést teoretické koncepce do portugalské společenské praxe osobní porážkou. V Rakousku, sužovaném domácími problémy s nacisty i s rostoucí zahraničněpolitickou izolací, nebylo převedení korporativního uspořádání do praxe stěžejní událostí.

Rozdíly můžeme nalézt také při srovnání postavení církve v rakouském a portugalském politickém systému. Je až s podivem, že tak zbožný člověk, jakým Salazar byl, nezrušil výdobytky portugalské republiky ve vztazích s církví. Salazar, který v mládí dlouho koketoval s myšlenkou kněžské kariéry, nakonec zachoval například světský sňatek či se rozhodl zrušit katolické centrum, které

v mládí pomáhal zakládat. Co vedle Salazara k těmto pohnutkám si nedovolím hodnotit. Naopak Engelbert Dollfuss, sice velmi zbožný „venkovan“, který však nikdy nekoketoval s kariérou kněze, nechal náboženskou ideologii prostoupit celým státem. Již v preambuli prvomájové rakouské ústavy se hovoří o tom, že Bůh je garantem stavovského Rakouska.

Přes tyto částečné nuance však musíme konstatovat, že církev se v obou státech stala nedílnou součástí veškerého veřejného života a sehrávala (především v Rakousku) významnou roli v politické oblasti. Jak Dollfuss, tak Salazar se snažili nalézt určitý status quo mezi moderní (a sekularizující se) společností a tradiční rolí církve v Rakousku i Portugalsku.

V souvislosti s církevní a náboženskou otázkou by bylo chybou opomenout, že korporativní a „semifašistické“ meziválečné Rakousko a Portugalsko musely právě v důsledku výrazného katolického vlivu ve svých zemích svou neomezenou nenávisť vůči lidem a národům jiného náboženství nebo vůči ateistům omezit. Ani v Rakousku, ani v Portugalsku se tak výrazně neprojevovaly antisemitské či jiné rasistické nálady (Hobsbawm 1998: 144).

Juan Linz ve své definici autoritativních režimů hovoří o nepřítomnosti propracované a vůdčí ideologie, avšak existenci zřetelné mentality. S tím souvisí i nepřilíš intenzivní politická mobilizace. Jak v Rakousku, tak v Portugalsku chyběla výrazná vůdčí ideologie. Pro oba však byl typické odkazování na tradicionalismus, antiliberalismus (ne v oblasti ekonomické), katolicismus, odmítnutí demokracie, antimarxismus a úsilí o kritickou reflexi moderní industriální společnosti v souvislosti s aplikací korporativních teorií a přístupů. Avšak neexistence významné ideologie ovlivnila fungování a strukturu masových politických organizací. Jak Vlastenecká fronta, tak Národní svaz byly slabé politické organizace. Nikdy se nestaly významným zdrojem a aktérem pro politické elity v obou srovnávaných případech. Jsem přesvědčen, že to byla právě a především ideologie, která jim chyběla k vytvoření silnější pozice v mobilizační (a tím pádem i politické) oblasti. Obě organizace byly spíše nástrojem k likvidaci ostatních ideových a politických názorů. Jejich úkolem se stalo vstřebávání a následné rozměňování všech protirežimních společenských organizací.

Přestože se Salazar snažil o vytvoření klasické „fašistické“ (všeobjímající, jednotné) politické strany, nikdy k tomu pořádně nedošlo. Navíc je nutné si uvědomit, že až do konce 60. let Národní svaz zůstává více méně umělým útvarem. Ve svém základním rysu není Estado Novo ničím jiným než vojenskou diktaturou, v jejímž čele stál civilista, který tuto diktaturu upevnil a proměnil. Jak Národní svaz, tak korporativismus byly pouze prostředky tohoto upevnění a proměny. Neměly žádný samostatný původ ani autonomní vůli (Nolte 1998: 45).

6.5 Autoritativní praktiky v meziválečném Rakousku a Portugalsku

Diskriminace , fyzická a psychická perzekuce, v některých případech dokonce i fyzická eliminace oponentů a odpůrců režimu se staly v Rakousku i Portugalsku rutinou. I když je nutné podotknout, že v Portugalsku nikdy nebyl uzákoněn trest smrti.

Praktiky, které používala portugalská tajná policie jsem se snažil popsat již v kapitole o PVDE. Etablování této organizace proběhlo nesmírně rychle, podobně jako osvojení si taktiky a způsobů vyšetřování po vzoru Gestapa či italské tajné policie. Pokud jsem doposavad hovořil o oporách a stabilizačních prvcích portugalského režimu jako byla církev, armáda, korporativní uspořádání či Národní svaz, je nutné upozornit na to, že mašinérie tajné policie byla nejvýznamnější, nejpropracovanější, nejvýkonnější, ale také nejhrůznější oporou Salazarova Portugalska. Můžeme opět pouze zaskupulovat, kam by se ubíralo Portugalsko bez neexistence PVDE. Její potenciál dokázal Salazar bez výjimky využít.

Naproti tomu v Portugalsku nedošlo k rozvinutí takto rozsáhlé a propracované sítě určené ke kontrole obyvatel a společenských struktur. A přestože se i zde projevovaly autoritativní praktiky, nikdy nebyly tak úspěšné jako v Portugalsku. Přece je však na místě zmínit velmi tvrdou politiku vůči nacistům, jejíž vlna se zvedla především po zavraždění kancléře Dollfusse. Většina

aktivních přívrženců a sympatizantů s nacistickou stranou byla pozatýkána, část dokonce internována v pracovních (fakticky koncentračních) táborech. Přesto je nutné poukázat na rozdíl mezi přístupem k režimním odpůrcům. Zatímco v Portugalsku se Salazar nebál použít jakékoli síly a eliminoval tak své protihráče, rakouská vláda zaujala pozici jakéhosi „zdrženlivého útoku“. Především vyřazení potencionálního partnera v únorové občanské válce (sociální demokracie a jejího Schutzbundu) znemožnilo tvrdý a nekompromisní postup proti teroristicky se chovající NSDAP (Steininger, Bischof, Gehler 2002: 75).

Pro portugalský režim byla skrývaná i neskrývaná spolupráce s nacistickým Německem a fašistickou Itálií přínosem. Nedošlo tak k vytvoření významného, ideologicky semknutého protivníka, který by se tak zasazoval o zničení portugalského státu. Samozřejmě se na tom podepsala geografická poloha Portugalska. Nejenom zeměpisná, ale hlavně kulturní vzdálenost mezi Portugalskem a Německem znemožnila výraznější pronikání myšlenek nacionálního socialismu směrem do Portugalska.

6.6 Zahraničněpolitický kontext

Zahraniční a velmocenská politika sehrála v otázce přetrvání obou zkoumaných případů velmi významnou roli. Rakousko se celkem logicky ocitlo v kleštích nacistických ambicí. Ve prospěch uchování portugalského autoritativního režimu naopak hrála určitá kulturní (především otázka nízké gramotnosti) a samozřejmě geografická izolace vůči zbytku kontinentální Evropy. Navíc Portugalsku pomohla jeho víceméně tradiční orientace na Velkou Británii a její zahraniční politiku. Projevil se i Salazarův pragmatismus, který mu umožnil hrát jak britskou, tak německou a italskou kartu. Vše se posléze přeneslo i do vyhlášení Portugalské neutrality v druhé světové válce.

Naproti tomu se pro nezávislé Rakousko stal osudným Hitler a tlak nacistů na rakouskou politickou scénu. Nutnost bránit se nacistickému vnitřnímu terorismu ve spojení se snahou odolávat vnějším tlakům ze strany Německa,

Itálie, ale také Britů, Francouzů či Společnosti Národů, neumožňovala plné soustředění na domácí politickou a společenskou scénu.

Salazar jednoduše nemusel čelit přímé agresi svého souseda. Jeho „přívětivý“ přístup jak k diktatuře José Antonio Primo de Rivery, tak posléze k Francovi umožnil režimu klidné „iberské soužití“. Naproti tomu kancléř Schusnigg musel jako první zahraniční státník pocítit, že vrcholné zjevení vůdce-státníka uvolnilo nejenom v projevech k lidu vlnu neomezené emocionality. Hitlerova zahraniční politika byla plná výhružek a „znásilňování“. Vůdce zuřil a běsnil vůči Schusniggovi osobně a volal na svého přísluhovače Wilhelma Keitela oním výhružným tónem, jímž mohl přivolat náčelník kmene velitele své tělesné stáže, aby návštěvníka (Schusnigga) vyděsil svým válečnickým pomalováním. Vše se potvrdilo i při anšlusu. Noční telefonické rozhovory jsou svým charakterem bližší kolportážnímu románu než tradičnímu obrazu i toho nejostřejšího diplomatického nátlaku (Nolte 1998: 449).

6.7 Osobnosti

Podstatnou roli v charakteru jednotlivých režimů hrála i osobnost jejich představitelů. Ať už to byla uzavřenost a „národní paternalita“ Salazarova či náboženské a „venkovské“ vychování Dollfussovo. Jednoduše nelze přehlédnout promítnutí osobní a charakterové povahy představitelů rakouského a portugalského režimu do podstaty jednotlivých politických systémů. Především António Salazar přetvořil Portugalsko, podobně jako Bůh, k obrazu svému. Úkolem této kapitoly není psychologická analýza představitelů rakouského a portugalského autoritarismu, ale spíše bližší seznámení s jejich životem, kariérou či politickými názory, které dále ovlivňovaly strukturu a fungování jimi řízených politických systémů.

6.7.1 Engelbert Dollfuss (4.10. 1892 – 25.7. 1934)

Osobnost Engelberta Dollfusse byla formována již od dětství. Pocházel z maloroľnické rodiny, po studiích práv ve Vídni a národního hospodářství v Berlíně získává doktorát práv. Tuto jeho životní éru přerušila pouze vojenská služba a účast v první světové válce. V polovině roku 1919 zastává post sekretáře ve společnosti Deutsche Gemeinschaft, která se zaměřovala na prosazování katolictví a nacionalismu v politice. Pohyboval v zemědělské oblasti a od roku 1927 držel i místo ředitele dolnorakouské roľnické komory (Křen 2005: 427). Už v době své berlínské studijní stáže se zaměřoval na možnost uspořádání zemědělské produkce. Dollfuss se zhlédl v družstevním hospodářství. Avšak ne v tom komunistickém. Pro Dollfusse představovalo družstvo svobodné společenství lidí vedené jasnými zásadami autority, ale v sociálním duchu. Družstvo představovalo nejenom materiální, ale také etický prostředek vedoucí k sebenaplnění. Kořeny těchto postojů nepocházely z marxismu či materialismu, ale byly postaveny na katolické sociální doktríně. Jeho další profesní úspěchy představuje zastupování Rakouska při Společnosti národů v oblasti zemědělské problematiky či pozice mluvčího na mezinárodních hospodářských konferencích, jichž se Rakousko účastnilo (Jeřábek 2004: 71).

Národní myšlenku vždy spíše podřizoval katolictví. Byl vždy věrným zastáncem anšlusu k Německu, zdůrazňoval společné rysy Německa a Rakouska. Myšlenky svobodného a nezávislého Rakouska začal prosazovat až pod nacistickým teroristickým tlakem na vládu i sebe sama. Především v době boje s nacistickým nebezpečím apeloval na selské chápání demokracie a vlastenectví z doby habsburské monarchie (Jeřábek 2004: 70-72).

Mezi další významné aspekty, které ovlivnily Dollfussovo nahlížení na sociální problematiku, patřil i stavovský koncept. Ten Dollfussovi přiblížily přednášky Othmara Spanna v době jeho studií na Vídeňské univerzitě. Spannova kritika marxismu a individualismu přesně odpovídala Dollfussovým představám. V této době se také setkává s antisemitismem. Avšak s antisemitismem náboženským, chcete-li křesťanským, který nebyl podložen rasovými předsudky.

Nelze proto Dollfusse nahlížet jako zaníceného a přesvědčeného antisemitu. V roce 1931 je vybrán jako expert na agrární oblast a stává ministrem zemědělství a lesnictví (Jeřábek 2004: 70).

Jako hluboce věřící člověk, ovlivněný myšlenkami a ideologickým dědictvím Othmara Spanna a Ignaze Seipela, byl samozřejmě ovlivněn i papežskou encyklikou *Quadragesimo anno* (1931), kde papež Pius XI. volal po ukončení sociálních bojů a orodoval za přijetí korporativních organizací jako „léku“ proti třídnímu boji (Veber a kol. 2002: 516). Rakousko se podle Dollfusse mělo stát stavovskou „baštou“ v boji proti sociální demokracii, komunismu i nacismu. Své názory mohl plně představit v květnu 1932, kdy se stává kancléřem a zároveň i ministrem zahraničí.

Dollfussovou zvláštností byla jeho výška. Měřil pouhých 153 cm⁷⁸. K jeho postavě patřila hraná či skutečná skromnost, přímost hraničící s naivitou, nejistota při veřejném vystupování, nestrojené řeči, na odiv stavěná zbožnost a náboženská víra. Byl zároveň velmi sebevědomý, cílevědomý a důsledný. V Evropě ho důvěrně nazývali „Milimetrenichem“⁷⁹ (Veber a kol 2002: 513).

Dodnes je osobnost Engelberta Dollfusse nahlížena velmi rozporuplně. Dnešní Rakouská lidová strana společně s pravicí jeho konání spíše ospravedlňuje, trnem v oku zůstává pro sociální demokraty a vůbec celou rakouskou politickou levici (Křen 2005: 428).

6.7.2 Kurt von Schuschnigg (14.12. 1897 – 18. 11. 1977)

Nástupce a vyznavač Dollfussovy politiky pocházel z rodiny armádního generála, drobného šlechtice, který se netajil svými promonarchistickými a katolickými názory. Pod svá křídla si Kurta Schusnigga vzal představitel CSP Ignaz Seipel. Ve vládě Engelberta Dollfusse zastával post ministra školství,

⁷⁸ Vtipy na jeho velikost byly ve své době proslulé. Nebyly však nenávistné, spíše naopak. Říkalo se a psalo: Dollfuss si prý zlomil nohu, když spadl ze žebříku – trhal prý pampelišku. Nebo: Policie objevila komplot proti jeho životu. Do ložnice, v níž spal, kdosi dopravil past na myši. Případně: když chtěl navštívit Mussolinoho, nejel vlakem, ale byl poslán leteckou poštou (Veber a kol. 2002: 513).

⁷⁹ Dollfussovou oblíbenost v Evropě zajímavě vystihuje článek z roku 1936 od Seton-Watsona. Věnuje se snaze o mobilizaci západních mocností ve prospěch nezávislého Rakouska. Je z něho velmi cítit náklonnost evropských politiků vůči maličkému kancléři Dollfussovi.

v dřívějším období také post ministra spravedlnosti. Do funkce nového ministerského předsedy ho jmenoval prezident Miklas na osobní přání umírajícího Dollfusse (přestože formálně měla tato funkce připadnout knížeti Stahrenbergovi) (Steiniger, Bischof, Gehler 2002: 76).

Schusnigg pokračoval v Dollfussem nastoleném směru, převzal nejenom jeho ideologický, ale také mocenský přístup k řešení rakouské otázky. Jako nejvýznamnější skutečnost rakouské politiky vyplula na povrch otázka rakouské samostatnosti, do té doby navázané na italskou podporu a užší spolupráci s Maďarskem. Avšak po Mussoliniho vpádu do Habeše se orientace na Itálii stala problematickou. Mezinárodní společenství italskou mocenskou politiku odsoudilo a nepřímou ji tak nasměrovalo do Hitlerových rukou, což posléze logicky poškozovalo i samotné Rakousko. Schusnigg se proto rozhodl pro aktivní středoevropskou (dunajskou) politiku zaměřenou taktéž na kontakty s Německem, aniž by však musel omezit domácí tlak na NSDAP (Veber a kol. 2002: 525).

Proklamace rakouského patriotizmu postavená na základech křesťanského stavovského státu ve spojení s hledáním *modu vivendi* s Německem neměla, jak dnes již víme, šanci na úspěch. Podobně jako představitelé západních demokracií si Schusnigg nebyl ochoten připustit razantní řešení této bezvýhodné situace, kterou měl Adolf Hitler již dávno připravenou, a která musela směřovat k likvidaci nejenom samostatného Rakouska, ale také zbylého středoevropského prostoru.

6.7.3 António de Oliveira Salazar (28.4. 1889 – 27.7. 1970)

António Salazar pocházel z Vesničky Vimiero u města Santa Comba Dão. Jeho otec, místní venkovský učitel, zde provozoval malý hostinec. Salazar se původně rozhodl pro kariéru kněze, ale po ukončení semináře dal přednost laickému životu a odborné kariéře. Studoval na univerzitě v Coimbre, kde také po ukončení studií v roce 1914 nastoupil na místo učitele ekonomie a finančnictví. Posléze založil Akademické křesťansko-demokratické středisko (1912), kde se

dále formovaly jeho pravicové politické názory. V roce 1921 byl za katolickou pravici zvolen poslancem. Zúčastnil se ale pouze jediného zasedání, ze kterého odešel s přesvědčením, že demokracie je překonanou doktrínou. Od té doby velmi energicky vystupoval proti „planým projevům a žvaněním“ (v demokracii), utvrzoval svůj antiparlamentarismus a zásadní odpor k vládě politických stran (Klíma 1996: 169). Po své první politické zkušenosti se stáhl zpět do ústraní, věnoval se opět pedagogické činnosti a nově také řešení finanční krize státu.

Salazar se nikdy neoženil (i to byl jeden z pozůstatků jeho koketování s kněžskou róbou). Patrně nejvýznamnější ženou jeho života byla jeho matka, po které dokonce přijal své jméno. Všichni jeho příbuzní se shodují, že již od dětství byl Salazar plachou a samotářskou osobností, mužem řádu a pořádku, ale člověkem bez fantazie. Typické bylo pro Salazara stranění se lidem a neustálá snaha minimalizovat kontakty s okolím. Pravděpodobně to byl důsledek jeho nevelkého umění získat a nadchnout masy, jeho nepříliš velkého charismatu. Salazar nesnášel cestování (v premiéřské funkci pouze třikrát navštívil Španělsko), fotografování, netoužil po kultu osobnosti. Po celých 40 let jeho vlády nebyla uspořádána jediná tisková konference, rozhovory poskytnuté pro zahraniční novináře byly doma cenzurovány. V rozhlase a televizi vystupoval minimálně – jeden z mála emotivních projevů pronesl po Francově vítězství v občanské válce (Lainová 1999: 211).

António Salazar nepatřil k velkým politickým myslitelům, nevytvořil žádnou originální ideologii nebo program. Držel se vždy starých pořádků, tradice a stability. Byl zapřísáhlým odpůrcem zrovnoprávnění žen ve společnosti. Jeho cílem byla konzervace patriarchální podoby společnosti.

Nikdy neskrýval svůj obdiv k Mussolinimu. Před i po válce se v Portugalsku zdravilo zdviženou pravicí. Byl tedy Salazar fašistou? Společně s Aronem odpovídám ne. Aron popisuje fašismus jako hnutí nebo zřízení, které zavrhuje pluralitu politických stran (nemluvě o politické soutěži a názorové pluralitě vůbec), povoluje pouze monopol jednoho politického subjektu při participaci na politice, a v neposlední řadě oslavující národ a stát. Italský fašismus této definici odpovídá, frankismus a salazarismus nikoli (Aron 1999: 209).

Ideologie, k nimž se fašismus hlásí, jsou po většinou založeny na směsici protirevolučních, „populistických“ a „socialistických“ témat. Fašisté bytostně odmítají liberalismus a demokracii, prohlašují za antiplutokraty, slibují jednotnost národa, spolupráci všech společenských vrstev zaštitěnou státem, který tenduje k větší či menší míře totality. Všechny fašismy potvrzují princip autority a nezbytné hierarchie společnosti (Aron 1999: 210).

Naproti tomu Salazar vycházel spíše z myšlenek a koncepcí Charlese Maurrása a Action Françoise. Tu podle Arona nemůžeme nahlížet jako čistě fašistickou, přestože drží určité výše zmíněné rysy – zůstává kontrarevoluční (s důrazem na restauraci monarchie). Její kritika moderního myšlení ovlivnila celou meziválečnou Evropu. Blízké byly Salazarovi také myšlenky Fréderica le Playe. Ale že by dal vzniknout systému na čistě fašistických či nacionálněsocialistických základech se jednoznačně konstatovat nedá. Konkrétně němečtí nacisté formovali svá ideologická východiska na odporu ke kapitalismu, plutokracii, marxismu. Jednoduše na odporu vůči „klasickým kapitalistům“, průmyslovým a obchodním „magnátům“, což snadno sklouzávalo i k odporu vůči Židům, který se přetransformoval v radikální rasismus. Salazarův režim se etabloval spíše díky neúspěchu parlamentních demokracií, než z komplotu kapitalistů. Aron navíc poukazuje na fakt, že salazarismus byl nastolen, aniž by byla prolita krev (Aron 1999: 210).

7. Závěr

Meziválečný vývoj v Rakousku a Portugalsku nakonec dospěl ke zcela jiným konotacím. V Rakousku došlo k jednoznačnému vítězství nacionálního socialismu, který ukončil nezávislost rakouského státu a zcela zglajchšaltoval rakouskou společnost. Portugalsko, především díky politice Antónia de Oliveiry Salazara, přestalo nejenom hrůzy druhé světové války, ale dlouho odolávalo i nově se objevujícímu fenoménu zvaném dekolonizace.

Nástupu autoritativních režimů předcházelo hektické období rakouské a portugalské první republiky. Nejenom celosvětová ekonomická krize, ale také hledání stabilního politického řešení a neochota spolupracovat na zachování a posilování demokratických principů a zásad předznamenala pád rakouské demokracie. Podobná situace nastala i v Portugalsku. Hledání nejlepší možné cesty ven z nestabilního prostředí portugalské demokracie vyústilo až v nastolení vojenské diktatury, která otevřela dveře do politiky ctižádostivému Salazarovi.

V obou případech můžeme nalézt určité paralely, zároveň však také rozdílnosti. Cesta k ustanovení autoritarismu vedla v Rakousku i Portugalsku skrz eliminaci politických oponentů. Neochota bojovat za demokracii byla stejná u Dollfusse i Salazara. Přesto přístup Salazara byl poněkud odlišný. Již od základu vystupoval proti principům liberální demokracie, soutěže stran, moderní industriální společnosti. Dollfuss naopak primárně nevstupoval na politické jeviště s cílem zlikvidovat rakouskou demokracii. Avšak jeho neochota hledat kompromisní řešení ve vztahu k sociální demokracii ho k tomu dovedla.

Nastolení a etablování autoritářství proběhlo v Rakousku postupným oklešťováním demokratických pravidel. Došlo k tomu za použití pololegálních prostředků. Příkladem budiž zmocňovací zákon, přijatý ještě za trvání první světové války, který umožnil vládě vydávat dekrety, či úspěšné vyřazení demokraticky zvoleného parlamentu.

V Portugalsku měl nástup autoritarismu jiný průběh. 28. května 1926 byla vojenským převratem ukončena éra demokracie. Jednorázově, zcela ilegální cestou. Transformace na režim jednoho muže však byla také evoluční. Salazar

vstupuje na scénu až po dvou letech trvání vojenské diktatury, která do té doby nenalezla ten správný směr dalšího vývoje. Teprve Salazarova strmá cesta vzhůru přeměnila Portugalsko na nejdéle přetrvávající pravicový autoritativní režim v novodobé historii.

Struktura režimu i nástroje uplatňování vlády silné ruky se svým způsobem podobala. Così jako koncentrační tábor znaly oba režimy. V Portugalsku pak tajná policie PVDE dosáhla téměř dokonalosti v uplatňování svých praktik.

Rozdíly můžeme spatřovat v úspěšnosti převedení korporativních teorií do praxe. V Rakousku nikdy nedošlo k plné aplikaci korporativních představ na společnost. Salazarovo úsilí a cílevědomost naopak předurčovala prosazení korporativních myšlenek do normálního života. Společnost však toto nové společenskopolitické uspořádání nikdy nepřijala.

Neméně důležitou problematikou je také způsob přistupování k oběma politickým systémům. Můžeme je nazývat a charakterizovat jako fašistické? Na tuto otázku je dodnes velmi složité odpovědět. Navíc daleko přesahuje rozsah a význam této práce. Přesto si dovolím tvrdit, že přes veškeré fašistické rysy, které oba režimy vykazují (způsob chování vůči svým oponentům, občanům či mezinárodním partnerům), nemůžeme rakouský a portugalský režim nahlížet jako čistě fašistický, naplňující všechny předpoklady a podmínky této charakteristiky. Politika Dollfusse a Schusnigga, která vystřídala rakouskou demokracii, byla výrazně odlišná od představ knížete Strahremberga a Heimwehru. Strahremberg byl spíše fašistou než aristokratem, což ovšem zdaleka neplatí o Dollfussovi a Schusniggovi. Podobné je to i se Salazarem. Sympatizoval s fašismem, někdy velmi výrazně, využíval fašistickou metodiku a rétoriku, ale vnitřně fašistou nebyl. Jelikož Salazar byl Portugalsko, nemohlo se ani Portugalsko stát klasickým příkladem fašistického státu.

Zařazení obou režimů do organisticko-etatistické kategorie je správné i přes existenci některých rozdílů, které oba režimy vykazovaly.

Stavovský stát, vybudovaný rakouskými konservativci po vyřazení parlamentu, se pokoušel čelit nátlaku Hitlera a jeho NSDAP. Ale nejprve Dollfussova smrt, poté ztráta italského spojence, následně neúspěšné pokusy o

zajištění mezinárodní podpory vedly až ke ztrátě rakouské nezávislosti ve prospěch „hladového“ nacistického souseda.

Adolf Hitler byl katem rakouského autoritativního státu. Ale především neschopnost nalézt společnou řeč mezi sociálními demokraty a křesťanskými sociály vedla k možnosti prosazení se NSDAP. Je otázkou, zdali by společný postup CSP a SDAP a zachování demokracie dokázalo přestát nacistický tlak. Avšak společný postup proti nacistům by umlčel dnešní kritiky přístupu k Rakousku jako první oběti nacistické politiky.

Salazar je odpověď i na mou závěrečnou hypotézu: Proč Portugalsko přežilo druhou světovou válku? Právě Salazarova politika a pragmatismus umožnil úspěšné manévrování mezi oběma válčícími bloky. Za Salazara se ve stejné chvíli postavili oba nejvýznamnější představitelé bojujících stran. Velká Británie i Německo. Především jeho schopnost se výrazněji nezaplést s Německem a Itálií a zároveň lpění na tradičních svazcích s Velkou Británií potvrdilo vyhlášenou neutralitu a umožnilo Salazarovi udržet jím vybudovaný autoritativní stát.

8. Přílohy

Seznam příloh:

Příloha č. 1: Organický etatismus podle Juana J. Linze

Příloha č. 2: Merkelova klasifikace nedemokratických režimů

Příloha č. 1: Organický etatismus podle Juana J. Linze⁸⁰

Organický-etatismus Linz popisuje jako typ autoritativního uspořádání, které se snaží jít za byrokraticko-militaristicko-technokratický autoritářský pořádek se snahou docílit kontrolované participace a mobilizace společnosti skrze tzv. „organické struktury“. Odmítnutí predispozic liberální demokracie a snaha vytvořit institucionální kanál reprezentující rozdílné zájmy v moderních či modernizujících se společnostech (při vyloučení třídního konfliktu jako prostředku k vyřešení tohoto problému) vedlo k velkému zájmu o korporativistické teoretické koncepty a k pokusům tyto ideje aplikovat do praxe.

V soutěživých demokraciích slouží politické strany k artikulaci a agregaci širokého množství zájmů. Tíhnou získání postu catch-all party a zajištění majority, maximalizaci zisku a udržení svých pozic (naopak politické subjekty, které výše zmíněných pozic nedosahují, se zaměřují především na snahu reprezentovat specifické zájmy). Dle Linze proto nepřekvapí, že autoritativní korporativistická koncepce se rodí v prostředí odmítající takovéto politické strany, v prostředí demokratické nestability, v prostředí kde již však byl dosažen určitý stupeň společenského a ekonomického rozvoje a také určitý stupeň politické mobilizace.

Korporativistická ideologie čerpá z dědictví 19. století, z klasického konservatismu, z odmítání liberálních idejí, je odpovědí na nově se etabloující kapitalistický pořádek. Mezi další myšlenkový základ patří také papežské encykliky (Linz uvádí jako příklad Rerum Novarum). Vedle výše zmíněného byl

⁸⁰ Čerpáno z Linz 2000: 208-217

korporativismus také odpovědí na marxistické učení, byl určitou reflexí vlny liberalismu, která nově posilovala dělnické vrstvy. Řešení našel ve vytvoření korporativních profesních struktur. Především krizová dvacátá a třicátá léta byla plodnou půdou pro antirevoluční konservatismus, katolickou církev, syndikalismus a liberální solidaritu, tedy plodná půda pro korporativismus, který se nejenom díky Mussoliniho Itálii stává vlivnou politicko-ideologickou silou.

Korporativismus se tedy stal alternativou k uplatnění svobodné a spontánní participace skrze volby. Avšak je nutné si uvědomit, že „organická demokracie“ (oproti individualistické „anorganické“ liberální demokracii) šla vždy ruku v ruce s autoritativním vztahem ovládajících vůči ovládaným. Proto můžeme korporativismus definovat jako systém⁸¹ zájmové reprezentace, ve kterém jsou konstitutivní jednotky organizovány do omezeného počtu samostatných, nesoutěživých, hierarchicky organizovaných, profesně (funkčně) odlišných a státem zřizovaných struktur (korporací) s povinným členstvím. Tyto korporace pak mají zajištěn monopol v rozhodování (v rámci prostoru, který reprezentují) výměnou za určitý typ kontroly jejich představitelů a požadavků⁸².

Proč se však autoritarismus ve spojení s korporativismem stává organickým etatismem? Linz uvádí tři důvody⁸³:

1. logické a praktické potíže při organizaci politiky na základě čistě korporativních zájmů
2. partikulární historicko-společenský kontext, který nelze zcela vymýtit
3. povaha politické kultury stejně jako intelektuální a právní tradice, na kterých je postaveno vlastní chápání státu

Většina teoretiků organické demokracie zdůrazňuje, že lidé jsou přirozeně členy početných skupin založených na sociálních vazbách (ať už v práci, v zemědělských družstvech, profesních organizacích, na univerzitách,

⁸¹ Linz zde využívá teoretických předpokladů Philippe Schmittera.

⁸² Linz také dodává, že výše zmíněné je pouze ideáltyp, který nebyl v praxi nikdy plně naplněn. Často se určité autonomii dostávalo např. obchodním zájmům. Navíc nesmíme opomenout, že řada korporativních prvků byla integrována do pluralitních demokratických systémů.

⁸³ Linz zde využívá teoretických konceptů Alfreda Stepana.

v sousedství, v rámci farností etc.) Vedle toho existuje jiný typ „uměle“ vytvořené organizace, jako jsou politické strany, které vytahují lidi z původních sociálních vazeb. Organická teorie se proto zaměřuje na snahu přenést základní lidské vztahy na vyšší úroveň a eliminovat tak soutěživost a „nepřirozenost“ vztahů založených na politickém stranictví. Řešením je tedy eliminace „politikaření“ výměnou za nový typ reprezentace. Ten vychází ze základních sociálních vazeb a jejich následném přenesení až na parlamentní úroveň (do různých typů specifických komor, komor korporací). Linz však hovoří o určitých podmínkách, jež by měly být naplněny, aby daný model mohl zdárně fungovat: základní báze musí upřednostňovat konsensus před konfliktem; společnost by neměla být založena na cleveages; její členové by měli upřednostňovat obecné blaho před např. štěpením církev vs. stát.

Cílem státu v organické demokracii by se mělo stát definování a zakotvení nesoutěživých zájmových organizací do systému, jejich činností by mělo být přenášení společenských zájmů na vyšší úroveň. Výměnnou za nucenou registraci jim pak bude organizační monopol v dané zájmové oblasti.

Další kategorií, které se Linz věnuje, je otázka síly jednotlivých komor. Uvádí, že to je případ od případů jiné. Závisí především na síle politické autority, která přisoudí té či oné zájmové skupině určitý typ převahy nad druhou. V „klasické demokracii“ se síla jednotlivých zájmů vytříbí sama, v demokracii organické tento problém řeší politická autorita.

Proč je tedy korporativismus tak zajímavý pro autoritářské politiky. Vymýcení společenského konfliktu (diskuze) díky korporativní struktuře umožňuje lépe manipulovat masy k podpoře režimu, který tím pádem získává neomezenou moc. V případě vzniku jakéhokoli náznaku debaty, konfliktu či ambivalence lze tento element právě díky korporativní struktuře snadno eliminovat a zajistit si tak „stálou“ podporu.

Jak by tedy měl vypadat režim založený na organické demokracii, na korporativismu? Měl by to být režim kde byrokratické, vojenské či technokratické elity (potom co vyloučily konflikt jako způsob řešení sporů) vládou racionálně, kde řešení administrativních problémů není v hledání nového typu společnosti, ale

v pragmatismu. Pragmatismu, který umožní určitou artikulaci heterogenních zájmů, určitý společenský pluralismus, který však vyloučí konflikt jako způsob řešení vztahů mezi těmito jednotlivými názorovými proudy.

Již bylo zmíněno, že korporativní prvky nalézáme ve všech typech politického uspořádání (nejčastěji to je reprezentace ekonomických a profesních zájmů⁸⁴). Nikdy však v demokratických nedošlo k plnému naplnění korporativní ideologie. Jinak je tomu ale u autoritativních režimů. Právě tento typ režimu jako jeden z mála plně převedl organické teorie do praxe. Na tomto místě je ale nutné podotknout, že aby zmíněná premisa mohla vejít v platnost, musí být naplněna podmínka určitého stupně sociálního a hospodářského vývoje. Organická teorie spolu s autoritarismem nastupuje tam, kde není možnost plně zajistit politickou participaci skrz masové politické subjekty. Případně tam, kde společnost odmítá volný trh, kapitalismus, ale také veřejné vlastnictví a centrální plánování. Právě odmítaví postoj k liberální demokracii nejenom v Evropě, ale také v Latinské Americe, byl plodnou půdou pro početné skupiny obyvatel, včetně obchodní elit, pro akceptaci organického modelu.

Jako čistý příklad organicko-etatistického režimu uvádí Linz Salazarovo Estado Novo s jeho slabou a shora vytvořenou politickou stranou. V Portugalsku, stejně jako Dollfusově Rakousku (či Francově Španělsku po pretotalitní fašistické éře), politické elity vytvořily s pomocí katolické církve a v kombinaci s italskou fašistickou zkušeností systém využívající komponent korporativistické teorie.

Linz neopomíná dodat, že historické příklady korporativismu nelze ztotožňovat s korporativismem současným. Ten historický byl založen na vůli autoritativních elit, ten současný především na organizacích vycházejících ze společnosti. Současný je založen na tlaku zdola, historický na tlaku ze shora.

Navzdory silné tendenci uvést organický (chcete-li korporativní) model plně do praxe se autoritativní režimy, které sebe sami označovali jako organické, nikdy

⁸⁴ Nejdále v tomto ohledu došli ve Skandinávii a některých konsociačních demokraciích v Evropě (typickým příkladem budiž Rakousko) korporativní modely dosáhly silné postavení uvnitř politického systému. Úspěch korporativního modelu v těchto zemích je podle Linze pravděpodobně založen na vysokém stupni centripetální politické kultury ve spojení s multipartismem a propojením stranického systému se zájmovými organizacemi.

plně nemohli spolehnout na podporu silné mobilizační politické strany (s výjimkou Itálie). Především v Evropě byly politické strany slabými organizacemi⁸⁵ vzniklými z mnoha heterogenních antidemokratických subjektů, které nikdy nenaplnily svůj hlavní cíl – politickou mobilizaci společnosti.

Příloha č. 2: Merkelova klasifikace nedemokratických režimů⁸⁶

1) Totalitní režimy

a) komunistické

Merkel je nazývá Führerdiktatur, spadají sem pouze „skutečně totalitní“ období v dějinách komunistické éry: Stalinovo SSSR, Maova Čína, Pol Potova Kambodža, Severní Korea, Albánie.

b) fašistické

Rozdělením komunistických a fašistických režimů na autoritativní a totalitní vyřešil Merkel problematiku zařazení různých fází vývoje těchto systémů. Do této kategorie řadí pouze Třetí Říši v letech 1938 – 1945, jako dokonalé naplnění požadavku jediného monistického mocenského centra, teroristického uplatňování zákonů a totálního odmítání lidských a občanských práv.

c) teokratické

Systemy, kde je legitimita čerpána z fundamentalistického výkladu náboženství. Příkladem budiž Talibanská éra v Afghánistánu.

⁸⁵ Oproti tomu politické strany v Latinské Americe se vždy staly oporou autoritativní moci. Pravděpodobně z důvodu oligarchického charakteru předchozích politických systémů či silnému propojení těchto politických subjektů s odborovými organizacemi.

⁸⁶ (Balík, Kubát 2004: 62 – 64) a (Hloušek, Kopeček 2003: 279 – 283).

2) Autoritativní režimy

a) komunistické

Dle Merkela Parteidiktatur. Jediné mocenské centrum představuje komunistická strana, vycházející z leninistické státní a stranické ideologie (jako avantgarda dělnické třídy). Reálně však státu vládne politbyro. Zajímavostí může být akceptace určité míry pluralismu. Jako příklad Merkel do této kategorie přiřazuje pre- a post- stalinská období v SSSR či polský a maďarský komunistický systém.

b) fašistické

U fašistických režimů existuje pouze forma Führerdiktatur. Ačkoli v systému většinou existuje určitá politická organizace, vůdčí osobností je zde vůdce (vůdcovský princip je dle Merkela jedním ze základních předpokladů fašistického režimu). Merkel pro definici tohoto typu režimu přebírá Nolteho: Fašismus je antimarxismus, který usiluje o zničení protivníka prostřednictvím vytvoření radikálně protikladné a přece blízké ideologie, prostřednictvím použití téměř identických a přece charakteristicky přetvořených metod, stále však v nezlomném rámci nacionálního sebepotvrzení a autonomie (Nolte 1998: 56). Merkel do této kategorie řadí Ustašovské Chorvatsko či válečné Rumunsko, Slovensko, počátek Mussoliniho vlády.

c) militaristické

Legitimitu bere tato forma vlády z militarismu (založeném na nacionalistické rétorice a tradicionalismu). Důraz je kladen především na patriotismus, národní bezpečnost, klid a pořádek. Merkel tuto kategorii dále dělí na dvě subkategorie: byrokraticko-militaristickou (junta, jenž vychází z pragmatismu a má modernizační tendence, např. Latinská Amerika v 60. a 70. letech, Řecko v době plukovnícké junty, Jižní Korea do roku 1988); militaristicko-vůdcovskou (kde na základě plebiscitárního rozhodnutí vládne

charismatický vůdce, např. meziválečné Polsko, Maďarsko, Paraguay v druhé pol. 20. stol., Zair v 1965 – 1997, Ghana 1981 – 1992).

d) *organicko-etatistické*

Podle Merkela se tyto režimy prezentují jako pomyslný střed mezi vládou dělníků a parlamentní demokracií. V jejich definici využívá i Linze: kontrolovaná participace a mobilizace společnosti uskutečňovaná pomocí organické struktury; zamítnutí individualistických předpokladů liberální demokracie; snaha o vytvoření kanálu za účelem vytvoření reprezentace různých zájmů ve společnosti; odmítnutí modelu třídního konfliktu skrze určitý typ korporace. Jako příklad Merkel uvádí Salazarovo a Caetanovo Portugalsko, Dollfusovo a Schusniggovo Rakousko, částečně sem můžeme zařadit též Francovo Španělsko a Mussoliniho Itálii.

e) *rasistické*

Typickým příkladem je JAR. Existuje zde sice plně demokratický systém, ale pouze pro určitý, často minoritní segment, ostatní jsou z tohoto typu participace vyloučeni (ať už de iure, nebo de facto). Tento typ Merkel také přebírá od Linze.

f) *modernizační*

U tohoto typu hovoří Merkel o ztrátě tzv. tradiční autority a nástupu autority nové, jež má modernizační tendence. Řadí sem jak militaristické režimy Latinské Ameriky (viz Pinochetovo Chile), tak například Taiwan, postkoloniální režimy v Africe (Egypt za Násira), Atatürkovo Turecko.

g) *teokratické*

Sem jsou řazeny formy vlád postavené na mocenské autoritě náboženských elit. Zajímavostí je, že by sem mohli být přiřazeny taktéž komunistické režimy založené na bezvýhradném lpění na ideologii. Tento typ režimu často silně tenduje až k totalitní formě vlády, a proto stanovení

hranice mezi těmito typy je poněkud problematické. Typickým příkladem je Írán po revoluci v roce 1979.

h) dynastické

Typická je zde neexistence voleb, jelikož jsou postaveny na dynastickém nástupnictví. Monarcha většinou drží jak legislativní, tak exekutivní funkce. Příkladem jsou dynastická zřízení v Perském zálivu či meziválečné královské diktatury.

i) sultanistické

Opět převzetí Linzovi typologizace. Tyto formy vlády jsou založené na míšení prvků struktury a mechanismů rodinně-klanového uspřádání s autoritativními a totalitními mechanismy. Jako zajímavý příklad Merkem uvádí mimojiné poslední fázi Ceacescova režimu v Rumunsku.

9. Summary

Comparison of theory and practice of authoritarian regimes in cases of Austria and Portugal between the world wars

This work is paying attention to the important age between the world wars. Especially to authoritarian regimes in Austria and Portugal. Comparison of theory and practice of authoritarian regimes in cases of Austria and Portugal between the world wars is the most important task of this Diploma thesis.

The structure of this work is divided into the five parts, which are trying to approximate all key factors of the main theme. First part is about the theory and typology of authoritarian regimes written by José Juan Linz, Raymond Aron and Wolfgang Merkel. Second part is aimed at ideological base and authoritarian tendencies in both cases. Important is especially the position of Christian Social Party in Austrian society and politics and also the unstable situation in the First Portugal republic. Third and fourth part is dealing with Austrian, resp. Portugal authoritarian regime. Fifth part deals with comparison of those two types.

Outcome of this Diploma thesis is that both regimes are similar in their essence, but still we can found some differences in their structure and behaviour. Foremost the methods of Portuguese secret police were very drastic (relatively frequent was using of medieval torture). Procedures like these were not used in Austria. Also applications of corporatist orders were not fully applied into the Austrian politics and society. Some differences were also in the establishing of Dollfuss's and Salazar's dictatorship. While in Austria it was a result of aversion between Christian socials and Social democrats, in Portugal it was a product of instability of First Portugal republic. Also the epilogue of Austrian regime was different. Portugal authoritarianism could survive because of Salazar's pragmatic policy. However, Austria cannot survive because of the pressure of Adolf Hitler and Nazis.

10. Použitá literatura

- Aron, R. (1993): *Demokracie a totalitarismus*. Brno. Atlantis.
- Aron, R. (1999): *Historie XX. Století*. Praha. Academia.
- Balík, S.; Kubát, M. (2004): *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha. Dokořán.
- Bieberle, J. (2001): *Ke vztahům politického katolicismu a rakouské sociální demokracie (SPÖ) v letech 1918 – 1938*. In: Koucká, I.; Papajík, D. *Politický katolicismus v nástupnických státech Rakousko-Uherské monarchie v letech 1918 – 1938*. Olomouc. UP Olomouc.
- Binková, S. (2004): *Portugalsko*. Praha. Libri.
- Bukey, E. B. (2002): *Hitlerovo Rakousko*. Praha. Rybka Publisher.
- Dorazil, O. (1993): *Vládcové nového věku (1648–1937)*. Praha. Amlyn.
- Dvořáková, V. Kunc, (1994): *O přechodech k demokracii*. Praha. Sociologické nakladatelství.
- Eliáš, T. (2007): *Vztah konservatismu a radikálních hnutí v meziválečném Německu a Rakousku*. Bakalářská práce. Plzeň. 56 s.
- Heywood, A. (2004): *Politologie*. Praha. Eurolex Bohemia.
- Hloušek, V.; Kopeček, L. (2003): *Demokracie (teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie)*. Brno. Masarykova Univerzita.

- Hloušek, V.; Sychra, Z. eds. (2004): *Rakousko v evropské a střeoevropské politice*. Brno. Masarykova Univerzita.
- Hobsbawm, E. (1998): *Věk extrémů. Krátké 20. století 1914 – 1991*. Praha. Argo.
- Jeřábek, M. (2004): *Konec demokracie v Rakousku, 1932 – 1938*. Praha. Dokořán.
- Johnson, P. (1991): *Dějiny dvacátého století*. Praha. Rozmluvy.
- Kaiser, W.; Wahnout, H. (2004) : *Political catholicism in Europe 1918–1945*. London. Routledge.
- Klíma, J. (1996): *Dějiny Portugalska*. Praha. NLN.
- Klíma, J. (2007): *Dějiny Portugalska v datech*. Praha. Libri.
- Klíma, J. (2005): *Salazar. Tichý diktátor*. Praha. Aleš Skřivan ml.
- Křen, J. (2005): *Dvě století střední Evropy*. Praha. Argo.
- Linz, Juan J. (2000): *Totalitarian and authoritarian regimes (with a major new introduction)*. London Boulder. Lynne Rienner Publisher, Inc.
- Moravcová, D.; Bělina, P. (1998): *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1914 – 1941*. Praha. ISE.
- Nolte, E. (1998): *Fašismus ve své epoše*. Praha. Argo.
- Novák, M. (2007): *Mezi demokracií a totalitarismem*. Brno. Masarykova Univerzita.

Pinto, A. C. (2005): *Contemporary Portugal. Politics, Society and Culture*. New York. SCM, Boulder.

Sartori, G. (1993): *Teória demokracie*. Bratislava. Archa.

Shirer, W. L. (2004): *Vzestup a pád Třetí říše*. Brno. L. Marek.

Steininger, R.; Bischof, G.; Gehler, M. (2002): *Austria in the twentieth century*. New Brunswick, New Jersey. Transactions Publishers.

Valeš, L. (2004): *Dějiny politických teorií*. Plzeň. Aleš Čeněk.

Veber, V.; Hlavačka, M.; Vorel, P.; Polívka, M.; Wihoda, M.; Měřínský, Z. (2002): *Dějiny Rakouska*. Praha. NLN.

Wandycz, P. S. (1998): *Střední Evropa v dějinách. Od středověku do současnosti*. Praha. Academia.

Zitelmann, R. (1993): *Adolf Hitler a jeho cesta k moci*. Praha. Agentura V.P.K.

Časopisy:

Kohoutek, J. (2001): *Poznámky k portugalskému přechodu k demokracii*. Politologická revue. CSPV. Roč. VII. Číslo 1/2001. s. 72 – 86.

Lainová, R. (1999): *Diktatura ministerského předsedy António Oliveira de Salazar a portugalský autoritativní režim (I. část)*. Historický obzor. Prof. PhDr. Aleš Skřivan, CSc. Praha. Roč. 10. Číslo 9-10. s. 208–214.

Lainová, R. (1999): *Diktatura ministerského předsedy António Oliveira de Salazar a portugalský autoritativní režim (II. část)*. Historický obzor. Prof. PhDr. Aleš Skřivan, CSc. Praha. Roč. 10. Číslo 11-12. s. 270–273.

Internetové zdroje:

Selby, W. (1945): *Austria before the Anschluss and View of Her Future Prospects*. International Affairs (Royal Intsitude of International Affairs 1944-), Vol. 21, No. 4, pp. 477–484. Staženo z www.jstor.org dne 29.října 2006

Seton-Watson, R.W. (1936): *Europe and the Austrian Problem*. International Affairs (Royal Intsitude of International Affairs 1931-1939). Vol. 15. No. 3. (May-Jun., 1936). pp. 327-350. Staženo z www.jstor.org dne 2. března 2009

Scheuch, H. (1989): *Austria 1918-55: From the First to the Second Republic*. The Historical Journal, Vol. 32, No. 1. pp. 177-199. Staženo z www.jstor.org dne 29. října 2006

West, G. (1938): *The Present Situation in Portugal*. International Affairs (Royal Intsitude of International Affairs 1931-1939). Vol. 17. No. 2. (Mar.-Apr., 1938). pp. 211-232. Staženo z www.jstor.org dne 5. března 2009